

liberal düşünce

Yıl 25 Sayı 98 Bahar 2020

LiBeRTE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 25, Sayı 98, Bahar 2020

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Alim Yılmaz, Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Buğra Kalkan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hâluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Öğr. Üyesi Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Prof. Dr. Ömer Çaha, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul
Özlem (Çağlar) Yılmaz, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara
Doç. Dr. Salih Zeki Haklı, Polis Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bil. Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara

Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik

info@liberte.com.tr

Baskı

Tarcan Matbaası

İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Alim Yılmaz

Yardımcı Editörler

Arda Akçiçek, Serdar Korucu

Yazı İşleri Müdürü

Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 26 Haziran 2020

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak Tasarımı: Emre Turku

Liberal Düşünce dergisi

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından

dizilenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin

dergipark.gov.tr/liberal adresinden

gönderilmesi gerekmektedir.

Editörden.....	5
MAKALELER / ARTICLES	
COVID-19 Sonrası Yerleşik İktisadi Anlayışın Değişimine İlişkin Beklentilere Eleştirel Bir Yaklaşım	
<i>A Critical Approach to the Expectations on the Change of the Conventional Economic Understanding after the COVID-19 Outbreak</i> Mehmet Levent Yılmaz	7
Türk Muhafazakârının Devrimci Pratikte İmtihani: İmparatorluktan Demokratik İmparatorluğa	
<i>The Trial of the Turkish Conservative with Revolutionary Practice: From Empire to Democratic Empire</i> Bengül Güngörmez Akosman.....	19
The Interdependence of Bitcoin and Financial Markets: A Copula-Garch Approach	
<i>Finansal Piyasalar ve Bitcoin Bağımlılığı: Copula-Garch Yaklaşımı</i> Mustafa Salim Ereğ & Binalı Selman Eren.....	35
Farklılaşan Ötekiler: Kürtlere ve Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Ekşi Sözlük'te Yer Alan Temsillerin Karşılaştırılması	
<i>Differentiated Others: Comparison of Representations of Kurdish People and Syrian Immigrants in Ekşi Sözlük</i> Berfin Çakın.....	65
Türkiye Siyasî ve Toplumsal Hayatında Başörtüsünün Değişen Anlamları	
<i>The Varying Meanings of Headscarf in Turkish Political and Social Life</i> Sema Akboğa.....	83
Klasik Dönem Osmanlı'da Dinin İktidar ve Halk Arasındaki Meşruiyeti	
<i>Legitimacy of Religion Between Government and People in the Classical Ottoman Period</i> Yunus Koç.....	103
Totaliterizm ve Dezenformasyon	
<i>Totalitarianism and Disinformation</i> Atilla Yayla.....	125
ÇEVİRİ / TRANSLATION	
Hukukun Üstünlüğü mü, Merkez Bankalarının Üstünlüğü mü?	
<i>The Rule of Law or the Rule of Central Bankers?</i> Lawrence H. White	147
Bireysel Özgürlük ve "Beşeri Bilimler"	
<i>Individual Liberty and "The Humanities"</i> George B. de Huszar	159
Sosyalizmin Akılsızlığına Dair En İyi Kitaplar	
<i>Best Books on the Folly of Socialism</i> Williamson M. Evers	165

Liberal düşünce dergisinin mevcut sayısında nitelikli akademik makaleler yer almaktadır. Farklı disiplinlerden makalelerden oluşan yeni sayıyı okurken, global düzeyde yaşanan salgının sebep olduğu yeni ruh haline ve yeni tarz hayata uymaya çabalıyoruz. Eğitimden sağlığa, sosyal ilişkilerden siyasal sorunlara ve iktisadî süreçlerin yeniden yapılanmasına kadar oldukça geniş yelpazede etkiler yaratan pandemi, doğal olarak yazım ve yayım süreçlerini de etkilemektedir.

Nitekim *Gilgamiş Destanı*'ndan Marquez'in *Kolera Günlerinde Aşk*'ına klasik ve modern edebiyatın insan varoluşunu bireysel ve sosyal düzlemde dille aktardığı özgün bir edebiyat tarihi de bulunmaktadır. Keza günümüz edebiyatı Covid-19 adıyla bilinen virüsün yarattığı derin etkiyi yakalamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda sosyal medyanın ve çağdaş teknolojik imkânların yarattığı olumlu etki göz ardı edilemez.

Yeni koşulların şaşkınlığını yaşarken; bir yandan alışkanlıklarımızı muhafaza etmek, sağlık tehdidine maruz olmak bakımından da yeni davranışlar edinmek ve bunları kalıcı kılmak için çabalamak gerekmektedir. Şüphesiz farklı tarihsel kesitlerde olduğu gibi, mevcut zaman diliminde yaşadığımız süreç, belli kırılmalar yaratmaktadır. Tehditler kadar fırsatların da ortaya çıktığı bir vakiydir. Nitekim, pandemi belli iktisadî sorunlar yaratırken, çevresel rehabilitasyonlar oluşturduğu; oluşan eylemsizliğin yarattığı temiz hava ve kentlerin sessizleşmesi bu sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Global düzeyde yaşanan sağlık sorunu ölüm kaygısını tetiklerken, bir yandan da global düzeyde ve daha özel olarak Batı dışında yaşanan derin politik sorunların ve çatışmaların farklı açılardan değerlendirilmesi için imkânlar da sunmaktadır. Ancak bu tür değerlendirmelerin bir kısmının, “kapitalizmin yarattığı sorun” gibi ezberlenmiş analizlerin ötesine gitmediği de aşikârdır. Hayatın anlamına yönelik sorgulamalar, dinî ve ideolojik tutumların çözülmesi ve belirginleşmesi de başka önemli bir husus olarak durmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken önemli bir konu da özgürlük ve sorumluluk bağlamında yaşanan somut sorunlar ve buna yönelik kamu otoritelerinin takındığı tavidir. Kamu otoriteleri bu amaçla özgürlükleri kısıtlama yoluna giderken, bir yandan da doğal eğilim olarak otoriteyi tahkim etmek gibi eğilimleri uygulamaya almaktadırlar. Buna mukabil özgürlüğün sorumluluk gerektirdiği ilkesinden hareketle, bireysel ve toplumsal insanî davranışların yeterli hassasiyeti oluşturmadığı da iddia edilebilir.

Mezkur virüsün yol açtığı ve daha çok dede ve nineleri torunlarından ayıran ölümler, hepimize derin hüznler yaşatmaktadır. İktisadî hayatın daralması, işsizlik gibi hadiselerin artması da sosyal sorunlar yaratmaya devam etmektedir. Buna rağmen her alanda insan faaliyetleri kaçınılmaz olarak devam edecektir. Zira insan sonlu bir varlık olarak ölüm gerçeğinden kaçınmaz. Hastalıklar, savaşlar, kıtlık benzeri olgularla bir yandan mücadele edebilmek, tehdidin büyüklüğüne rağmen eylem içinde olmayı zorunlu kılmaktadır.

Tüm bu görüş ve düşüncelerin yarattığı bulanık ruh haliyle iyi okumalar diliyorum!

Editör
Alim Yılmaz

COVID-19 Sonrası Yerleşik İktisadi Anlayışın Değişimine İlişkin Beklentilere Eleştirel Bir Yaklaşım

Mehmet Levent Yılmaz*

Öz

2020 yılı başlarından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan Covid19 pandemisinin toplumsal ve ekonomik olarak getirdiği maliyetlerin artması bir dizi sistemik tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Pek çok ülkenin sağlık altyapısının yetersizliği ve sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılık sorunu kamu otoritelerine olan güveni sarsmıştır. Bunun yanı sıra özellikle salgının kontrol altına alınabilmesi için uygulanan tedbirlerin ekonomileri ve küresel ticareti durma noktasına getirmesi, artan işsizlik rakamları ve yaşanan gelir kayıpları yerleşik iktisadi anlayışa ilişkin eleştirilerin dozunu artırmıştır. Öte yandan salgın süresince oluşan dünya düzenindeki değişim beklentisinden yerleşik iktisadi anlayış da etkilenmektedir. Özellikle artan korumacı politikalar ve uygulanan sınır kapatmaları küreselleşmeyi tartışmaya açarken, devletin piyasalardaki müdahaleleri ve kurtarma paketlerinin içerikleri liberal ekonomi politikalarının sorgulanmasına neden olmaktadır. Bazı düşünür ve bilim insanlarının küreselleşmenin ve liberal devlet anlayışının sonuna geldiğine ilişkin görüşleri literatürde yer almaya başlamıştır. Bu çalışmada bahsedilen görüşlerin temellerinin sağlam olup olmadığı sorgulanarak söz konusu değişim beklentilerine ilişkin eleştiriler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid19, Küreselleşme, Liberalizm, Ekonomi güvenliği.

A Critical Approach to the Expectations on the Change of the Conventional Economic Understanding after the COVID-19 Outbreak

Abstract

The increase of the social and economic costs of the Covid19 pandemic, which has influenced the whole world economy since the beginning of 2020, has brought many systemic discussions along with it. The inadequacy of the health infrastructure of many countries and the lack of inclusiveness of social security systems have shaken trust in public authorities. In addition, the measures applied to control the pandemic brought economies and global trade to a halt, increasing unemployment figures and income loss, increased criticisms of the established economic understanding. Alternatively, the established economic understanding is affected by the expectation of change in the world order during the pandemic. Especially the increasing protectionist policies and applied border closures question the state of globalization, while the interventions of the state in the markets and the content of the recovery packages cause the liberal economic policies to be questioned. The opinions of some scientists about the end of globalization and liberal state understanding have started to take place in the literature. This study questions whether the basis of these opinions were sound or not and provides criticisms on the expectations on the change in the world order.

Keywords: Covid19, Globalization, Liberalism, Economic Security.

*Dr. Öğr. Üyesi | Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enst. | mehmetlevent.yilmaz@pa.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5326-4198 | DOI: 10.36484/liberal.737720
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss.7-17.
Gönderim Tarihi: 15 Mayıs 2020 | Kabul Tarihi: 29 Haziran 2020

Giriş

COVID-19 ya da uzun adıyla Koronavirüs hastalığı Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020a) tarafından insanları etkileyen, şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsünün neden olduğu bulaşıcı hastalık olarak tanımlanıyor. 2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2020b) 2020 yılı Mart ayı itibarıyla küresel bir pandemi olarak ilan ettiği hastalık kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına aldı. Tüm ülkelerde artan vaka ve ölüm sayıları COVID19 pandemisini sadece bir hastalık olarak değil aynı zamanda pek çok farklı disiplini de etkileyen bir olgu olarak değerlendirmeyi zorunlu kıldı. Pandeminin neden olduğu toplumsal ve ekonomik etkiler ile oluşturduğu maliyetler kabul görmüş yerleşik sistemlerin sorgulanmasına zemin hazırladı. Pandeminin özellikle Batı ülkelerinin sağlık sistemlerini ve sosyal güvenlik mekanizmalarının kapsayıcılığını sorgulamaya açması üzerinden oluşan toplumsal tepkiler pek çok hükümeti zor durumda bıraktı. Hastanelerin ve hastane yatak sayılarının yetersiz olması, solunum cihazı, tıbbi maske vb. ekipmanların temin edilememesi ve nihayet sağlık sigortalarının hastalığın tedavisine ilişkin masrafları ödemesi gibi pek çok etmenin vaka ve ölüm sayılarını artırması hükümetlere olan güveni zedelerken salgınla mücadele kapsamında uygulanan kısmi veya tam zamanlı tecritlerin ekonomileri durma noktasına getirmesi sistemik bir kırılmanın başlangıcı olarak yorumlanmaktadır.

Pandeminin çok boyutlu etkileri ele değerlendirilirken; I. ve II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından ortaya çıkan küresel ölçekteki sistem değiştirici kırılmalardan daha ziyade 11 Eylül ve 2008 Küresel Finansal Krizi gibi paradigma kaymalarına neden olacağı (Ulutaş, 2020: 10), küresel sistemin temellerini sarstığı (Müftüler-Baç, 2020: 20), devletçi anlayışı güçlendirip ulusal politikaların önünü açacağı (Walt, 2020), küreselleşmenin sonunu getireceği (Niblett, 2020), ABD gibi süper güçlerin artık yeni stratejilere ihtiyaç duyacağı (Nye, 2020) ve nihayet küresel kapitalizmde yeni bir çığır açacağı (Garrett, 2020) gibi pek çok görüş ön plana çıkmaktadır.

Bununla birlikte Oba (2020), pandeminin ülkelerin içe dönme eğilimini artıracığını ancak küreselleşmenin sonunun gelmediğini ifade ederken Farell ve Newman (2020) da Covid19 pandemisinden çıkarılacak dersin küreselleşmenin başarısız olduğu değil aksine küreselleşmenin faydalarına rağmen ya da faydalarından dolayı kırılğan olduğu olarak belirtmişlerdir. Cohen (2020), dünyanın geldiği noktada bundan sonrası için zorunlu olduğundan dolayı uluslararası işbirliğinin devam edeceğini ve bunun da küreselleşmenin sonunun gelmediğinin en önemli göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Bura-

ya kadar ele alınan farklı düşünürlerin görüşleri Covid19 pandemisi sonrası dönem için küreselleşme ile ilgili öngörülerde bir fikir birlikteliği olmadığını göstermiştir. Benzeri durum liberalizm için de geçerlidir. Pandemi süresince ortaya çıkan bazı örnekler ulus devlet politikalarının yeniden gündeme gelmesine neden olmuşken bazı örneklerde de dünyanın liberal politikalarından vazgeçmesinin mümkün olamayacağına dair işaretler ortaya çıkmaktadır.

Pandemi süresince gündeme gelen korumacı ekonomi politikalarının veya bazı özel sektör işletmelerinin kamulaştırılması örneklerinin kalıcı bir politikaya dönüşüp dönüşmeyeceği söz konusu tartışmalar için önemli bir dönüm noktası özelliği taşımaktadır. Örneğin Almanya, stratejik sektörlerde faaliyet gösteren şirketleri satın almak isteyen yabancı yatırımcılara yapılan karşı müdahalesini artırırken (Reuters, 2020) pandemiden etkilenen Almanya merkezli havayolu şirketi Lufthansa'yı kurtarma planları yapmaktadır (CNBC, 2020). Benzeri şekilde Fransa da pandeminin ilk anlarından itibaren ihtiyaç halinde piyasalardaki dalgalanmalardan etkilenen büyük şirketleri kamulaştırarak kurtaracağını ilan etmiştir (Bloomberg/Quint, 2020).

Elbette böylesi kriz dönemlerinde ülkelerin ekonomi güvenliği saikiyle stratejik sektörlerini korumak amacıyla izlediği kurtarma ve/veya kamulaştırma yöntemleri kabul edilebilir görülmektedir. Ancak esas konu bu politikaların kalıcı olup olmayacağıdır. 2008 Küresel Finansal Krizi döneminde de ülkelerin benzeri politikalar uyguladığı ve sonrasında ise toparlanma sürecinin ardından yeniden liberal politikalara döndüğü tecrübesi ışığında liberalizmin sonunun geldiğine ilişkin öngörülerin ayağının yeterince yere basmadığı değerlendirilebilir.

Covid19 Sonrasında Yeni Dünya Düzeni ve Küreselleşme

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid19 pandemisi ile beraber en çok cevap aranan sorulardan ikisini; "salgının ne zaman sonlanacağı" ve "salgın sonrası yeni dünya düzeninin ne olacağı" oluşturmaktadır. Elbette salgının ne zaman sonlanacağı konusunda belirleyici olacak en önemli etmenler bir aşının bulunması ile tedavide etkili bir ilacın geliştirilmesidir. Öte yandan yeni dünya düzeni arayışları ve sorgulamaları ise Covid19 pandemisinin başlamasından çok daha önceye dayanmaktadır.

Kissenger (2016: 13), tam anlamıyla küresel bir dünya düzeninin hiç var olmadığını söyler. Bu noktadan hareket edersek dünyanın bir düzen arayışının kriz dönemlerine has kesikli bir süreç olmadığını aksine süreklilik arz ettiğini belirtebiliriz. Bu durumda tıpkı 2008 Küresel Finansal Krizi döneminde

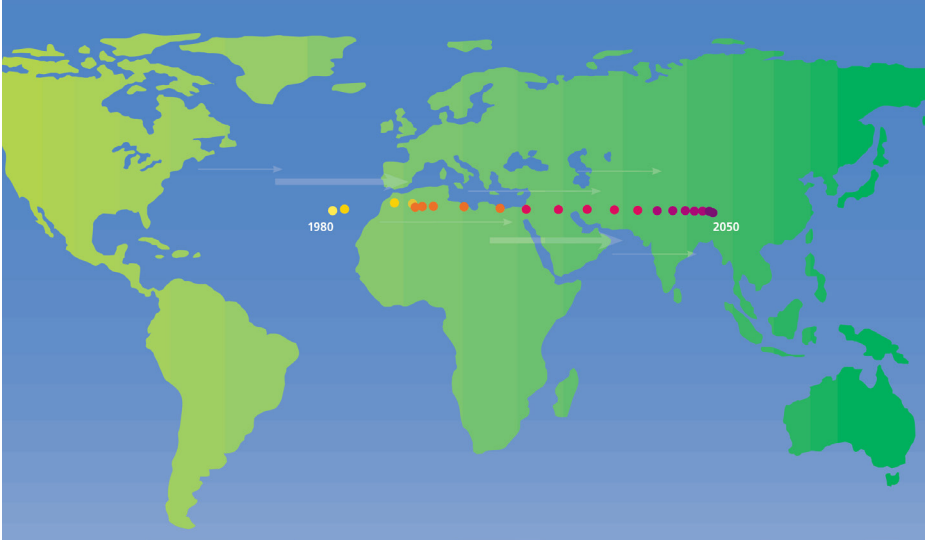
olduğu üzere kapitalizm ve liberalizmin bugün de sorgulanıyor olması şaşırıcı değil hatta bir gerekliliktir. Ancak bu sorgulamalarda karşılaşılan ütopyik beklentilerin ve reel politikten kopuk değerlendirmelerin insanoğlunun yeni sistem arayışlarına katkı sağlamak yerine zarar verdiğini de belirtmek gerekir.

Elbette dünya için daha faydalı olacak, küresel işbirliğini ve dünya refahını artıracak yeni bir dünya düzeninin faydaları inkar edilemez. Ancak şu ana kadar erişilmiş kaynakların paylaşımına ilişkin rekabetin zaman zaman çatışmaya döndüğü ve eşitsizliklerin tarihi rekor seviyelere ulaştığı (Oxfam, 2020) ortamda yeni bir dünya düzeninin tesisine ilişkin fazlaca cüretkar söylemler kısa vadede karşılık bulsa bile orta ve uzun vadede anlam ifade etmemektedir. Her ne kadar Baldwin ve Evenett (2020), Covid-19 pandemisinin dünya ekonomisini küresel entegrasyondan çekilmeye zorladığını iddia etse de salgın sonrası için ekonomik toparlanma sürecinde dünya küresel işbirliğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyacaktır.

Elbette Covid19 pandemisi ile gün yüzüne çıkan Batı ülkelerindeki sağlık altyapısı yetersizliği ve sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılık sorunu, söz konusu ülkelerdeki vatandaşların tepkisini çekmektedir. Bu durum o ülkelerdeki vatandaşların hükümetlerini ve hükümetler nezdinde devlet anlayışını sorgulaması sürecini de beraberinde getirmiştir. Böylesi bir durumun en azından siyasi sonuçlar üretmesi normaldir. Söz konusu siyasi sonuçlardan en çok bekleneni hükümetlerin el değiştirmesidir. Bu değişimlerde mevcut hükümetlerin krizi yönetmedeki başarısızlıkları ve altyapı sorunları önemli bir belirleyici olacaktır. Öte yandan hükümet değişimleri ile istenilen kalıcı değişimlerin sağlanması ise yerleşik sistemlerin değişim direnci ile yakından ilgilidir. Yani hükümetler değişse bile yerleşik sistemin direnci hükümetlerin değişimine neden olan etmenlerin ortadan kalkmasını sağlamayabilir. Hani-oğlu'na (2020: 24-25) göre; Covid19 küresel düzen üzerinde göz ardı edilemeyecek tesisler icra etse de kriz uluslararası ilişkiler alanında büyük bir düzen değişikliğini tetiklemeyecektir. Böylelikle pandeminin tarihin seyrini değiştirmek yerine hızlandıracağı düşünülebilir çünkü her kriz bir dönüm noktası değildir (Haass, 2020).

Dünyanın ekonomik ağırlık merkezi Batı'dan Doğu'ya doğru hareket etmektedir. Quah'ın (2011), çalışması bize dünyanın ekonomik ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya doğru hareket ettiğini ve 2050 yılına gelindiğinde küresel ekonomik ağırlık merkezinin Çin ile Hindistan arasında bir noktada olacağını gösteriyor. Tıpkı Haass gibi Walt (2020) da Covid19 pandemisinin bu değişimi hızlandıracağını ifade ediyor. Mahubani'ye (2020) göre de; Covid19

pandemisi küreselleşmenin merkezini değiştirecek ve daha fazla Çin merkezli bir küreselleşme olgusu meydana getirecektir.

Kaynak:https://dannyquah.files.wordpress.com/2012/05/2010-09-27-lse_research-dq_map.gif

Bu noktadan hareketle Covid19'un bazı değişimleri tetikleyebileceğini ancak bunun topyekun yeni bir dünya düzeni yerine mevcut değişimi hızlandıracağını öngörebiliriz. Elbette sağlık altyapılarının ve sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılığının sorgulandığı Batı ülkelerinde yaşayanlar görece olarak daha az milli gelire sahip ülkelerde daha iyi yönetilen pandemi ile mücadele süreçleri neticesinde yeni bir düzen arayışına gireceklerdir. Ancak bunun kalıcı bir değişim getirip getirmeyeceği ise şüphelidir. Her ne kadar pandemi ile mücadele kapsamında, sınır kapıları kapatılmış, uçuşlar durdurulmuş ve korumacı ekonomi politikaları gündeme gelmiş olsa da bu durum küreselleşmenin sonu değil "donması" olarak değerlendirilmelidir. Zira pandemi kontrol altına alındıktan sonra ekonomilerin açılması ve uluslararası uçuşların başlaması eskiye dönüşün de önünü açacaktır.

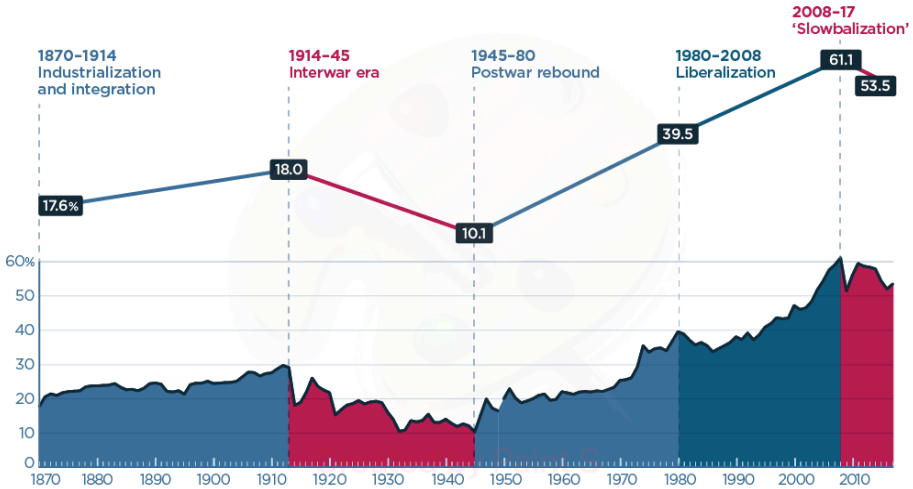
Liberalizmin Covid19 ile Sınavı ve "Covid19 İkilemi"

Covid19 pandemisi, serbest piyasalar, serbest ticaret, bireysel hakları ön plana çıkaran ve devletin süreçlerdeki rolünü en aza indiren liberalizm anlayışının da sorgulandığı bir dönemi beraberinde getirmiştir.

Pandemi ile tıbbi mücadele dışında alınan önlemlerin ağırlıklı olarak özel sektörü desteklemek ve/veya kurtarmak üzerine kurgulanması hatta stratejik sektör olarak kabul edilen sektörlerdeki işletmelerin kamulaştırılmasına

ilişkin açıklamalar liberalizmin sonu veya devlet kapitalizmi tartışmalarını başlatmıştır. Şüphesiz, İtalya'nın havayolu şirketi Alitalia'nın sermayesini yeniden yapılandırması, İspanya'nın tüm özel hastaneleri kamulaştırması, Fransa'nın pandemiden etkilenen şirketler için benzeri bir politika izlemesi ve nihayet Almanya'nın da kamulaştırmayı bir strateji olarak kullanmaya başlaması bu tartışmaları alevlendirmiştir. Covid19 bir nevi liberal demokrasinin sınavı haline dönüşmeye başlamıştır. Bu tartışmalar o kadar ileri gitmiştir ki Palacio (2020), liberal demokrasinin olası bir başarısızlığının devam etmekte olan küresel fikir yarışmasında Çin'in zaferini ilan edeceğini iddia etmektedir. Duran (2020: 31), ABD Başkanı Trump'ın COVID-19 ile mücadeleye liderlik edememesi ve Çin'i suçlamaktan öte bir diplomasi hamlesinde bulunmayışını son yıllarda sıklıkla bahsedilen "liberal dünya düzeninin çöküşü" tezinin yeni emareleri olarak görülmesine neden olduğunu belirtmektedir. Dünya hali hazırda 2008'den bu yana küreselleşmenin hız kaybettiği bir dönem yaşamaktadır. The Economist (2019) Türkçe'de küreselleşmenin yavaşlaması olarak isimlendirebileceğimiz bu süreci "slowbalisation" olarak tanımlamıştır. Bu tezi destekleyen, dünya ithalat ve ihracat toplamalarının küresel gayrisafi hasılaya oranlanması ile elde edilen "Ticaret Açıklığı Endeksi" aşağıda gösterilmektedir.

Grafik. Ticaret Açıklığı Endeksi (1870-2017)

Kaynak: <https://voxeu.org/article/pandemic-adds-momentum-deglobalisation-trend>

Grafikten de anlaşılacağı üzere 2018 Küresel Finansal Krizi'nin ardından gelen dönemde Ticaret Açıklığı Endeksi'nde bir düşüş yaşanmaya başlamıştır. Irwin (2020), II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez 2008'den itibaren düşmeye başlayan endeksin düşüşünü Covid-19 pandemisinin hızlandıracağını ifade etmektedir.

Bununla birlikte tıpkı 11 Eylül saldırılarının ardından olduğu üzere kriz dönemlerinde hükümetlerin kontrolü ele alıp yönetim gücünü sert bir şekilde uygulamalarının liberal demokraside erozyon yaratmayacağına ilişkin örnekler de mevcuttur.

Öte yandan tartışmaların önemli bir boyutunu da pandemi ile mücadele sırasında hükümetlerin baş etmek zorunda olduğu bir ikilem belirlemektedir. Yılmaz (2020: 26), hükümetlerin bir yandan salgınla mücadele etmek için ekonomileri olumsuz etkileyen kapatmalar yapmak zorundayken diğer yandan bu kapatmaların ekonomik maliyetini azaltmak için ekonomileri bir an önce açmak istediklerini ancak bunun çok zor bir karar olduğunu belirterek karşı karşıya kalınan bu ikileme "Covid-19 İkili" tanımlaması yapmıştır.

Salgınla mücadele kapsamında ekonomilerde kapatmalar yapmak zorunda kalan hükümetler, serbest piyasa ekonomisini rafa kaldırarak işletmelere ve işçilere doğrudan destekler sağlamaya başlamış, stratejik sektörlerdeki işletmeleri kamulaştırma çalışmalarını başlatmış ve kamu kaynaklarını özel sektöre desteklemek üzere yönlendirmiştir. Özellikle sağlık sigortası ve sağlık altyapısına ilişkin alınan radikal önlemler, Fransa ve İspanya örneğinde olduğu üzere özel hastanelerin kamulaştırılması ve kamu kaynaklarının zor durumda kalan finans kurumlarına yönlendirilmesi gibi durumlar liberal politikalarından vazgeçilerek piyasalarda devletin ağırlığının giderek daha fazla arttığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu durum kimi düşünürler tarafından (Lent, 2020; Palacio, 2020; Ullah 2020) liberalizmin sonu olarak değerlendirilmektedir.

Oysa böylesi bir durum hemen hemen her kriz döneminde gündeme gelmektedir ve esasen kalıcı bir değişim ile sonuçlandığı da görülmemiştir. Yakin tarihte 2008 Küresel Finansal Krizi'nin hemen ardından uygulamaya konulan Keynesyen politikaların kalıcı olmadığı gibi, Covid-19 pandemisinin ardından uygulamaya konulan devletin etkin olduğu ekonomi politikalarının da kalıcı olması mümkün görünmemektedir. Bu noktada da Keynesyen politikalarla ilgili az bilinen bir gerçeğin hatırlanması faydalı olacaktır.

Zannedilenin aksine Keynes liberalizm karşıtı değildir. Hatta kendisinin kendi ideolojisini anlatmak için 1925'te kaleme aldığı "Am I a Liberal?" başlıklı eseri bu konudaki tartışmaları noktalayacak içeriktedir (Keynes, 2010).

Bu bağlamda, Keynes'in esas olarak istediği ve benimsediği hususun, kapitalizmin zor durumları atlatıncaya kadar devlet tarafından desteklenmesi gerektiği ve düze çıkıldığında devletin üstlendiği iktisadi rolün terk edilmesi zorunluluğu olduğunu unutmamak gerekir (Akalin, 2012: 29). O halde, Keynes'e göre bile devletlerin piyasalardaki rolünün kriz dönemleri ile sınırlı kalması gerektiği gerçeği ışığında liberal ekonomi politikalarının kalıcı olarak ortadan kalkacağını düşünmenin reel gerçeklerle örtüşmesi beklenmemelidir.

Sonuç

İlk olarak Çin'de görülen ve oldukça kısa bir sürede tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin yerleşik küresel düzen ve iktisadi sistem ile ilgili eleştirileri artırması yeni bir düzen ve ekonomik sistem arayışlarını da hızlandırmıştır. Özellikle küresel tedarik zincirlerindeki aksamaların desteklediği küreselleşmenin sonunun geldiğine ilişkin iddialar küresel ticaret ve ekonomiler üzerindeki belirsizlikleri artırmaktadır. Bunun yanı sıra 2017 yılından itibaren uygulanan korumacı politikalar eşliğinde devam eden ticaret savaşları ve ülkelerin birbirlerine uyguladıkları ekonomik yaptırımlar serbest ticaret anlayışına da zarar vermektedir. Öte yandan Covid-19 pandemisi ile mücadele kapsamında hükümetlerin uyguladığı bazı işletmelerin kamulaştırılmasını da içeren politikaların piyasalarda devletin ağırlığını artırması liberal devlet kavramını da tartışmaya açmıştır.

2008 Küresel Finansal Krizi ile sorgulanmaya başlayan ve Covid-19 pandemisi ile yeniden gündeme gelen yerleşik iktisadi anlayışın tamamen ortadan kalkacağına ilişkin tezlerin doğruluğunun sınanması gerekmektedir. Bununla birlikte reel-politikten kopuk bazı önermelerin şimdilik karşılık buluyor olması pandeminin oluşturduğu panik ortamı kapsamında değerlendirilmelidir. Zira dünya ekonomisindeki liberal anlayış ve küreselleşmenin hakim olduğu dönem boyunca dünyada pek çok iyileşme kaydedilmiştir. Rosling (2019: 70-73) tarafından derlenen verilere göre; dünyada çocuk ölümleri azalmış, çocuk işçi sayısı düşmüş, yetersiz beslenen insanların toplam içindeki oranı azalmış, ortalama insan ömrü belirgin bir şekilde uzamış, her yıl yayınlanan akademik makale sayısı ve okuryazarlık oranı artış göstermiş, elektrige erişimi olan insanları yüzdesi ve kızların okula kayıt oranı gibi konularda ciddi iyileşmeler yaşanmıştır. Özellikle sağlık alanındaki gelişmeler ve teknolojinin kullanımının artması gibi konular doğrudan bilginin küresel olarak paylaşılmasının bir neticesidir.

İster ekonomik ister siyasi olsun tüm sistemlerin eksiklikleri vardır. Bu eksikliklerin eleştirilmesi ve mevcut sistemlerin yerine yenilerinin önerilmesi eskiden bu yana alışılabilir bir durumdur. Bununla birlikte bu eleştirilerin dozunun kriz dönemlerinde arttığı ancak düzelmelerin ardından azaldığı gözlemlenmektedir. 2008 Küresel Finansal Krizi sonrası dönem söz konusu gözleme ilişkin yakın tarih örneklerinden birisi olarak gösterilebilir. İdeal olan ile reel olan arasındaki kıyaslanmanın reel olanın değişimi ve gelişimi açısından katkı sağladığı bilinmektedir. Bu bakımdan küreselleşmeye ve liberalizme getirilen eleştirilerin artması yerleşik sistemlerin kendisini güncellemesi açısından önem arz etmektedir. Ancak kaldırılmak/yıkılmak istenen sistemin yerine alternatif olarak önerilerin sistemlerin uygulanabilirliği ile ilgili çekincemeler veya radikal önermeler yerleşik iktisadi anlayışın pekişmesine neden olmaktadır.

Covid-19 pandemisinin dünyadaki pek çok iş yapma şeklini değiştireceği, toplumsal düzeyde hükümlere karşı tepkileri artırabileceği, küresel tedarik zincirlerinde yenilenmelere neden olacağı ancak yeni düzen arayışları yerine mevcut olanların güncellenmesini hızlandıracacağı öngörülebilir. Nitekim Stiglitz (2020), pandemi sonrası kurulacak olan ekonomik sistemin küreselleşmeden yararlanmak ile kendi kendine yetme arasında bir dengede olması gerektiğini önermektedir. Böyle bir dengenin sağlanmasında kısa vadede devletin ekonomi güvenliğini sağlamak için aktif rol oynaması doğal kabul edilmeli iken uzun vadede özel sektör ve serbest piyasa ekonomisi olmadan sürdürülebilir olması beklenmemelidir.

Kaynakça

- Akalın, Uğur Selçuk, (2012), "Genel Teori Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Uğur Selçuk Akalın, Ahmet İncekara ve Gülsüm Akalın (Ed.), Keynes'in Genel Teorisi Üzerine, Kalke-don Yayınları, İstanbul.
- Baldwin, Richard ve Evenett, Simon, J., (2020), *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work*, a VoxEU.org eBook, CEPR Press.
- Bloomberg/Quint. (2020), *France Ready to Nationalize as EU Heavyweights Take Charge*, 17th of March. <https://www.bloombergquint.com/global-economics/france-ready-to-protect-big-companies-through-nationalization> (E.T:7 Mayıs 2020).
- CNBC (2020), *Lufthansa to apply for German state aid*. 13th of March. <https://www.cnb.com/2020/03/13/lufthansa-to-apply-for-german-state-aid.html> (E.T: 10 Mayıs 2020).
- Cohen, Raphael, S., (2020), *The Coronavirus Will Not Stop Globalization*, Rand Corporation.. 13th of April, <https://www.rand.org/blog/2020/04/why-covid-19-will-not-stop-globalization.html> (E.T:6 Mayıs 2020).

- Duran, Burhanettin, (2020), "Koronavirüs Sonrası Yeni Bir Dünya Düzeni Mi, Düzensizliği Mi?". Ufuk Ulutaş (Ed.), COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. ss. 29-34.
- Farrell, Henry ve Newman, Abraham, (2020), "Will the Coronavirus End Globalization as We Know It?" Foreign Affairs, 16th of March. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2020-03-16/will-coronavirus-end-globalization-we-know-it> (E.T:7 Mayıs 2020).
- Garrett, Laurie, (2020), "A Dramatic New Stage in Global Capitalism", *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy, 20th of March. <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/> (E.T:6 Mayıs 2020).
- Haass, Richard, N., (2020), "The Pandemic Will Accelerate History Rather Than Reshape It", Foreign Affairs, 7th of April, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-07/pandemic-will-accelerate-history-rather-reshape-it> (E.T:10 Mayıs 2020).
- Hanioglu, M., Şükrü, (2020), "Covid-19 Sonrası Küresel Düzen", Ufuk. Ulutaş (Ed.), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. ss. 24-29.
- Irwin, Douglas, (2020). "The pandemic adds momentum to the deglobalisation trend", VOX CEPR Policy Portal, 5th of May, <https://voxeu.org/article/pandemic-adds-momentum-deglobalisation-trend> (E.T:7 Mayıs 2020).
- Keynes, John Maynard, *Am I a Liberal?*, In: Essays in Persuasion. Palgrave Macmillan, London
- Kissenger, Henry, (2016), *Dünya Düzeni*, Boyner Yayınları. İstanbul.
- Lent, Jeremy, (2020), "Coronavirus spells the end of the neoliberal era. What's next?", Open Democracy, <https://www.opendemocracy.net/en/transformation/coronavirus-spells-the-end-of-the-neoliberal-era-whats-next/> (E.T:7 Mayıs 2020).
- Mahubani, Kishore, (2020), "A More China-Centric Globalization", *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy, 20th of March, <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/> (E.T. 6 Mayıs 2020).
- Müftüler-Baç, Meltem, (2020), "Küresel Salgın Tehdidi Altında Küresel Sistem", Ufuk. Ulutaş (Ed.), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. ss. 20-23.
- Niblett, Robin, (2020), "The End of Globalization as We Know It", *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy, 20th of March, <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/> (E.T:6 Mayıs 2020).
- Nye, Joseph, S., (2020), "American Power Will Need a New Strategy", *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy, 20th of March, <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/> (E.T:6 Mayıs 2020).
- Oba, Mie, (2020), "Coronavirus and the Future of Globalization", The Diplomat, 18th of March. <https://thediplomat.com/2020/03/coronavirus-and-the-future-of-globalization/> (E.T:6 Mayıs 2020).
- Oxfam (2020), *World's billionaires have more wealth than 4.6 billion people*, Press releases, 20th of January, <https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people> (E.T:10 Mayıs 2020).
- Palacio, Ana, (2020), "Can Liberal Democracy Survive COVID-19?", Project Syndicate. 3th of April. <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-crisis-pits-liberal-democracy-against-china-by-ana-palacio-2020-04> (E.T:6 Mayıs 2020).

- Quah, Danny, (2011), "The Global Economy's Shifting Center of Gravity", *Global Policy Volume 2 . Issue 1, January*, s.3.
- Reuters (2020), "Germany tightens rules on foreign takeovers", 8th of April. <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-germany-mergers/germany-tightens-rules-on-foreign-takeovers-idUSKBN21Q0VI> (E.T:10 Mayıs 2020).
- Rosling, Hans; Rosling, Ola ve Rönnlund, Rosling, Anna, (2019), *Factfulness*. Pegasus Yayınevi, İstanbul.
- Stiglitz, Joseph, E., (2020), "We Need a Better Balance Between Globalization and Self-Reliance", *How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy. 15th of April. <https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/> (E.T: 7 Mayıs 2020).
- The Economist (2019), "Slowbalisation, The steam has gone out of globalisation", January 24th Edition, <https://www.economist.com/leaders/2019/01/24/the-steam-has-gone-out-of-globalisation> (E.T:7 Mayıs 2020).
- Ullah, Asad, (2020), "COVID-19: Is this the End of Western Liberalism?" *Modern Diplomacy*. <https://moderndiplomacy.eu/2020/05/07/covid-19-is-this-the-end-of-western-liberalism/> (E.T:7 Mayıs 2020).
- Ulutaş, Ufuk, (2020), "Koronavirüs Sonrası Küresel Trendler", Ufuk. Ulutaş (Ed.), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. ss. 9-10.
- Walt, Stephen, M., (2020), "A World Less Open, Prosperous, and Free", *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy, 20th of March. <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/> (E.T: 6 Mayıs 2020).
- WHO (2020b). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19. World Health Organization (Press Release). 11 March 2020. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---20-april-2020> (E.T: 12 Mayıs 2020).
- WHO. (2020a). Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it. World Health Organization. [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it) (E.T:12 Mayıs 2020).
- Yılmaz, Mehmet Levent, (2020), *Kovid-19 Salgını ve Sonrası: Ekonomi Boyutu ile İlgili Değerlendirmeler*, Polis Akademisi Yayınları, Mayıs, Ankara.

Türk Muhafazakârının Devrimci Pratikle İmtihanı: İmparatorluktan Demokratik İmparatorluğa

Bengül Güngörmez Akosman*

Öz

Batı muhafazakârlığı Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi'ne tepkiden doğmuştur. Elinizdeki metin devrim, demokrasi ve endüstriyalizm söz konusu olduğunda Türk muhafazakârları ve Batı muhafazakârları arasında görülen bazı tavır farklılıklarına sosyolojik olarak odaklanmayı amaçlamaktadır. Türk muhafazakârları Türkiye'deki demokratik ve endüstriyel hamleleri savunur ve demokrasi avantajını sosyal ve politik pozisyonlarını çevreden merkeze doğru değiştirmek için pragmatik bir şekilde kullanırken Batı'daki muhafazakârlar demokrasi ve endüstriyalizmi sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu makalede muhafazakârların çalışmalarında merkezi konular olarak ele alınan demokrasi ve muhafazakârlık arasındaki ilişki ve Batı muhafazakârlarının endüstriyalizm ile teknoloji hakkındaki görüşleri ele alınmaktadır. Son olarak Türk muhafazakârlarının Kemalist devrime olan tepkileri, gelenek savunuları ve demokratik imparatorluğa dair fikirleri kısaca değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Devrim, Demokrasi, Endüstriyalizm, Demokratik İmparatorluk.

The Trial of the Turkish Conservative with Revolutionary Practice: From Empire to Democratic Empire

Abstract

Western conservatism emerged as a reaction to the French Revolution and the Industrial Revolution. The aim of the present paper is to focus sociologically on some of the dissimilarities between attitudes of the Turkish Conservatives and the Western conservatives towards revolution, democracy and industrialism. The Turkish conservatives have defended democratic and industrial moves in Turkey and they have used the advance of democracy to shift their social and political position from periphery to center while the Western conservatives have criticized democracy and industrialism harshly. In this article some themes that have been central of conservatives' works such as the relationship between democracy and conservatism, and Western conservatives' ideas on industrialism and technology have been handled. Finally Turkish conservatives' reaction to Kemalist revolution, their defence of classical Islamic tradition and their idea of democratic empire are evaluated.

Keywords: Conservatism, Revolution, Democracy, Industrialism, Democratic Empire.

*Doç. Dr. | Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü | bengulg2000@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5088-9675 | DOI: 10.36484/liberal.739796
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss. 19-34.
Gönderim Tarihi: 19 Mayıs 2020 | Kabul Tarihi: 25 Haziran 2020

Giriş

Batı'da muhafazakârlık, liberalizm ve radikalizmin yanında üçüncü bir ideoloji olarak Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi'ne karşı gelenekçi bir tepkiyle ortaya çıktı. Türkiye'de ise muhafazakârlığın ortaya çıkışının siyasi ve sosyolojik koşulları Batı'dakinden farklıdır. Türkiye'de muhafazakârlık söz konusu devrimlerin getirdiği değişiklikler neticesinde devrimlere verilen radikal bir tepkiden değil, imparatorluğun parçalanış ve kaybı sürecinde elitlerin kendilerine sorduğu şu sorudan doğdu: "Devleti nasıl ayakta tutabiliriz?" Türkiye'de muhafazakârlığın ortaya çıkışının temel sebebi imparatorluğun kaybıdır.

Türkiye'de muhafazakârlığın ortaya çıkışının siyasi ve sosyolojik koşullarının Batı'dakinden farklı oluşu Türk muhafazakârlığı ile ilgili ilginç bazı sonuçlar doğurmaktadır. Elinizdeki çalışmanın temel varsayımı şudur: Türk muhafazakârlığı iki büyük devrime, yani Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimine yönelik tavrı itibariyle Batı muhafazakârlığından özellik bakımından büyük farklılıklar arz etmektedir. Her ne kadar, Türk muhafazakârları Batı muhafazakârları ile bazı ortak değerlere inansa da Türkiye'de muhafazakârlar pratikte Batı muhafazakârlarının hiçbir şekilde tasvip etmeyeceği türden bazı toplumsal değişikliklerin savunucusu olmuşlardır. Bu değişikliklerden en önemlisi Türkiye'nin demokratikleşmesi meselesidir. Batı muhafazakârları devrime gösterdikleri tepkinin yanı sıra demokrasi fikrine itidalli yaklaşır ve onu sert bir şekilde eleştirirken Türkiye'deki muhafazakârlar onu sert bir tepkiyle karşılamak yerine çevreden merkeze doğru yürüyüşlerinde siyasi olarak kullanışlı bir araç olarak görmüşlerdir. Yine Batı muhafazakârları Fransız Devrimi'nin ve Sanayi Devrimi'nin sonucunda ortaya çıkan sanayileşmeye, makineleşmeye, kırdan kente göçe, toplumsal tabakalar arası eşitlenmeye ve kadim hiyerarşilere meydan okunmasına karşı güçlü bir entelektüel reaksiyon gösterirken Türkiye'deki muhafazakârlar söz konusu süreçleri iktidara yürüyüşlerinde güçlü bir basamak olarak görmüş, iktidar oldukları süre boyunca, öncesinde Tanzimat döneminin başlattığı sonrasında da Cumhuriyetin tepeden inme ve köktenci bir tarzda sürdürdüğü bu değişim sürecini kısmi değişikliklerle devam ettirmeyi tercih etmişlerdir. Bu çalışmada, Batı muhafazakârlığının bazı genel özelliklerine değinildikten sonra Batı muhafazakârlarının ve Türkiye'deki muhafazakârların temel farklılıkları mukayeseli bir şekilde ele alınacak ve bu kontekstte Türkiye'deki cumhuriyetçi ve muhafazakâr siyasi eğilimler hakkında bazı genel sosyolojik tespitlerde bulunulacaktır. Bu değerlendirme Türkiye tarihinde ve siyasetinde rol oynamış muhafazakâr eğilime sahip figürleri tek tek ele almayı amaçlamıyor. Böyle bir girişim bir makalenin sınırlarını aşar ve son derece cesur bir girişim olurdu.

Bunun yerine Türkiye'deki 'siyasi' muhafazakârlığı – kültürel bir muhafazakârlığın var olduğunu da düşünerek¹ - Batı muhafazakârlığıyla mukayese ederek, Türkiye'deki muhafazakârlık hakkındaki kimi görüşlere değinmek suretiyle genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Batı Muhafazakârlığının Genel Özellikleri

Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'ne tepkiyle ortaya çıkan siyasi muhafazakârlığa geçmeden önce muhafazakârlık kavramının etimolojik kökenine mutlaka değinmek gerekir. Kavramların tarihleri vardır. Muhafazakârlık kavramı nereden gelmektedir ve muhafazakâr olmak ne demektir? Öncelikle bu soruları cevaplamakla işe başlayalım. Muhafazakârlık kavramının kökeni, Latince *conservare* kavramına dayanmaktadır (Suvanto, 1997: 1). Bu kavram Türkçe ifade edildiği şekliyle, "korumak" ya da "muhafaza etmek" anlamına gelir. Dilimize bu kavramı tercüme eden bazı çevirmenler kendi ideolojik bakışlarını kavrama yansıtmışlar ve onu çalışmalarında sık sık "tutuculuk" ya da "gericilik" kavramlarıyla karşılaşmışlardır. Halbuki Batı düşüncesinde muhafazakârlığa yakın fakat farklı anlamlara gelen "reaction" "preservation" gibi başka kavramlar da mevcuttur. Üstelik bu kavramların kullanımları zaman içerisinde de farklılık göstermiştir. Türkiye'de çevirmen, kavramların karşılanmasıyla ilgili bu incelikleri ideolojik gözlükleri izin vermiyorsa görmezden gelir. Bu durum biraz da muhafazakârlık kavramının Batı'da tereddütlü ve farklı kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Gerd-Klaus Kaltenbrunner'e göre, bugün dahi "muhafazakâr düşünürlerin kendi aralarında bağlantı kurmalarına karşın, muhafazakâr bir öğreti olmadığından tek bir muhafazakârlıktan söz etmek olanaksızdır" (aktaran Sarıtaş, 2017: 17). Karl Mannheim'a göre, kavrama kendine özgü ilk anlamını armağan eden kişi, politik restorasyon hakkında ve ruhani fikirleri yaymak için çıkardığı dergisinin adını *Le Conservateur* olarak koyan Chateaubriand'dı. Kavram 1835'e kadar İngiltere'de resmi bir kabul görmezken 1830'lara kadar Almanya'da da karşılık bulmadı (Mannheim, 1986: 77). Bununla birlikte bir 'ideoloji' olarak muhafazakârlığın entelektüel kaynağı, Batılı muhafazakârologlar tarafından Edmund Burke'ün Fransız Devrimi Üzerine Refleksiyonlar adlı eseri kabul edilmektedir (Burke, 1993). Bu eserinde Burke Fransız Devrimi ve devrimcileri hakkındaki sert eleştirilerini bir mektup şeklinde ortaya koymuştur. Bu nedenle muhafazakârlığın tek bir kişiden Edmund Burke'ün devrim eleştirisinden doğduğu sıklıkla söylenir.

1 Siyasi muhafazakârlık ve kültürel muhafazakârlığı elbette birbirinden ayırmak gerekir. Ancak söz konusu ayırım burada ele alınamayacak kadar ayrıntılı bir meseledir. Kültürel muhafazakarlık meselesini şu makalede ele aldım: "Türk Düşünce Dünyasında 'Türk Muhafazakârlığı' Sorunsalı ve Kültürel Muhafazakârlık olarak 'Türk Muhafazakârlığı'", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10 (39), 2014.

Kavram olarak görece yeniliği bir tarafa, kavramın temsil ettiği muhafazakâr düşünce, Marksizm ve hatta liberalizm gibi sistemli bir düşünce olmadığından zaman içerisinde kendisinden farklı ideolojilerin bazı fikirlerini bünyesine katarak yoluna devam etmiş eklektik bir düşünme tarzıdır. Kimilerine göre muhafazakârlık değişkenliği, eklektik oluşu ve tek bir anlamının olmaması (Pilbeam, 2017: 238) nedeniyle ironik bir şekilde kendisini dahi koruyamamış, olduğu haliyle muhafaza edememiştir. Bununla birlikte muhafazakârlığın bazı temel özellikleri onu diğer ideolojilerden kolaylıkla ayırmamızı sağlar. Bu özellikleri, öncelikle tarihsel sürekliliğe inanç, radikal değişime karşıtlık, geleneğe ve miras alınan tecrübeye vurgu, soyut rasyonel bilgiye değil, hikmete güven, yenilik karşısında güvensizlik ve risk almak istememe, geleneksel otoriteye saygı, insanın sınırlılığına ve kusurluluğuna dair farkındalık, din özgürlüğü ve mülkiyet hakkını savunu olarak sayabiliriz. Muhafazakârlığı en temelde ikiye ayırabiliriz: İlki gündelik muhafazakârlık ikincisi ise siyasi bir gelenek olarak muhafazakârlık. Gündelik muhafazakârlığın insanlığın ontolojik varoluşundan kaynaklandığı söylenebilir. İnsan tabiatı itibarıyla muhafazakâr bir varlıktır. Michael Oakeshott'un da söylediği gibi yangın çıktığında kimse yeni bir yangın söndürücü icat etmeye kalkmaz, herkes elindeki kullanır (Oakeshott, 1984). Muhafazakâr olmak bize zamandan tasarrufu ve risk almamayı sağlar. Sevdiğimiz bir dostumuz geldiğinde onu yemeğe götürecekseniz daha önce denediğimiz bir restorana götürürüz. Hiç bilmediğimiz, denemediğimiz, yemeklerini tatmadığımız bir restoran bizim için dostumuzun önünde kötü duruma düşme, mahcup olma riski demektir. Yine başka bir örnek verecek olursak bir tamircinin aşına olduğu kendi aletlerini kullanmayı tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte ontolojik muhafazakârlık bilinçli olmayan bir muhafazakârlık türüdür. Geleneğin içinde yaşar ama onun savunusunu yapmaz. Geleneğin içinde yaşadığının farkında dahi değildir. Buna otantik varoluş tarzı da denebilir. Modern muhafazakârlık ise bilinçli ve farkındalığı olan bir muhafazakârlık, siyasi bir görüş, ideoloji demektir. Modern muhafazakârın bilincinde olduğu şey, geleneğin kaybı ve onun rasyonel tarzda savunusudur. Siyasi muhafazakârlık, sınırlı ama güçlü bir devleti, toplumdaki otoriteler çoğulluğunu, otorite ve geleneğe saygıyı, dinî hak ve özgürlükleri, ailenin korunması ve geliştirilmesini, radikal devrimleri değil, tedrici değişimi savunur. Özellikle otoriteler çoğulluğu ve gücün merkezileşmesi meselesi muhafazakâr düşünürler tarafından çok fazla ele alınmıştır. Özgürlüğün teminatı otoritelerin çoğulluğudur. Devrim sonrası ortaya çıkan modern toplumda bu sivil otoriteler erozyona uğramış ve güç merkezileşmiştir. Gücün merkezileşmesi ve otoritelerin yokluğunda kişiler birbiriyle irtibatsız atom taneciklerine dönüşürler ve despotik merkezi

güce maruz kalırlar. Muhafazakârlığa çok fazla önem veren ve hatta eserlerinde sosyoloji disiplinin ortaya çıkışında dahi muhafazakârlığın etkisini vurgulayan Nisbet'e göre,

“Politik cemaatte temel olan şey toplumdaki otoriteler ve fonksiyonlar plüralitesinin yerini monistik Devlet'ten doğan otorite ve fonksiyon birliğinin almasıdır. Devlet'in gücünün, Ortaçağ'da bu konteksti Kilise'nin şekillendirdiği gibi, insanın bütün isteklerinin gerçekleştirilmesinin konteksti haline gelmesidir. İkinci olarak halk görüşü sosyal grupların ve kültürel cemiyetlerin çeşitli üyeleri olarak değil, mutlak Devlet'e güvenlik ve koruma için ihtiyaç duyan atomlaşmış zerrecikler kümesi haline dönüşür” (Nisbet, 1968: 156).

Nisbet'in de ifade ettiği üzere Devrim sonrası yeni toplumda ortaya çıkan şey yirminci yüzyılın totaliter devletlerinin habercisi köksüz bireyler topluluğu, yani kitlelerdir. Nisbet, “cemaatten kaçış modern uygarlığın tam da özü değil midir?” (Nisbet, 1968: 44) diye sorar. Bununla birlikte yirminci yüzyıl cemaatin kaybının politik ideolojilerle telafi edildiği bir dönemdir. Cemaatlerini kaybeden insanlar totaliter ideolojilerde kendilerine bir kimlik ve sığınak bulmuşlardır. Nasyonal Sosyalizmin, faşizmin ve komünizmin muvaffakiyeti yalnızca propaganda teknikleri ya da zor kullanma kabiliyeti ile açıklanamaz. Bu ideolojilerin dini-psikolojik boyutu, insanların aidiyet ve kimlik sorunlarına verdikleri cevaplar da önemlidir. Totaliter ideolojiler insanın modern dünyada yurtsuzluğunun, yeni bir din arayışının siyasi ifadesidirler (Maier, 2007, Babik, 2006). Burke, Maistre, Bonald, Tocqueville gibi muhafazakâr eğilimli düşünürler yaptıkları analizlerle insanlık tarihindeki bu totaliter dönemi eserlerinde daha önceden, cemaatin çöküşü fikrinden hareketle haber vermişlerdir.

Demokrasi ve Muhafazakârlık

Muhafazakâr ideolojinin zaman içerisinde kendisinden farklı ideolojilerin bazı fikirlerini bünyesine katarak yoluna devam eden eklektik bir düşünme tarzı olduğunu hatta ironik bir şekilde kendisini dahi ilk ortaya çıktığı haliyle muhafaza edemediğini yukarıda ifade etmiştik. Bu durum muhafazakârların demokrasi hakkındaki tutumlarına da sirayet etmiştir. Başlangıç itibarıyla demokrasiye son derece eleştirel yaklaşan muhafazakârlar Batı'da totalitarizm tecrübelerinden sonra demokrasiyle ilgili görüşlerini daha ılımlı bir şekilde ortaya koymaya başlamışlardır. Demokrasi yaşanan despotik rejimlerden sonra Churchill'in de ifade ettiği gibi kötünün iyisidir. Ancak yine de bir aristokrat ideolojisi diyebileceğimiz muhafazakârlığın baştan itibaren liberal demokrasinin eşitlikçi ve bireyci anlayışlarıyla temel bir karşıtlığı mevcuttur. “Mükemmel bir demokrasi” der Burke, “dünyadaki en arsız şeydir. En arsız olduğu için aynı zamanda en korkusuz olandır” (aktaran Nisbet, 2011: 76). Burke'ün bu sözleriyle ne demek istediğini herhalde *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinde

demokrasinin menfi ve müspet yönlerini bir arada ele alan Fransız düşünür Alexis de Tocqueville en iyi şekilde dile getirmişti. Tocqueville'e göre, demokratik devrim insanları eşitleme iddiasıyla her insana her istediğini yapabileceği hissiyatı verir. Fakat gerçek böyle değildir, yani herkes her istediğini yapamaz, demokratik toplumlarda herkes ideallerine ulaşamaz ve kendi içine kapanır. "Herkes eşittir, sadece bir kişi ayrım gözetmeksizin herkesin efendisi olur ve aynı şekilde herkesin arasından kendi iktidarının temsilcilerini seçer" (Tocqueville, 2016: 532). Bu durum Tocqueville'e göre aynı zamanda gücün tek bir yerde merkezileşmesi demektir ve merkezileşme devletle toplum arasındaki koruyucu ve destekleyici "ara kurumların" işlevini yitirmesi anlamına gelir. Bu aynı zamanda toplumun bireylerinin karakterlerini kazandıkları ve niteliklerini elde ettikleri toplumsal hiyerarşilerin dolayısıyla da cemaatlerin son buluşu, yani toplumsal olarak bireylerin birbirine "benzeşmesi" demektir. Tocqueville'in ifade ettiği üzere

beşeri tür içindeki çeşitlilik yok olur; dünyanın her tarafında aynı eyleme, düşünme ve hissetme biçimleri hâkim olur. Bu yalnızca tüm halkların birbirleriyle daha fazla ilişki kurmalarından ve daha doğru biçimde birbirlerini taklit etmelerinden kaynaklanmaz; aynı zamanda her ülkede, belli bir kasta, bir mesleğe, bir aileye ait olan özel fikirlerden ve duygulardan gittikçe daha fazla uzaklaşan insanların, beşeri temelin her yerde aynı olduğunu eş zamanlı düşüncülerinden kaynaklanır. Böylelikle insanlar birbirlerini taklit etmeseler bile benzer olurlar. (Tocqueville, 2016: 666).

Bu durumda demokratik rejimlerde sözü edilen eşitleme ve benzeşmeden dolayı büyük fikirler, dehaler, büyük sanat eserleri, tarihe damgasını vurmuş şerefli eylemler ortaya çıkmaz. Geçmişin büyük dehaleri, söz gelimi Shakespeare, müzisyenler, sanatçılar toplumsal hiyerarşinin katı olduğu dönemlerde ortaya çıkmışlardır. Tocqueville için şerefi yaratan şey, insanlar arası farklılıklar ve eşitsizliklerdir. Ayrıca toplumdaki demokratik eşitleme neticesinde ara kurumların ortadan kalkışıyla gücün merkezde toplanması ve hükümet bürokrasisindeki artış, iktidar zehirlenmesine yol açtığında despotizm ve baskı bazen kaçınılmaz hale gelebilir. Muhafazakâr düşüncenin klasik kaynaklarından birisini temsil eden Bonald demokrasi eleştirisinde şöyle demektedir: "monarşi içgüdüsel olarak toplumu ve onun kurucu gruplarını kabul ederken demokrasi sürekli olarak onların ayağını kaydırmaya çalışır" (aktaran Nisbet, 2011: 76). Netice itibarıyla muhafazakârlık ve demokrasi arasında hoşnutsuz bir ilişki söz konusudur. Muhafazakârlara göre demokrasinin yarattığı insan tipi, birbirine benzer ve niteliksiz insandır. Despotların, kendilerini dengeleyecek ara kurumlar olmadığında niteliksiz, kitle insanını baskı altına alması ise son derece kolaydır.

Endüstriyalizm, Teknoloji ve Muhafazakârlık

Batı muhafazakârlarının Endüstri devrimi hakkındaki fikirleri, liberallerle değil ama kendilerine göre ideolojik yelpazenin solunda yer alan radikal düşünürlerin sanayileşme hakkındaki fikirleriyle ilginç bir şekilde benzerlik taşır. Her iki grup da makinanın işçiye hükmetmesinden, yoğun işçi göçleri nedeniyle kırsal kentten ayrılmasından, zanaatların sona erişinden, teknolojik tahakkümden ve pazar güçlerinin insanı baskı altına almasından rahatsızlık duymuştur. Söz gelimi Southey, “1807’de basılan *İngiltere’den Mektuplar* adlı eserinde fabrika sistemi ve bu sistemden kaynaklanan korkunç kalabalık kasabaların ve şehirlerin İngiltere’ye getirdiği hastalıkları tenkit ederken olayları tıpkı bir on dokuzuncu yüzyıl sosyalisti gibi yorumlar” (Nisbet, 2011: 101). Marksistler, en azından kapitalizmi sosyalizme gidişte geçici bir aşama olarak kabul ederken muhafazakârlar söz konusu ekonomik sistemi eleştirirde onlardan çok daha ileriye gitmişler, ticaret ve teknolojinin getirdiği yenilikleri tiksintiyle karşıladıklarını her platformda ifade etmişlerdir. “Makine tipi milletten nefret ettiğini” ifade eden Disraeli, “modern toplum komşuluğu kabul etmez” derken Balzac “artık akrabalık yok bin frank var” diye yazıyordu (aktaran Nisbet, 2013: 36-72).

Klasik muhafazakârların teknolojik tahakküme karşı rezervleri yakın dönemde muhafazakâr eğilimli filozofların da temel meselelerinden birisi olmuştur. Çağdaş muhafazakâr düşünürlerden birisi olarak kabul edebileceğimiz Fransız teknoloji filozofu ve sosyolog Jacques Ellul, hem teknoloji hem de dil hakkında kaleme aldığı *Sözün Düşüşü* adlı harikulade metninde meseleyi ciddiyetle ele almıştır. Ellul’a göre, modern toplum (Tanrı) sözün(ün)/kelamın, kulağın, yani işitmenin değil, gözün ve görmenin, dolayısıyla da görme teknolojilerinin egemen olduğu toplumdur. İşitmenin, kulağın değil, gözün, imajların hakimiyeti Batı medeniyetinde anlam ve dil sorununu da beraberinde getirmiştir. Kulağın, işitmenin kaybı anlamın, yani maneviyatın kaybı, dilin tahrifidir. Ellul, işitme ve görmenin birbirinden kopartılması ve modern toplumda imajlar yoluyla görmenin hâkim hale gelmesinden memnun değildir. Modern toplumda, toplumun imajlara tehlikeli düşkünlüğü, imajlarla adeta beyinleri uyuşturulan bireyler, imajlardan koptuğunda bireyin hayatının anlamsızlaşması ve yabancılaşması ‘nihilizm’ sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu yüzden, Ellul bize insanlığı kurtarma isteği duyan herkesin günümüzde öncelikle sözü kurtarması gerektiğini göstermiştir. Ellul’a göre “eleştirinin aracı ve mekânı olarak söz, yargıya imkân sağlar – modern dünyaya önermekte istekli bulunduğumuz biricik yargılar olan pratik sorunlara ve tecrübeyle ilgili yargıya değil; aksine etik değerleri içeren gülünebilecek

yargılara. İnsan yalnızca dilin kullanımı yoluyla etik yargılarda bulunmayı öğrenebilir.” “Söz kendisinden bütünüyle boşaltıldığında, her ne türden olursa olsun fark etmeksizin, bir yapının hizmetinde bir slogan haline gelir sadece. Propagandaya dönüşür ve yanlışlığa hizmet eder” (Ellul, 2004: 206-207). Sadece imajlardan hareketle etik yargıda bulunmak mümkün değildir. İmajlar yanıltıcı olabilirler. Ellul tamamen teknoloji meselesine ayırdığı diğer eseri *Teknoloji Toplumu*’nda insanın yaşam tarzını hızla dönüştüren teknolojinin çeşitli yönlerini değerlendirirken muhafazakâr temalardan en önemlisi sayabileceğimiz teknolojik çağda ailenin durumu meselesine de değinir. Ellul’a göre teknoloji insana konuşulacak çok fazla bir şey bırakmamaktadır. Sürekli sıkıntılardan bahseden modern insan çoğunlukla eve kapanarak radyo ve televizyona döner. Ellul şöyle devam etmektedir:

Televizyon kuşkusuz maddi yeniden birleşmeyi kolaylaştırıyor. Onun sayesinde çocuklar artık akşamları dışarı çıkmıyor. Aile üyeleri gerçekten maddi olarak mevcuttur; ancak televizyon cihazına odaklanmış vaziyette birbirlerinin farkında değildirler. Birbirlerine katlanamazlarsa veya söyleyecek bir şeyleri yoksa radyo ve televizyon (harici ilişkileri yeniden kurarak ve sürdürmeden kaçınarak) bunları kolaylaştırır. Bu teknik araçlar sayesinde bir ailenin üyeleri için birbirleriyle ilgili yapacak bir şeyleri olmak zorunda değil artık. Hatta aile ilişkilerinin imkânsız olduğu gerçeğinin bile farkında olmaları gerekmiyor. Karar vermek de gerekmiyor. Evli bir çiftin televizyonun çınlayan boşluğunda birbirleriyle hiç buluşmadan uzun süre birlikte yaşamaları mümkündür (Ellul, 2003: 394-395).

Sahici sosyal ilişkilerin yerine imajların egemenliğini modern toplumda perçinleyen şey teknolojik tahakkümdür. Daha fazla teknolojikleşme daha fazla tahakküm demektir. Bu konuda önemli fikirler ileri süren Alman filozof Martin Heidegger, modern teknoloji eleştirisini yaparken aynı zamanda nihilist modern kültürü de eş zamanlı olarak eleştirmektedir. O, “teknîğe hâkim olma iradesi ne kadar elzem hale gelirse, teknik de o kadar insanın denetiminden kaçıp kurtulma tehdidinde bulunur” (Heidegger, 1998: 45) der.

“Heidegger’e göre teknolojik insanlık, doğanın teknolojik fethini kontrolü altında bulunduran özerk fail olmaktan çok uzak, modern teknolojinin kendi kendisine yön veren iş sürecinin ‘kölesi’ haline gelmiştir. Tümüyle manipüle edilen bir dünyada bireysel ‘otonomiden/özerklikten’ ve ‘özgürlükten’ söz etmek hiç de anlamlı değildir, çünkü böyle bir dünyada insanlar endüstriyel üretim taleplerinin şekillendirdiği fark edilemez sıradan şeylere dönüşmüştür” (Zimmerman, 2011: 11). Heidegger’in görüşleri Alman devrimci muhafazakârlarının moderniteyi kültürel kritiklerine, yani kapitalizm, atomize olmuş liberal bireycilik, Aydınlanmacı rasyonalizm ve parlamentarizm eleştirilerine paralellik arz eder. Yine başka bir Alman düşünür ve politolog Carl Schmitt, içkin bir metafizik olarak değerlendirdiği ekonomik, teknik rasyonalizmi

değerlendirirken, uhrevilikten dünyevi olana kadar uzanan teknolojinin hakimiyeti için şu ifadeleri kullanır:

Hemen her konuda, tabiat bilimci-teknik metodun bugün fikir dünyasına ne kadar derinden hakim olduğunu müşahade etmek mümkündür. Meselâ, alışlageldik Tanrı isbatlarında şuursuzca, tıpkı bir kralın devletine hükmettiği gibi dünyaya hükmeden Tanrı'nın kozmik makineyi çalıştıran motor haline getirilmesi gibi. Modern büyük şehir sakinlerinin muhayyilesi son zerrisine kadar teknik ve endüstriyel tasavvurlarla doludur ve bunları kozmik veya metafizik olana aksettirir. Dünya, bu naif mekanist ve matematik mitoloji için devasa bir dinamo makinesine dönüşmektedir (Schmitt, 2009: 14-15).

Schmitt eleştirilerinde yalnız değildir. İlginç metaforlarla yazdığı düşünülen Ernst Jünger, insanlığı ya da halkı bir ağaca benzetir. Bir ağacın zeminde kökleri vardır (bu muhafazakârlığın en ünlü metaforlarından biridir) ve bu ağacın çok fazla dalı vardır. Ancak sosyal mühendisler, liderler modernist bakışlarıyla onu budamak zorundadır (Aktaran Dahl, 1999: 73). Alman devrimci muhafazakârlarının, sanayileşmenin getirdiği kültürün rasyonel bir eleştirisini yaparken fikirleriyle Nasyonal Sosyalizmin güçlenmesine de katkıda bulunup bulunmadıkları ise entellektüeller tarafından hala tartışılmaya devam etmektedir. Burada belirtmek gerekir ki, Batı muhafazakârlığında genel olarak bir teknoloji eleştirisi vardır, fakat mesela liberal muhafazakarlar teknolojiye bütünüyle karşıt değildir.

Türk Muhafazakârlarının Devrimci Pratikle İmtihanı

John Stuart Mill kendi liberal bakış açısından hareketle İngiltere'de, muhafazakâr partiyi "Aptalların Partisi" olarak tarif ediyordu (aktaran Kristol, 1995:349). Mill'in bu şekilde tarifinin en önemli sebebi şüphesiz muhafazakârların geçmişe ve geleneksel hayat tarzlarına olan bağlılıklarıdır. Türkiye'de cumhuriyet elitleri, John Stuart Mill'in İngiltere'de siyasi elitler için söylediği şeyi halka mal ettiler çünkü mevcut halkın durumunu beğenmedikleri ve kendilerinden önceki Jakoben Fransız tecrübesinden etkilendikleri için akılcı bir temele dayandırılacak radikal ve soyut bir toplum modelini inşa etmek istediler. Bu doğrultuda pozitivizm yeni kurulan siyasi sistemin ideolojisiydi. Eğitimden sağlığa her kurum veya alan akıl ve bilim/pozitivizm temelinde yeniden organize edilecekti. Bu nedenle cumhuriyetin kurulmasından sonra devletin müdahale etmediği bir alan bulmak zordur. Bu sivil hayatın da özel alanın da bütünüyle politikleştiği anlamına gelir. Hayatın politikleşmesi otantik geleneğin ya da geleneklerin ya tam anlamıyla yaşanamamasına ya da politikleşip ideolojikleşmesine, yani gelenekçiliğe neden olur.

Muhafazakârlar politik ilkelere değil, somut ve mevcut olan topluma, tarihe, geçmişten gelen gelenek ve tecrübeye güvenir. Bu durumda şu soruyu sormak gerekir: Türkiye’de muhafazakâr, değişime karşı ‘düşmanlığıyla’ (Bu daha çok Kemalist kesimin görüşüdür) Kemalistlerin ortaya koyduğu bu radikal toplumsal projenin önünde bir engel midir? Yoksa muhafazakârlar mevcut değişimi özümseyerek kendi idealleri doğrultusunda yol mu almaktadır? Oakeshott, “Muhafazakâr Olmak” adlı makalesinde “bir marangoz tamirata geldiğinde başkasının alet çantasını kullanmamak için kendi alet çantasıyla gelir” der (Oakeshott, 1984: 179). Tıpkı bir balıkçının kendi oltasını kullanmayı tercih etmesi gibi. Türkiye’deki muhafazakârın alet çantası, babasından devraldığı alet çantasıdır diyebilir miyiz? Ya da oltayla balık tutma tarzı atalarınınkiyle aynı mıdır? Türkiye’de muhafazakâr babasıyla aynı aletleri şüphesiz kullanmıyordur, aletleri modernleşmiştir ancak balık tutarken sahip olduğu ruh hali çok da değişmemiştir. Sorduğu soru şudur: Devleti nasıl ayakta tutabiliriz? Ve büyük bir imparatorluğu kaybettikten sonra asıl sorulması gereken soru ise şudur: “imparatorluğun mirasını reddeden bir ulus devlet anlayışını mı sürdürmeli yoksa eski imparatorluk fikrini mi demokratikleştirmeli?”² (Arslan, 2016).

İnalcık’ın da ifade ettiği üzere, ülkemizde modernleşme programı saldırgan ve emperyalist bir Avrupa’ya karşı, devletin kendini koruma tedbiri olarak benimsediği bir programdı ve devlet modernleşme hareketinde öncü idi (İnalcık, 2019: 196). Türkiye’de modernleşme toplumun kendi dinamikleri içerisinde ortaya çıkmadığı gibi, Türk muhafazakârlığı da, Batı’da olduğu üzere Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi büyük toplumsal değişimlere tepki olarak ortaya çıkmadı. Tanıl Bora’nın ifade ettiği üzere Türkiye’de muhafazakârlığı, milliyetçilik ve İslamcılıkla iç içe geçmiş kabul edebiliriz ve yine Bora gibi onları ideolojik pozisyonlar olarak değil ama Türk sağının ‘halleri’ olarak da görmek mümkündür (Bora, 2017). Ancak Türkiye’deki muhafazakârlığın bir ruh halinden çok daha fazlasını temsil ettiğini öne sürmek daha doğru görünmektedir. Muhafazakârlar imparatorluk geleneğinin kaybını çok derinden tecrübe ettiler ve bunun travmatik bilinciyle doluydular. Daha doğru bir deyişle Türkiye’de muhafazakârlık imparatorluğun ve klasik geleneğin kaybının bilinciyle şekillendi. Muhafazakârların temel problemi devrime reaksiyondan çok çökmekte ve dağılmakta olan bir imparatorluğun üyelerinin nasıl ayakta kalacağı ve devletin varlığını nasıl sürdüreceği sorusuydu. Arslan’a göre,

Türkiye’de muhafazakârlık ‘hezimetlerden ve yenilgilerden doğmuştur, patolojiktir. Türkiye’de muhafazakârlık kolektif travmadan doğduğu için

2 “Demokratik imparatorluk” fikrini merhum Prof. Dr. Hüsametdin Arslan’a borçluyum.

travmatiktir. Türkiye’de ateistken, materyalistken, liberalken bile ‘muhafazakâr’ olunabilir. Türkiye’de ortalama muhafazakâr başka her şeyi unuttabilir; fakat onun için ‘imparatorluğun kaybı’ unutulması imkânsız bir şeydir, çünkü imparatorluğun kaybı aynı zamanda geçmişin, geleneğin, imanın ve ‘efendilik’ statüsünün, popülasyonun ve halkların kaybidir. Emperyalist güçler yalnızca coğrafi haritamızı değil, zihin haritamızı, manevi/ruhsal haritamızı da yırtarak parçalamıştır (Arslan, 2012: 67-68).

Türkiye’deki muhafazakârın probleminin Batılı muhafazakârın problemlerinden bu farklılığı, sanayileşme ve devrim söz konusu olduğunda Batı muhafazakârlarında gördüğümüz türden reaksiyoner bir tutum geliştirememesinin temel nedenlerinden birisidir. Batılı muhafazakârlar makinenin insana dikte etmesinden ve toplumun sözleşmeye dayanan bir kurum olarak görülmesinden – onlara göre Burke’ün de söylediği üzere toplum ölenler, yaşayanlar ve doğacak olanlar arasındaki organik bir ortaklıktır - son derece rahatsız olurken Türkiye’de muhafazakârlar, demokrasi ve sanayileşmeyi Batılı muadillerinin tersine hem ülkenin kurtuluşunda bir çıkış noktası hem de çevreden merkeze yürüyüşlerinde önemli bir basamak olarak görmüşlerdir. Onlar devletin ayakta kalabilmesi için devrimin temel ideallerini kabul etmekle birlikte sözde demokratik ve devrimci pratiği reddederek ve bu pratiğin işleminde kendilerine biçilen rolü kabul etmeyerek, merkeze doğru yürüyüşlerinde tedrici olarak kaldırılacak kamusal sınırlamalar olarak görmüşlerdir. Batı’da devrime karşı tepki Katolik düzenin savunusu anlamına gelirken Türkiye’de Kemalist ideolojiye tepki Şeriat düzenini toplumsal alanda hâkim kılmak ve saltanatı savunmak için değil, daha çok politik ve kamusal alanda geniş muhafazakâr halk kesimlerinin karşı karşıya kaldığı siyasi ve kamusal sınırlamalara karşı demokratik bir eleştiri olarak kendisini göstermiştir. Muhafazakârlar demokrasiye karşı olmak bir yana hızla sanayileşen demokratik siyasal düzenin bir parçası olarak demokrasinin nimetlerinden istifade etmeye çalışmışlar, darbelerle engellenmeye rağmen politik merkeze doğru demokratik yürüyüşlerinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. 28 Şubat sonrası şartlarında ortaya çıkan muhafazakâr hareket dahi öncülleriyle kendisi arasına demokrat kimliğiyle sınır çekmiştir. AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) ‘muhafazakâr demokrat’ kimliğini vurgulamış, hatta bu konuda, yani demokrasiyle muhafazakârlığın uyuşup uyuşmadığı konusunda uluslararası bir sempozyum bile düzenlenmiştir.³

Türkiye’de muhafazakârlığın Kemalist iktidar tarafından hemen tehlikeli bir gericilikle özdeşleştirilmesi Batılı anlamda bir muhafazakârlığın ortaya çıkışının önündeki en büyük engellerden birisidir. Programında son derece

3 “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu”, (10/11 Ocak 2004). Ankara: AK Parti Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı.

modern ve liberal ilkeler sayabileceğimiz unsurlar olan, ademi merkezîyetçilik ve güçler ayrılığına, kişisel hürriyetler ve minimal devlet anlayışına yer veren Terakkiperver Cumhuriyet fırkası dahi gün gelmiş gericilikle suçlanmıştır (Zürcher, 2003: 52). Bu durumun Mardin'in de dikkat çektiği üzere ülkemiz tarihinde muhalif hareketlerin vatana ihanet eğilimlerinin sürekli ima edilmesiyle de derinden ilişkisi vardır (Mardin, 1994:181). Yine İrem'in çarpıcı bir şekilde analiz ettiği 'cumhuriyetçi muhafazakârlık' 1930'lu yılların başından itibaren Türk siyasal yaşamı içinde bir inkılap yorumu olarak gelişse ve felsefi olarak materyalizm, pozitivizm, akılcılık ve hümanizm karşısında ruhçu ve romantik bir cereyan olarak ortaya çıksa da kendisinde Doğulu ve İslami geleneklerden ziyade romantizm, ruhçuluk ve Bergsonculuk gibi Batılı felsefi-siyasal geleneklerin etkisi görülmektedir (İrem, 2003: 107-108). Netice itibarıyla Türkiye'de muhafazakâr değerleri savunan çoğu hareket büyük ölçüde modern ve ilerici bir ideoloji olan liberalizmin savunduğu değerleri - minimal ama güçlü devlet, özel mülkiyet, teknolojik ilerleme ve kalkınma vs. - kabul ederek işe başlamıştır. Özipek'in de ifade ettiği gibi muhafazakâr değerleri savunan partiler iktidara gelseler bile eğitim, aile, din alanlarında klasik bir muhafazakârı tatmin edecek bir restorasyonu gerçekleştirememişlerdir (Özipek, 2003: 81). Daha ötede Kemalizmle çok ciddi bir çatışmaya girmeksizin geleneği modernleşmeye dahil etmeye (Aktaşlı 2011: 150) çalışmışlardır da denebilir.

Bugün varılan noktada muhafazakârlar, demokratikleşme süreci içinde çeşitli badireler atlatarak ana merkezdeki siyasi elitler haline geldiler ve uzun yıllar boyunca da merkezde kaldılar. Merkezde ikâmet etmenin ise kimi sorumlulukları vardır. Bunlardan birisi çevreyle olan sınır ötesi ilişkilerin politik ve askeri organizasyonu meselesinde alınan sorumluluktur. Türkiye siyaseti, muhafazakâr eğilimler içeren bir parti olarak AKP'nin iktidar oluşunun özellikle son yıllarında, Kemalist devrimci pratiğin içe dönük modernleştirici/uygarlaştırıcı(!) polis devlet misyonundan kısmen uzaklaşarak, sınır ötesi ve dışa dönük, dolayısıyla da kucaklayıcı ve dönüştürücü bir misyona doğru politik ve operasyonel bir dönüşüme uğramıştır. Savaşla birlikte İmparatorluğun ana kucağına göç eden imparatorluk bakiyesi halklar kadar, dünyanın çeşitli ülkelerinden gelerek eğitim alan yabancı öğrenciler, sınır ötesi kurulan siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkiler, savunma sanayine yönelik hızla yapılan yatırımlar bu dönüşüm sürecini daha da hızlandırmaktadır. Bununla birlikte PKK ve hendek meselesi ile 15 Temmuz Darbe Girişimi hadisesi bu kucaklayıcı misyonda bir tür gerilemeye sebep olmuş, KHK ile ilgili politikalarla birlikte toplumun bazı kesimleri iktidar tarafından devletin kendisini koruma refleksi olarak dışlanmışlardır.

Tarihe baktığımızda devlete yönelik menfi girişimlerin yönetimde daha fazla merkezileşmeyle neticelenmesi vakidir. 15 Temmuz Darbe girişiminin başarısız olmasının ertesinde demokratik süreçlerin işletilmesiyle “Türk tipi Başkanlık” sistemine geçiş bürokrasinin etkinliğini kırarak başkanın ulusal ve özellikle de uluslararası düzlemde karar alma gücünü etkin ve hızlı kılmış, böylelikle bu durum büyük bir bürokratik devrimi de beraberinde getirmiştir. Bugünün küresel dünyasında etkin ve hızlı karar alabilme gücü devletlerin uluslararası hamlelerinde son derece belirleyicidir.

Yine Alman sosyolog Max Weber, anonimleşen bürokratik oligarşiyi kırmayanın en etkin yolunun karizmatik bir lider olduğunu ileri sürer. Weber’e göre “genel oyla seçilmiş önemli kararları tek başına alan, kendi vicdanına karşı ya da tarih önünde sorumlu karizmatik önder, zorbaların iki savaş arasında gülünçleştirdiği, 1959’dan beri Fransa cumhurbaşkanının (Weber’e göre bu kişi General de Gaulle’dir) kişiliğinde somutlaşan demokratik önder tipidir” (Aron, 1989: 393). Weber’e göre, bürokratların anonim egemenliğine karşı koymanın yegâne yolu karizmatik bir önderin yükselişidir. Türkiye’de başkanlık sisteminin karizmatik bir lider önderliğinde gelişi, söz konusu bürokratların anonim egemenliğini ortadan kaldırarak milletin kararlarda doğrudan söz sahibi olmasını sağlamıştır.⁴ Bu kontekstte yukarıda ifade edilen soru son derece anlamlı hale geliyor: “büyük bir imparatorluğu kaybettikten sonra onun mirasını reddeden ulus devlet anlayışını mı sürdürmeli yoksa geçmişten devralınan imparatorluk fikrini mi demokratikleştirmeli? Bana göre Türkiye’de muhafazakârlar ikinci yolu, yani imparatorluk fikrini demokratikleştirmeyi tercih etmişlerdir. Halkın oylarına dayanılarak seçilen bir başkan, sorumluluğu doğrudan doğruya başkana yükleyerek milletin alınacak kararlarda rol sahibi ve denetleyici olmasını sağlayabilir.

Sonuç

Türkiye’de muhafazakâr eğilimli bir partinin uzun yıllar iktidar olmasının etkisiyle akademisyenler ve entellektüeller tarafından muhafazakâr düşünceye son yıllarda büyük bir ilgi hâsıl olmuştur. Burke’ün muhafazakârlığın kaynağı olarak kabul edilen eseri *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler*’inin dilimize ikinci kez çevrilmesi ve başka muhafazakâr düşünürlerle ilgili metinlerin dilimize

4 Demokratik bir sistemin liderin karizmasına dayanmasının müspet tarafları yanında elbette menfi yanları da bulunmaktadır. Kitleleri kucaklayan, etkin ve doğru karar alabilen karizmatik özelliklere sahip liderler tarihsel sürece baktığımızda her zaman ortaya çıkan lider tipi değildir. Karizmatik bir liderin arkasından gelecek yeni liderin söz konusu özellikleri taşımadığında bürokratik oligarşiyeye tekrar teslimiyet kaçınılmaz olabilir. Bu yüzden güçlü bir sivil toplumun varlığı ve bireysel özgürlüklerin korunması son derece önemli hale geliyor. Weber bu konuyu da yazılarında değerlendirmiştir (Weber, 1998).

kazandırılması, genç akademisyenler ve öğrenciler tarafından akademik tezlerde eskisine nazaran daha fazla muhafazakâr düşünür ve temanın incelenmesi, muhafazakâr düşünceyi temel konusu sayan dergilerin varlığı bu ilginin gittikçe artacağını da göstermektedir. Muhafazakâr düşünceyle ilgili ciddi bir külliyat şimdiden oluşmuştur. Bununla birlikte Türkiye'deki muhafazakâr düşünce hakkında yapılan çalışmalarda ve tartışmalarda karşımıza çıkan şey Türkiye'deki muhafazakârlıkla Batı muhafazakârlığı arasındaki farklılıklardan çok benzerliklerin ya da paralelliklerin tespit edilmesidir. Muhafazakârologlar tarafından Batı muhafazakârlığı tipinde bir muhafazakârlığın ülkemizde de olup olmadığı burada sayamayacağımız kadar çok sayıda makaleye konu olmuştur. Elinizdeki metinde sol entelijensiyanın Marksizmi doğrulamak için Türkiye'de bilinçli sınıflar - Marx'ın deyişiyle kendisi için sınıf, kendinde sınıf değil - aramasına benzer şekilde Türkiye'deki muhafazakârologların yaptığı gibi Batı muhafazakârlığına uygun muhafazakâr özellikleri ya da muhafazakâr figürleri aramak yerine ülkemizdeki muhafazakârlığın özgün taraflarını değerlendirmeye çalıştım. Buna göre, Türkiye'deki muhafazakâr, Batılı muadillerinden çok daha fazla modernlik yanlısı ve devrim söz konusu olduğunda ise devrim karşıtı olmak yerine Batılı muadillerine göre fazlasıyla demokrasi yanlısı ve uzlaşmacıdır. Diğer ideolojik gruplar tarafından sıkça gericilikle, tutuculuk ve bağnazlıkla ithaf edilen muhafazakârlar aslında en az muhalifleri kadar moderndirler.

İncelememizden ulaştığımız bir diğer netice ise şudur: Türkiye'nin muhafazakârları yukarıda da ifade ettiğimiz üzere daha fazla teknolojikleşmeyi ve sanayileşmeyi zenginleşmenin bir yolu sayarak (teknoloji ve kapitalizm eleştirisiyle Nurettin Topçu'yu belki istisna sayabiliriz ancak Fransız yani Batı düşüncesinin eserleri üzerindeki etkisini yok sayamayız) bir yandan ekonomik ve toplumsal statülerini yükseltirlerken diğer yandan, demokratik araçları kullanarak çevreden merkeze doğru yürümeyi tercih ettiler. Darbe sonrası devlet politikaları neticesinde kamu hizmetlerinde görev alma hususunda oldukça dışlanan muhafazakâr kesim ticaret ve sanayi üzerinde daha fazla kafa yordu denebilir. Endüstrileşme hamlesi bürokraside tutunamayan muhafazakârların çevreden merkeze yürüyüşlerinde dayanak noktasıydı. İdris Küçükömer'in de ifade ettiği gibi bu durum onları yeniliklere ve değişmeye daha açık hale getirdi (Küçükömer, 2006). Muhafazakârların iktidardaki gelecek varlıkları çevreden bu beslenişlerine ve iktidarda statükocu hale gelmemelerine, geçmişten beslenmelerine ve çevreyi temsilden kaynaklanan dinamikliği sürdürmelerine bağlıdır. Başlangıçtaki pragmatik yaklaşım tarzının ortaya çıkışı Batı'da önemli bir toplumsal katalizör görevi üstlenen Katolikliğin sert aristokratik öğelerle iç içe geçmişliğinden ve ruhban sınıfının

katı sınıf gerçekliğinden farklı olarak Türkiye’de yaşanan İslam’ın geniş toplumsal kesimleri ve daha ılımlı temayülleri içine alan varlığına da kısmen bağlanabilir. Ancak böyle bir tespitin doğrulanması, konunun uzmanları tarafından araştırılıp tespit edilebilecek ilmi-teolojik bir mesele olması nedeniyle elinizdeki makalenin sınırlarını aşmaktadır.

Kaynakça

- Aktaşlı, Hasan Ufuk (2011), “Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm: Diyalektik Bir İlişki”, *Doğu Batı*, (58), 147-161.
- Aron, Raymond (1989), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (çev. Korkmaz Alemdar). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Arslan, Hüsamettin (2012), *Jöntürkler, Jönkürtler, Muhafazakârlar: Meçhul Okurla Söyleşiler*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Arslan, Hüsamettin (2016), “Aydınlanmış Ulus Devletten Demokratik İmparatorluğa”. *Kriter Dergi*. 3 (11). 68-71.
- Bora, Tanıl (2017), *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Kitapları.
- Burke, Edmund (1993), *Reflections on the Revolution in France*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Dahl, Goran (1999), *Radical Conservatism and the Future of Politics*. London: Sage Publications Ltd.
- Ellul, Jacques (2003), *Teknoloji Toplumu*. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Ellul, Jacques (2004), *Sözün Düşüşü*. (Çev. Hüsamettin Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Güngörmez Bengül (2014), “Türk Düşünce Dünyasında ‘Türk Muhafazakârlığı’ Sorunsalı ve Kültürel Muhafazakârlık olarak ‘Türk Muhafazakârlığı’”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 10 (39), 161-177
- Heidegger, Martin (1998), *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. (çev. Doğan Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- İnalcık, Halil (2019), *İmparatorluktan Cumhuriyete*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- İrem, Nazım (2003), “Bir Değişim Siyaseti olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık: Temel Kavramlar Üzerine Değerlendirmeler”. *Muhafazakârlık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları, (105-117).
- Kristol, Irving (1995), *The Stupid Party, Neo Conservatism, The Autobiography of an Idea*. Chicago: Elephant Paperbacks.
- Küçükömer, İdris (2006), *Düzenin Yabancılaşması Batılılaşma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Maier, Hans, (2007), “Political Religion: a Concept and its Limitations”. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8, (1), 5-16.
- Mannheim, Karl (1986), *Conservatism. A Contribution to the Sociology of Knowledge*. trans. David Kettler, Volker Meja, London and New York: Routledge & Kegan Paul.

- Mardin, Şerif (1994), "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol". *Makaleler 4. Türk Modernleşmesi*. (177-194) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milan, Babik. (2006), Nazizm as a Secular Religion. *History and Theory*, 45, 375-396.
- Nisbet, Robert. (1968), *Community and Power*, Oxford University Press, New York.
- Nisbet, Robert (1968), *Community and Power*. New York: Oxford University Press.
- Nisbet, Robert (2011), *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek*. (çev. Kudret Bülbül ve M. Fatih Serenli). Ankara: Kadim Yayınları.
- Nisbet, Robert (2013), *Sosyolojik Düşünce Geleneği*. (çev. Yusuf Kaplan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Oakeshott, Michael (1984), *Rationalism in Politics and other Essays*. London: Methuen & Co.
- Özipek, Bekir Berat (2003), "Muhafazakârlık Devrim ve Türkiye". *Muhafazakârlık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları, (66-84).
- Pilbeam, B. (2017), "Doğal Müttefikler Mi? Muhafazakârlık ve Çevrecilik İlişkisinin Haritası". (çev. Ahmet Kemal Bayram). *Yeşil ve Siyaset: Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar*. Ankara: Liberte Yayınları, (237-269).
- Sarıtaş, İbrahim (2017), *Muhafazakâr Devrim, Alman Muhafazakârlığı ve Devrim*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Schmitt, Carl. (2009), *Carl Schmitt; Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme, Roma Katolikliği ve Politik Form & Kara ve Deniz*. (çev. Gültekin Yıldız). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Suvanto, Pekka (1997), *Conservatism From The French Revolution to the 1990s*, (trans. Roderick Fletcher). Great Britain: The Ipswich Book Company Ltd.
- Tocqueville, Alexis de (2016), *Amerika'da Demokrasi*. (çev. Seçkin Sertdemir Özdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, Max (1998), *Sosyoloji Yazıları*. (çev. Taha Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zimmerman, Michael (2011), *Heidegger Moderniteyle Hesaplaşma: Teknoloji, Politika, Sanat*. (çev. Hüsamettin Arslan) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Zürcher, Erik. Jan (2003), "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık". *Muhafazakârlık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları, (40-53).

The Interdependence of Bitcoin and Financial Markets: A Copula-Garch Approach*

Mustafa Salim Ereğ**
Binali Selman Eren***

Abstract

This paper aims to examine the relationship between Bitcoin and preminent financial indicators using Copula-GARCH method. In the study, we use closing prices of Bitcoin and US 10-Year Bond Yield, Gold Spot US Dollar, US Dollar Index, S&P 500, FTSE 100 and NIKKEI 225. To our knowledge, our paper is the first to examine this issue empirically. Analysis results show that there is no strong interdependence between Bitcoin and preminent financial indicators. These findings provide new information that will benefit policy makers, banks, financial investors, and risk managers in trading activities for both long-term and short-term strategies.

Keywords: Bitcoin; Copula-GARCH; Financial Markets.

JEL Classification: G1, G15, E44, C14, C22

Finansal Piyasalar ve Bitcoin Bağımlılığı: Copula-Garch Yaklaşımı

Öz

Bu makale, Bitcoin ile kritik finansal göstergeler arasındaki ilişkiyi Copula-GARCH yöntemini kullanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Bitcoin ve ABD 10-Yıllık Tahvil Verim, Altın Piyasa, ABD Doları Endeksi, S&P 500, FTSE 100 ve NIKKEI 225'in kapanış fiyatları kullanılmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, bu konuyu ampirik olarak inceleyen ilk makale budur. Analiz sonuçları, Bitcoin ve önde gelen finansal göstergeler arasında güçlü bir karşılıklı bağımlılık olmadığını göstermektedir. Bu bulgular, hem uzun vadeli hem de kısa vadeli stratejilerde alım satım faaliyetlerinde politika yapıcılara, bankalara, finansal yatırımcılara ve risk yöneticilerine fayda sağlayacak yeni bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin; Copula-GARCH; Finansal Piyasalar.

JEL Sınıflandırması: G1, G15, E44, C14, C22

*This article was orally presented in the 7th Multinational Energy and Value Conference organized by OSTİM Technical University, Ankara; Center for Energy and Value Issues (CEVI), Amsterdam and Energy Markets Research and Application Center of Hacettepe University, Ankara, on 23 – 25 May 2019, in Ankara.

**Arş. Gör. Dr. | Bitlis Eren Üni., İşletme Bölümü | mustafasalimerek@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9681-6351 | DOI: 10.36484/liberal.662625

*** Arş. Gör. | Bitlis Eren Üni., İşletme Bölümü | binaliselmaneren@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5136-6406 | DOI: 10.36484/liberal.662625
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss. 35-63.
Gönderim Tarihi: 20 Aralık 2019 | Kabul Tarihi: 29 Haziran 2020

Introduction

Bitcoin is a peer-to-peer version of electronic cash (Nakamoto, 2008). Classified as cryptocurrency, Bitcoin has become popular in recent years. The currency can be said to have an intriguing logic (Eyal and Sirer, 2014). Although the Bitcoin world is prospering, there are several threats for users with regard to legal status and possible government sanctions (Grinberg, 2012). Despite having detractors, Bitcoin achieved an important role (Barber et al., 2012) and became a unique type of asset class in the financial markets within the last five years.

Rather than being issued by central organization such as a government or bank, it is completely reliant on cryptography, and the whole process of minting, storing and transfer is carried out by network of users (Ron and Shamir, 2013). Bitcoin was not created or controlled by a central organization, but by process called “mining”, one of the key concepts in Bitcoin world. Valid transactions are compiled in blocks, then these and previously accepted blocks are added to the ledger. All transactions must take place in the network, called blockchain, thus preventing users from double spending (O’Dwyer and Malone, 2014).

A major problem with Bitcoin is the possibility of double-spending (Garay et al., 2015), and therefore delayed payment verification is required (Karame et al., 2012). To avoid the double spending problem, the system depends on digital signatures to confirm ownership, and a public history of transactions (Reid and Harrigan, 2013).

There are some important general assumptions with regard to Bitcoin, such as stakeholders must accept the rules and validity of transactions, and most importantly, it must be confirmed that Bitcoin has a value (Kroll et al., 2013).

Bitcoin is represented by a series of signals called transaction, which have several inputs and outputs (Bonneau et al., 2015) and established on a transaction registry dispersed across all participants (Böhme et al., 2015). Hence, this is a Proof-of-Work-based currency, in that users themselves can create crypto coin, requiring a heavy computational burden.

In this paper, we used the copula approach to describe the dependence structure of variables of interest. Sklar (1959) first introduced the copula theory to allow flexible description of the dependence between variables. Nelsen (1999) provided a thorough description of copulas from a mathematic perspective. The copula function is powerful since it states that the multivariate distribution function can be decomposed into marginal

variables, and a density function copula, which completely describes the dependence framework of the variables. Embrechts et al. (2002) first employed the copula in the area of finance, and since has been widely applied in the field of financial risk management and portfolio decision problems. Cherubini et al. (2004) made a seminal contribution to the advent of pricing multivariate option by using copula. Mitchell et al. (2006) proposed Copula-GARCH models, which introduced the dynamic copula period. Patton (2006) reviewed the application of copula in financial time series. Bollerslev (2009) supplied references, leading to the extensive list of ARCH acronyms used in the literature. Mitchell and McKenzie (2003) established model selection criteria with the ability to correctly identify the data generating process in simulated data. Brooks and Burke (2003) reproduced a group of appropriately adjusted information criteria for selection of models from the AR-GARCH family. Du and Lai (2017) examine the dependence between electricity spot markets in core European countries including France, Germany, Austria and Switzerland based on copula models. Of the ten different copulas with both time invariant and varying parameters currently in use, the empirical results show that time-varying Student-t copula is the best model for the sample data. Albulescu et al. (2018) explores the bivariate dependence structure between the US Dollar and four major currencies (EUR, GBP, CAD, JPY) using daily data for the time-span 1999–2014, and utilize different time-invariant and time-varying copula functions with different forms of tail dependence, and find a positive dependence between all exchange rates.

We also investigated the volatility effect US 10-Year Bond Yield, Gold Spot US Dollar, US Dollar Index, S&P 500, FTSE 100 and NIKKEI 225 stock indices. Volatility of each stock market are modeled based on the multivariate GARCH(p,q), EGARCH, GJR-GARCH, PGARCH, and CGARCH models. We employ a two-step Copula-GARCH model to examine the dependence structure of daily stock markets returns. Firstly, we filter log-return daily data using univariate EGARCH, GJR-GARCH and PGARCH models to obtain standard residuals and construct the marginal distributions. Secondly, copulas are selected to join the estimated marginal distributions. The Akaike information criteria (AIC) and Schwartz information criteria (SIC) methods are then used to determine which copula provides best fitness to the market data.

Although many empirical studies have been conducted in the literature about Bitcoin, these studies are mostly based on Bitcoin price estimation, (Munim et al., 2019; McNally et al., 2018; Pant et al., 2018; Azari, 2019; Urquhart, 2017), return and volatility analysis (Dyhrberg, 2016; Katsiampa, 2017; Symitsi ve Chalvatzis, 2018; Ardia et al., 2019; Balcilar et al., 2017;

Lahmiri et al., 2018; Chaim ve Laurini, 2018; Katsiampa, 2018) and its use as a hedging instrument against other financial assets. (Dyhrberg, 2016; Bouri et al., 2017a; Bouri et al., 2017b; Urquhart ve Zhang, 2019; Pal ve Mitra, 2019; Wu et al., 2019). This study aims to eliminate uncertainty in the market as the first study that analyzes both volatility and dependency between bitcoin and leading financial markets. We aim to provide better insights of the volatility of Bitcoin returns, its dependence structures to financial markets in recent years. This paper will be a deeper extension to current literature in Bitcoin volatility modeling and forecasting with the financial time series GARCH model and different variations.

The main research theme of this study is to select a model capable of supporting our efforts to determine whether there is a connection between Bitcoin and preeminent financial markets. Employing such a model will provide an opportunity to reduce market uncertainty, and hence make a modest contribution to the current literature.

The structure of this paper is as follows. The second section presents literature review. The third and fourth sections discuss the model and the data, consecutively. In the fifth section, the empirical results are analysed. The last section provides final remarks.

Literature Review

After its creation, much research followed on Bitcoin, generally conducted in the context of conceptual explanations, the introduction of cryptocurrency and the relationship between general economic indicators. In a study by Yermack (2015), Bitcoin was reviewed in terms of historical trading prices and it was described as acting more as an investment instrument than a currency, a finding supported by a similar study by Baur et al. (2015). Wijk (2013) used a statistical tool to establish a relationship between Bitcoin and the world's largest stock market indices (FTSE 100, Dow Jones, Nikkei 225), Dollar/Euro, Dollar/Yen and oil, to detect the short and long term effects of indicators on Bitcoin, and found that WTI oil price and Dollar/Euro exchange rates have long-term effects, and the Dow Jones index has short-term effect. Dyhrberg (2016a) studied the financial asset properties of Bitcoin by using the GARCH model. The author considered Bitcoin as a method of hedging, similar to gold or the dollar, and used the FTSE index, Dollar / Euro, Dollar / Pound exchange rate and federal fund rates to explain price volatility. In study by Dyhrberg (2016b), the asymmetric GARCH model was used to investigate the ability of Bitcoin to protect investors against market volatility and proposed that

Bitcoin could be used as a hedging tool against the US dollar in the short term, and against stocks in the FTSE index in the long term. Georgoula et al. (2015) attempted to identify the determinants of Bitcoin price, conducting a time series and sensitivity analysis which explored the short and long term relationships between Bitcoin price, basic economic variables, technological factors and tweets. Gronwald (2014) conducted a deeper analysis of Bitcoin price and behaviour using GARCH model to capture the more serious price movements that caused market shocks, showing that the model is very suitable for their proposed purpose and that the excessive price movements characterize the Bitcoin price. In a study by Bouri et al. (2016), a Dynamic Conditional Correlation Model was used to determine whether Bitcoin acted as a hedging tool and safe haven for large world stock indices, treasuries, oil, gold, general commodity index and US dollar index. The results demonstrate that Bitcoin is a weak protection tool, suitable only for diversification. However, it was found to have strong potential as a safe haven in one particular context, that is, against extreme weekly movements on Asian equities. Baek and Elbeck (2015) attempted to model the Bitcoin price using the S&P 500 index, the consumer price index, the Euro exchange rate and other economic indicators, but none of these economic variables were shown to affect the price. The authors reached the conclusion that Bitcoin is a purely speculative vehicle, with prices driven by investor intuition. Cheah and Fry (2015) pointed out that Bitcoin prices contain a substantial speculative component, and that Bitcoin markets are susceptible to bubbles. Examining the market efficiency of Bitcoin, Urquhart (2016) concluded that it does not currently have full efficiency, although further investigation found recent progress towards an efficient market. In another study, Urquhart (2017) reviewed Bitcoin price clustering, and found significant evidence of clustering at round numbers. A study by Nadarajah and Chu (2017) found that efficient market hypotheses are not valid for Bitcoin returns. Bariviera (2017) noted that daily returns exhibit persistent behaviour until 2014, after which the market became more informative. Katsiampa (2017), in the study of the volatility of Bitcoin returns, highlighted the importance of the AR-CGARCH model as the most appropriate for the inclusion of a long-running component of the short-term and conditional variance. Bouri et al. (2017) investigated the relationship between uncertainty and the Bitcoin market, revealing that Bitcoin acted as a hedge against uncertainty, a result echoed in a recent study by Demir et al. (2018). Yonghong et al. (2018) investigate time-dependent long-term memory in the Bitcoin market by using a rolling window approach and a new productivity index. Baur et al. (2018) find that Bitcoin exhibits distinctly

different return, volatility and correlation characteristics compared to other assets, including gold and US dollars. Holub and Johnson (2018) emphasizes that peer-to-peer (P2P) exchange plays an important role in global Bitcoin trade, while Dastgir et al. (2018) examines the causal relationship between Bitcoin (measured by Google Trends search queries) and Bitcoin returns in the period between January 2013 and December 2017.

Model specification and estimation

Copula Functions

The copula function is proposed to measure dependence of multivariate variables. Based on Sklar's well-known theorem (Sklar 1959), copulas allow the implementation of the division of the specification of a multivariate model into two parts: the marginal distributions on one side, the dependence structure (copula) on the other. Let X and Y be random variables with continuous distribution functions F_X and F_Y , which are uniformly distributed on the interval $[0, 1]$. Then, there is a copula such that for all $x, y \in R$,

$$F_{XY}(X, Y) = C(F_X(X), F_Y(Y)) \quad (1)$$

The copula C for (X, Y) is the joint distribution function for the pair $F_X(X), F_Y(Y)$ provided F and F_Y continuous.

The joint probability density of the variables X and Y is obtained from the copula density $(u, v) = \frac{\partial^2 C(u, v)}{\partial u \partial v}$, as follows:

$$f_{xy}(x, y) = c(u, v) f_x(x) f_y(y), \quad (2)$$

where $f_x(x)$ and $f_y(y)$ are the marginal densities of the random variables X and Y . According to Sklar (1959), an n-dimensional joint distribution can be decomposed into its n-univariate marginal distributions and an n-dimensional copula. In the extension of Sklar's theorem to continuous conditional distributions, Patton (2006) shows that the lower (left) and upper (right) tail dependence of two random variables is given for the copula as:

$$\lambda_l = \lim_{u \rightarrow 0} P(F_x(x) \leq u | F_y(x) \leq u) = \lim_{u \rightarrow 0} C(u, u)/u \tag{3}$$

$$\lambda_u = \lim_{u \rightarrow 1} P(F_x(x) > u | F_y(x) > u) = \lim_{u \rightarrow 1} 1 - 2u - C(u, u)/1 - u \tag{4}$$

where λ_l and $\lambda_u \in [0, 1]$.

Copula Models

We introduce several copula models in this section (Nelsen, R. B. 1999); Gumbel copula, Clayton copula, Frank copula, Gaussian copula Student t copula, Survival Clayton Copula and Joe copula.

Gumbel Copula: This Archimedean copula is defined based on the generator function $\phi(t) = (-\ln t)^\theta$, $\theta \geq 1$;

$$C_\theta(u, v) = \exp\left(-[(-\ln u)^\theta + (-\ln v)^\theta]^{1/\theta}\right) \tag{5}$$

where θ is the copula parameter restricted to $(1, \infty)$. This copula is asymmetric, with more weight in the right tail. In addition, it is an extreme value copula.

Clayton Copula: This Archimedean copula is defined based on the generator

function $\phi(t) = \frac{t^{-\theta} - 1}{\theta}$,

$$C_\theta(u, v) = (u^{-\theta} + v^{-\theta} - 1). \tag{6}$$

where θ is the copula parameter restricted to $(0, \infty)$. This copula is also asymmetric, but with more weight in the left tail.

Frank Copula: This Archimedean copula is defined based on the generator

function: $\phi(t) = -\ln \frac{e^{-\theta t} - 1}{e^{-\theta} - 1}$;

$$C_\theta(u, v) = -\frac{1}{\theta} \ln \left(1 + \frac{(e^{-\theta u} - 1)(e^{-\theta v} - 1)}{(e^{-\theta} - 1)} \right) \tag{7}$$

where θ is the copula parameter restricted to $(0, \infty)$.

Gaussian copula: The copula function can be written as:

$$C(u, v; \rho) = \int_{-\infty}^{\Phi^{-1}(u)} \int_{-\infty}^{\Phi^{-1}(v)} \frac{1}{2\pi\sqrt{1-\rho^2}} \exp\left(\frac{2\rho rs - r^2 - s^2}{2(1-\rho^2)}\right) dr ds \quad (8)$$

where $u = F_{Y_1}(y_1)$, $v = F_{Y_2}(y_2)$ is the inverse of the standard normal distribution and ρ is the general correlation coefficient.

Student-t copula: The Student's-t copula allows for joint fat tails and an increased probability of joint extreme events compared with the Gaussian copula. This copula can be written as:

$$C_{\rho, \nu}(u, v) = \int_{-\infty}^{t_V^{-1}(u)} \int_{-\infty}^{t_V^{-1}(v)} \frac{1}{2\pi(1-\rho^2)^{1/2}} \left\{ 1 + \frac{x^2 - 2\rho xy + y^2}{\nu(1-\rho^2)} \right\}^{-(\nu+2)/2} ds dt \quad (9)$$

where ρ, ν parameters of the t copula.

Joe Copula: This Archimedean copula is defined with based on the generator function: $\phi(t) = -\ln[1 - (1-t)^\theta]$

$$C_\theta(u, v) = 1 - [(1-u)^\theta + (1-v)^\theta - (1-u)^\theta(1-v)^\theta]^{1/\theta} \quad (10)$$

where θ is the copula parameter restricted to $[1, \infty)$.

The BB8 (Frank-Joe): Copula is

$$C(u_1, u_2, \theta, \delta) = \frac{1}{\delta} (1 - [1 - \frac{1}{1-(1-\delta)\theta} (1 - (1-\delta u_1)^\theta)(1 - (1-\delta u_2)^\theta)]) \frac{1}{\theta} \quad (11)$$

with $\theta \in [1, \infty) \cap \delta \in (0, 1]$.

Marginal Modelling

In order to build the model for bivariate distribution with the copula, the marginal distribution for the series must initially be formed. There are various models for commonly accepted financial time series returns. Engle and Bollerslev (1986) and Engle and Kroner (1995) propose ARCH and GARCH model, which have been widely applied to financial series. In their extensive review, Poon and Granger (2003) consider that important methodological viewpoints needed to be discussed, particularly regarding the evaluation of forecasts and classified volatility forecasts as belonging in one of the four

categories. There are a number of GARCH models; in this study, we combine ARMA (m,n) and GARCH (p,q), EGARCH, GJR-GARCH (p,q), PGARCH and CGARCH models for modeling daily financial returns, respectively. These models' specifications are as follows:

$$r_t = \lambda_0 + \sum_{j=1}^m \lambda_j r_{t-j} + \varepsilon_t - \sum_{i=1}^n \theta_i \varepsilon_{t-i} \tag{12}$$

$$r_t = w_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-1}^2 + \sum_{j=1}^p \beta_j u_{t-1}^2 \tag{13}$$

$$\log(r_t) = w_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \frac{|u_{t-i}|}{\sqrt{r_{t-i}}} + \sum_{i=1}^q \gamma_i \frac{u_{t-i}}{\sqrt{r_{t-i}}} + \sum_{j=1}^p \beta_j \log(u_{t-j}) \tag{14}$$

$$r_t = w_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i r_{t-i} + \sum_{j=1}^q \alpha_j u_{t-j}^2 + \sum_{i=1}^q \gamma_j u_{t-j}^2 I_{t-j} \tag{15}$$

$$r_t^\delta = w_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i (|\varepsilon_{t-i}| - \gamma \varepsilon_{t-i})^\delta + \sum_{i=1}^q \beta_j r_{t-j}^\delta \tag{16}$$

where m,n,p, q are positive integers , $u_t = \eta_t \sqrt{h_t}$, $\eta_t \square f(0,1)$, respectively λ_j , θ_i parameters of (AR) and (MA), $w_0, \beta_i, \alpha_j, \gamma_j$ and δ are ARCH(p,q), GARCH (1,1), EGARCH, GJR-GARCH (p,q) and PGARCH model parameters.

Data

Daily Bitcoin (BTC) prices covers the period 07.08.2015-19.09.2018 and were downloaded from www.coinmarketcap.com. For consistency, we eliminated weekend data due to the lack of corresponding data from other datasets. Bloomberg was the source of the other data (US 10-Year Bond Yield, Gold Spot US Dollar, US Dollar Index, S&P 500, FTSE 100 and NIKKEI 225). The observations, in total 787, reflect the daily prices between 07.08.2015-19.09.2018. Table 1 summarizes statistics of financial series and summarizes statistics of returns series, while Table 2 shows sizeable differences in the mean values for the seven markets, and also in the corresponding standard deviations. Skewness of returns out of Gold Spot is negative, indicating that

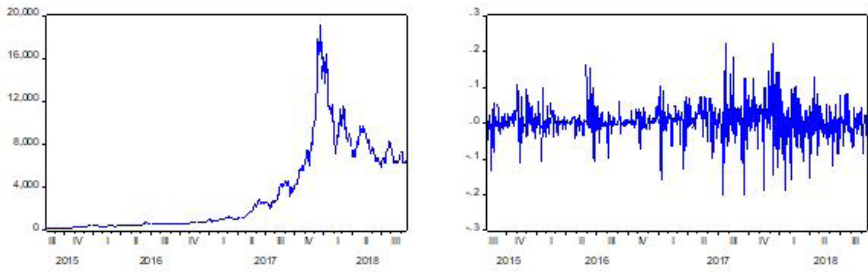
financial returns are skewed left, i.e. that the left tail is longer relative to the right. Gold Spot is skewed right. The high kurtosis of returns reveals that extreme value changes often occur when the tail of return distributions shows fatness. The Jarque-Bera (JB) test shows that the normality of each return series distribution is strongly rejected at 0.05 level, which means all price index distributions are non-normal. Finally, the Autoregressive Conditional Heteroscedasticity -Lagrange Multiplier (ARCH-LM) test indicates that strong ARCH effects exist in all financial return series. Graphical representations of the data employed are shown in Figures 1-7.

Table 1. Summary Statistics (Price Series)

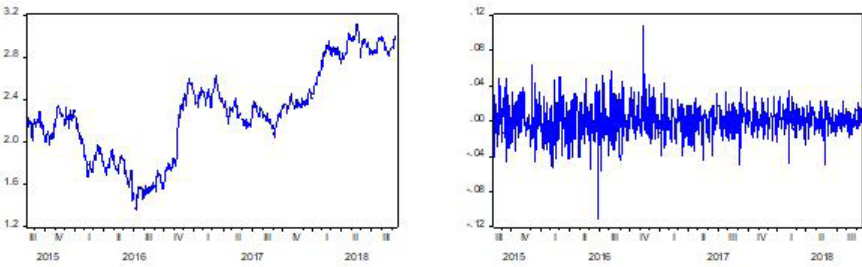
	BTC	US10- Year Bond Yield	Gold Spot	US Dollar Index	FTSE 100	NIKKEI 225	S&P 500
Mean	3424,655	2,272382	1,242523	95,72571	6,967637	19,49177	2,351210
Median	1058,840	2,273000	1,254350	95,42000	7,176350	19,41537	2,347835
Max	19118,30	3,115000	1,364900	103,2900	7,877450	24,12415	2,914040
Min	210,0700	1,358000	1,050800	88,50000	5,536970	15,95202	1,829080
Std. Dev.	3993,569	0,422652	0,074587	3,247193	0,577587	2,300957	0,291264
Skewness	1,388055	- 0,000340	-0,700688	0,054261	-0,504242	0,086467	0,224957
Kurtosis	4,398057	2,211989	2,759570	2,587043	1,890523	1,881396	1,799128
<u>Jarque</u> <u>Bera</u>	316,4092	20,33652	66,20939	5,970654	73,62128	41,95866	53,85794
Probability	0,000000	0,000038	0,000000	0,040523	0,000000	0,000001	0,000000

Table 2. Summary Statistics of return series

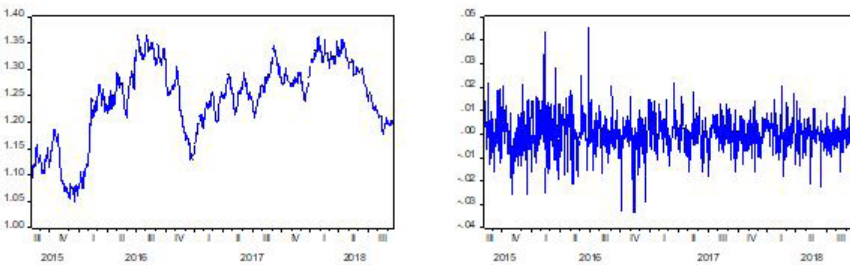
	Bitcoin	Year Bond Yield	Gold Spot	US Dollar Index	FTSE 100	NIKKEI 225	S&P 500
Mean	0,003986	0,000443	0,000127	-4,65e-050	0,000111	0,000170	0.000428
Median	0,004305	0,000426	-7,66e-05	0,000000	0,000323	0,000000	0.000493
Max	0,223513	0,107081	0,045568	0,021577	0,035150	0,074262	0.038291
Min	-0,202077	-0,110214	-0,033752	-0,024185	-0,047795	-0,082529	-0.041843
Std. Dev	0,046821	0,019463	0,008256	0,004446	0,009078	0,013106	0.008120
Skewness	-0,133615	-0,092512	0,234740	-0,152676	-0,155529	-0,215980	-0.699039
Kurtosis	7,066050	5,649610	6,177275	5,253610	5,895575	9,778923	7.354931
<u>Jarque</u> <u>Bera</u>	543,0948	230,7464	337,4024	169,1675	277,4030	1509,175	684.2597
Probability	0,00000	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	0.000000
ARCH LM	37,04137	28,69334	2,603280	6,049454	112,1329	18,33321	86,78615
Probability	0,00000	0,00000	0,1066	0,0139	0,00000	0,00000	0,00000

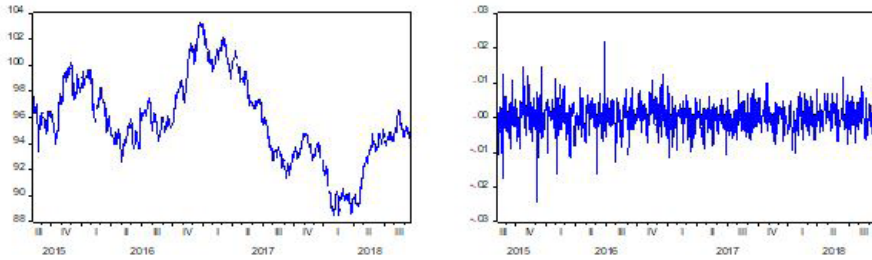
Figure 1. Change over years of BTC series and BTC return series

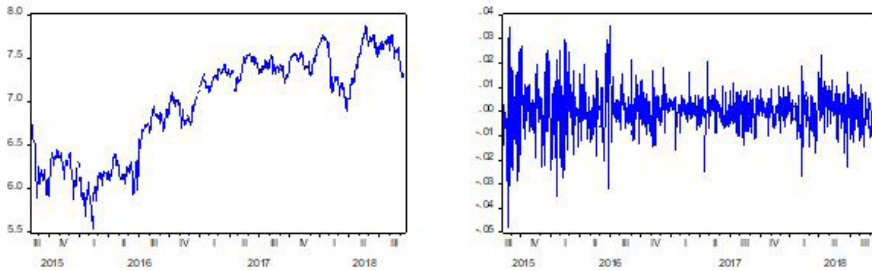
Figure 2. Change over years of US10-Year Bond Yield series and US10-Year Bond Yield return series

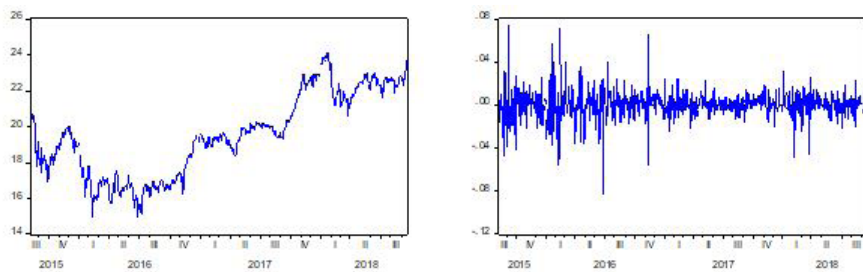
Figure 3. Change over years of Gold Spot series and Gold Spot return series

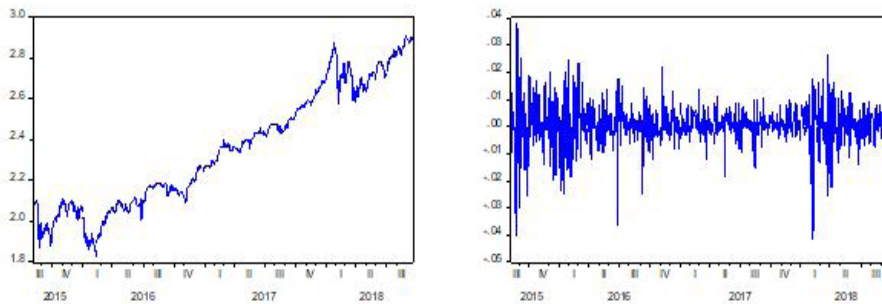
Figure 4. Change over years of US Dollar Index series and US Dollar Index return series

Figure 5. Change over years of FTSE 100 series and FTSE 100 Index return series

Figure 6. Change over years of NIKKEI 225 series and NIKKEI 225Index return series

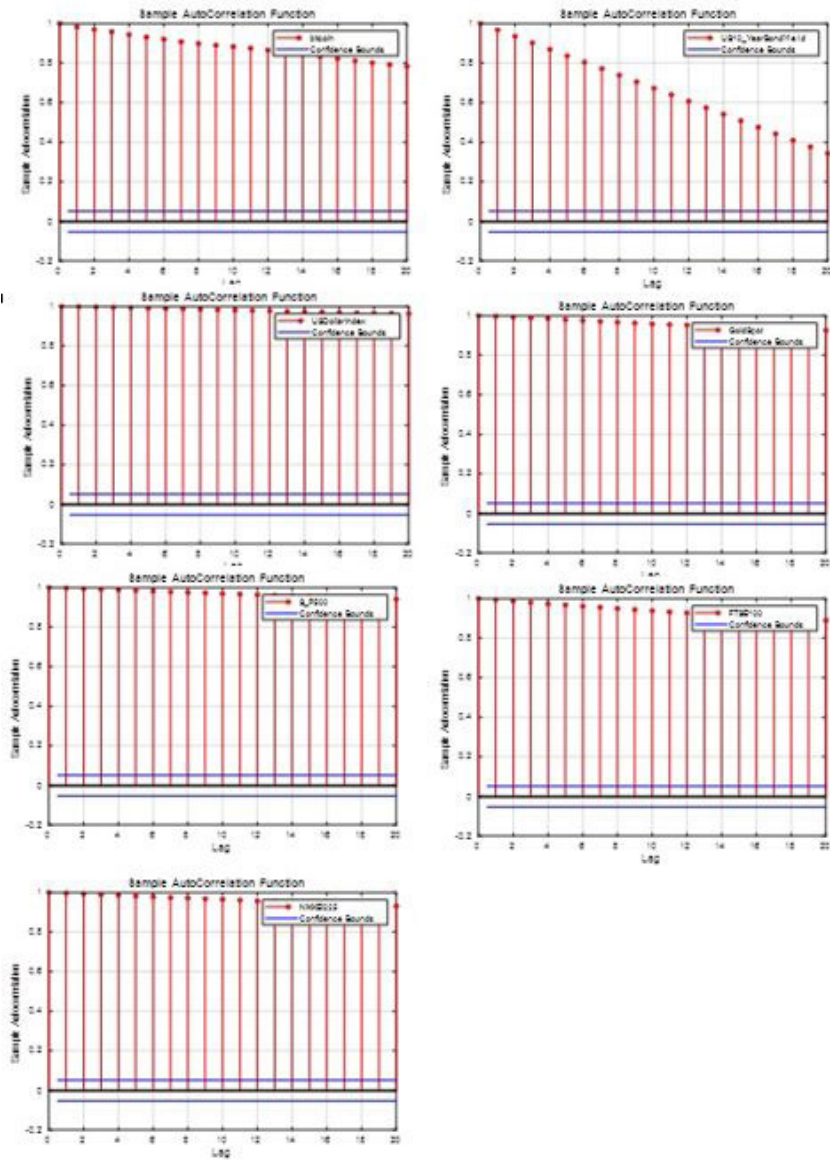
Figure 7. Change over years of S&P 500 series and S&P 500 Index return series

Empirical Results

Results of marginal distributions

We used the ARMA, GARCH, EGARCH, GJR-GARCH, PGARCH and CGARCH models for financial return series, and selected the most suitable model based on AIC and SIC model selection criteria. All the parameters estimate of marginal distributions are included in Table 3 and Table 4, which summarize the best fit model for all marginal distributions employed: the best models for the marginal; BTC, US 10-Year Bond Yield, Gold Spot, US Dollar Index, FTSE 100, Nikkei 225 and S&P 500 ARMA (0,0)-EGARCH(1,1,1) ARMA (3,4)- GJR-GARCH, ARMA (2,2)-CGARCH, ARMA (3,4)- GJR-GARCH, ARMA (4,0)- GJR-GARCH, ARMA (3,3)- CGARCH and ARMA (2,2)- PGARCH respectively. Based on the obtained results, Bitcoin and SP500 is modelled used PGARCH. In the PARCH model, from equation (17), δ and γ parameters represent the power parameter of standard deviation and the asymmetric effect, respectively. From Table 4, for BTC γ parameter is negative and for SP500 γ parameter is positive. US 10-Year Bond Yield, US Dollar Index and FTSE 100 are modelled via GJR- GARCH model. This model shows that good news and bad news might have different effects on volatility. The leverage effect is obtained as $(\alpha + \gamma)$ of negative shocks which is larger than (α) of positive shocks. In this model, if $\gamma > 0$, the leverage effect exists. As can be seen from Table 4, for US 10-Year Bond Yield, US Dollar Index and FTSE 100, γ parameter is positive, namely, this series has leverage effect and Gold Spot and Nikkei 225 are modelled via CGARCH. For US 10-Year Bond Yield, US Dollar Index, FTSE 100, Nikkei 225 and S&P 500, the results of ARCH-LM test show that neither autocorrelation nor ARCH effects exist in the residuals; however, for Bitcoin and Gold Spot series, it is seen that the variance problem and the ARCH effect are not completely removed (figure-8).w

Figure 8. For BTC-US10-Year Bond Yield, Gold Spot, US Dollar Index FTSE 100, NIKKEI 225, S&P 500 pairs Auto Correlation Function, respectively

Table 3. Mean Equation for marginal distribution model of financial series

	Bitcoin	US10- Year Bond Yield	Gold Spot	US Dollar Index	FTSE 100	NIKKEI 225	S&P 500
Mean Equation	0	-3,4	-2,2	-3,4	-4	-3,3	-2,2
λ_1	-	-0,99609	-0,06296	-0,39664	-0,0008	-1,17431	0,012023
λ_2	-	0,985021	-0,96117	0,380491	-0,03956	0,588045	0,925081
λ_3	-	0,984231	-	0,981819	0,006898	0,779244	-
λ_4	-	-	-	-	-0,10636	-	-
θ_1	-	0,954115	0,034028	0,418426	-	1,157923	-0,01662
θ_2	-	-1,01899	0,954018	-0,39702	-	-0,66248	-0,98338
θ_3	-	-0,95503	-	-1,00615	-	-0,83443	-
θ_4	-	0,01993	-	-0,01526	-	-	-
AIC	-3,27465	-5,04828	-6,32842	-7,98112	-6,55623	-5,8264	-6,78597
SIC	-3,26277	-4,99484	-6,2928	-7,92768	-6,5206	-5,7789	-6,75034
HQIC	-3,27008	-5,02774	-6,31473	-7,96058	-6,54253	-5,80814	-6,77227

Table 4. Variance Equation for marginal distribution model of financial series

Variance Equation	Bitcoin		US10- Year Bond Yield		Gold Spot		US Dollar Index		FTSE 100		NIKK EI 225		S&P 500	
GARCH(1,1)	Gauss an	Studen tt	Gauss an	Studen tt	Gauss an	Studen tt	Gauss an	Studen tt	Gauss an	Studen tt	Gauss an	Studen tt	Gauss an	Studen tt
ω_0	4,84E-05	1,66E-05	-2,15E-07	-3,12E-08	7,20E-08	6,81E-05	-4,72E-08	-1,65E-08	4,13E-06	3,54E-06	4,72E-06	5,72E-06	4,08E-06	1,88E-06
α	0,13022	0,28607	0,01455	0,0154	0,01116	0,1500	0,01258	0,0066	0,13886	0,1556	0,14116	0,1500	0,21692	0,1912
β	0,85955	0,83541	0,98437	0,9826	0,98674	0,6000	1,01527	1,0069	0,80392	0,8039	0,84036	0,8403	0,72188	0,7992
AIC	3,52619	3,77873	5,15759	5,1843	6,81100	6,3886	8,06131	8,0620	6,82708	6,8668	6,10463	6,2336	7,14172	7,2406
SIC	3,50241	3,74873	5,13382	5,1546	6,78723	6,2588	8,03754	8,0373	6,80331	6,8371	6,08085	6,2039	7,11795	7,2109
ARCH LM	0,03135	0,24198	11,2436	10,325	6,16380	4,6678	1,06575	1,3157	0,63320	0,1912	0,35883	0,5208	2,12034	2,2209
EGARCH(1,0,1)	1	6	8	89	0	90	8	23	3	59	1	34	0	15
ω_0	(0,8595)	(0,6224)	(0,0008)	(0,0013)	(0,0130)	(0,0307)	(0,3019)	(0,2514)	(0,4262)	(0,6619)	(0,5492)	(0,4705)	(0,1454)	(0,1362)
α	6,39951	4,89921	8,16087	8,1445	9,59487	9,3787	10,8716	10,880	9,91339	9,8015	8,89820	8,6986	10,1231	9,7748
β	0,33456	1,18444	0,32753	0,3049	0,01000	0,2849	0,04384	0,0481	0,52023	0,5103	0,23278	0,4117	0,50434	0,6961
γ	0,06015	0,02416	0,06074	0,0165	0,01000	0,1379	0,08548	0,0901	0,06041	0,1692	0,18077	0,1788	0,09148	0,0674
AIC	3,33015	3,59705	5,06430	5,1034	6,74594	6,8590	7,99037	8,0397	6,68440	6,7657	5,89419	6,1447	6,92464	7,0820
SIC	3,30638	3,56734	5,40528	5,0937	6,72217	6,8293	7,96660	8,0099	6,66062	6,7359	5,87041	6,1149	6,90087	7,0522
ARCH LM	0,27825	1,07649	0,24493	0,2890	2,76339	0,0145	2,31535	2,1050	1,02937	1,1115	0,19386	0,1122	0,61621	0,0737

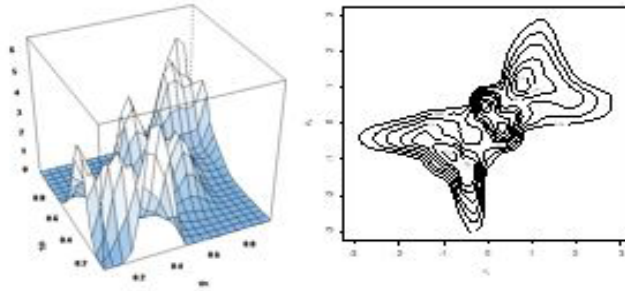
	(0,5978)	(0,2995)	(0,6207)	(0,5908)	(0,0964)	(0,9040)	(0,1281)	(0,1468)	(0,3103)	(0,2918)	(0,6597)	(0,7376)	(0,4325)	(0,7859)
EGARCH(0,1,1)	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen
ω_0	3,49087 0	2,73628 9	0,00171 1	0,0009 82	0,00234 2	0,6507 57	2,58311 1	2,4435 07	0,04905 7	0,0407 08	0,57436 9	0,5171 64	0,81207 2	0,2179 18
γ	0,03138 4	0,13655 4	0,02484 5	0,0234 04	0,01989 1	0,0758 16	0,11160 3	0,1147 30	0,09594 8	0,1019 52	0,23064 6	0,2481 16	0,25198 9	0,2279 22
β	0,43012 6	0,40261 9	1,00008 7	1,0002 03	1,00046 4	0,9322 14	0,76194 1	0,7749 30	0,99480 3	0,9959 59	0,93703 6	0,9430 43	0,91896 2	0,9789 13
AIC	3,27801 4	3,55355 6	5,17663 2	5,1964 74	6,80768 9	6,8593 47	8,00055 6	8,0478 43	6,86312 2	6,8876 00	6,12808 6	6,2579 00	7,08677 8	7,1864 22
SIC	3,26887 3	3,52383 8	5,15285 8	5,1667 56	6,78391 5	6,8296 29	7,96778 1	8,0181 26	6,84012 2	6,8578 82	6,10431 5	6,2281 82	7,06300 4	7,1567 04
ARCHLM	40,6971 1	36,6554 0	13,0717 0	12,903 83	5,04751 4	2,6206 60	2,74770 1	2,6048 45	13,2530 4	11,525 40	2,08078 5	2,0653 03	22,9881 9	13,020 91
EGARCH(1,1,1)	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen
ω_0	0,54325 8	0,19635 1	0,00313 3	0,0025 11	9,84099 5	9,7643 28	2,45100 4	2,3305 23	0,48937 7	0,4442 81	0,72491 5	0,7169 93	0,88830 5	0,6360 24
α	0,28273 2	0,26179 7	0,00191 5	0,0147 87	0,26746 7	0,2912 96	0,04883 0	0,0481 93	0,13827 6	0,1463 00	0,17442 8	0,1773 66	0,21386 9	0,2273 72
γ	0,00194 4	0,08398 5	0,02759 7	0,0313 16	0,07501 1	0,1338 84	0,10594 5	0,1083 70	0,12889 5	0,1424 83	0,19739 6	0,2353 28	0,21581 7	0,1935 23
β	0,94503 1	0,99372 7	0,99974 0	0,9992 16	0,04403 0	0,0407 07	0,77758 4	0,7887 87	0,96031 8	0,9660 78	0,93420 6	0,9349 66	0,92756 8	0,9537 00
AIC	3,52769 7	3,78887 6	5,17436 3	5,1951 85	6,76141 3	6,8565 87	7,99981 8	8,0466 55	6,86779 1	6,8962 12	6,17645 3	6,2869 47	7,18536 5	7,2676 92
SIC	3,49798 0	3,75321 5	5,14464 2	5,1595 24	6,73196 9	6,8209 26	7,97010 1	8,0109 94	6,83819 5	6,8605 51	6,14673 5	6,2512 86	7,15564 8	7,2320 31
ARCHLM	0,00174 4	0,01588 5	12,5810 0	11,647 70	0,01948 2	0,0053 32	0,62077 4	0,5759 52	0,74982 0	0,5840 06	0,03102 8	0,1505 35	2,24016 8	2,3235 16
GJR-GARCH	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen
ω_0	4,49E- 05	7,54E- 06	-3,14E- 07	-4,14E- 07	1,75E- 07	5,44E- 07	5,67E- 10	-3,51E- 09	2,93E- 06	2,98E- 06	9,55E- 06	9,28E- 06	4,23E- 06	2,57E- 06
α	0,13495 6	0,34975 3	0,01376 8	0,0119 18	0,01611 9	0,0255 06	0,00422 6	0,0050 77	0,02185 7	0,0185 03	0,05621 2	0,0565 54	0,05764 0	0,0297 97
γ	0,02755 8	0,20790 4	0,01981 2	0,0166 30	0,02063 2	0,0217 97	0,00068 8	0,0001 23	0,21385 6	0,2438 34	0,46639 7	0,4956 91	0,29982 2	0,3275 96
β	0,86874 1	0,86111 3	1,00219 9	1,0021 42	0,99003 7	0,9760 99	1,00368 6	1,0043 78	0,87119 6	0,8530 57	0,78729 4	0,7925 88	0,72737 1	0,7813 53
AIC	3,52467 0	3,78773 9	5,18166 2	5,1962 01	6,81564 6	6,8792 24	8,04222 2	8,0626 45	6,87259 5	6,8995 36	6,17294 6	6,2894 41	7,17300 0	7,2666 02
SIC	3,49495 2	3,75207 7	5,15194 4	5,1605 40	6,78592 8	6,8435 63	8,01250 5	8,0269 84	6,84287 7	6,8688 75	6,14322 8	6,2537 80	7,14328 3	7,2309 41
ARCHLM	0,06446 1	0,08557 0	11,5697 2	11,686 22	5,92201 2	5,7918 55	1,12373 6	1,2853 96	0,09479 9	0,0095 68	0,43310 3	0,6266 81	1,03451 8	1,0026 12
PGARCH	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen	Gauss	Studen
ω_0	0,00025 3	0,00026 8	-7,55E- 05	-1,57E- 06	0,00625 6	0,0068 83	-8,65E- 09	8,46E- 09	7,23E- 05	6,15E- 05	0,00146 6	0,0017 19	0,00278 5	0,0004 29
α	0,13396 6	0,16364 9	0,00707 6	0,0064 53	0,12374 2	0,0775 44	0,00247 9	0,0022 42	0,07315 9	0,0808 86	0,12298 4	0,1319 68	0,14048 4	0,1352 14
γ	0,05152 2	0,36760 3	0,99926 1	0,9991 36	0,22420 3	0,9986 12	0,94449 6	0,9260 12	0,99988 4	0,9999 37	0,99994 3	0,9998 41	0,99671 8	0,9911 82
β	0,86847 4	0,90184 1	0,99584 9	0,9908 20	0,01480 8	0,1809 69	1,00336 8	1,0027 06	0,88081 7	0,8735 57	0,86005 6	0,8613 35	0,85101 5	0,8591 18

AIC	3,525219	3,792430	5,164512	5,187237	6,760446	6,851179	8,034770	8,056426	6,872058	6,898813	6,189902	6,295171	7,200875	7,274595
SIC	3,489558	3,750826	5,128850	5,145632	6,724785	6,809574	7,999109	8,014821	6,836397	6,857208	6,154241	6,253566	7,165214	7,232990
ARCH LM	0,058553	0,026835	14,38796	12,3258	0,055843	0,479833	1,530258	1,744576	0,075620	0,001059	0,312276	0,252751	5,438830	4,043979
CGARCH	(0,8088)	(0,8699)	(0,0001)	(0,0004)	(0,8132)	(0,4885)	(0,2161)	(0,1866)	(0,7833)	(0,9740)	(0,5763)	(0,6151)	(0,0197)	(0,0443)
θ_0	Gauss an 0,004264	Student t 0,133065	Gauss an 0,002380	Student t -4,51E-05	Gauss an 3,26E-05	Student t 5,68E-05	Gauss an 8,00E-06	Student t 1,05E-05	Gauss an 6,94E-05	Student t 8,87E-05	Gauss an 0,000287	Student t 0,000225	Gauss an 5,78E-05	Student t 5,69E-05
α	0,988999	0,999862	1,000452	0,998023	0,998160	0,994592	0,999264	0,998944	0,967021	0,970545	0,981147	0,995165	0,956209	0,995410
γ	0,124096	0,141657	0,001481	0,000669	0,015656	0,023294	0,006933	0,006638	0,094871	0,130628	0,161968	0,039984	0,135687	0,047074
ρ	0,017968	0,039989	0,086450	0,079463	0,061114	0,063617	0,015811	0,023477	0,120803	0,101371	0,056161	0,146572	0,137520	0,172977
λ	0,159894	0,090071	0,641391	0,493453	1,143147	1,208452	0,237465	0,004551	0,397153	0,573178	0,624196	0,662904	0,187214	0,654011
AIC	3,521265	3,763519	5,169556	5,190938	6,827846	6,891138	8,043947	8,061613	6,828821	6,866843	6,103420	6,236246	7,145757	7,250115
SIC	3,485603	3,721914	5,133894	5,149333	6,792185	6,849533	8,008286	8,020008	6,793160	6,825238	6,067759	6,194641	7,110096	7,208510
ARCH LM	0,006679	0,179555	0,141444	0,297775	1,516585	2,503808	0,026993	0,007439	7,67E-05	0,069180	1,072496	0,05433	0,448850	1,422144
	(0,9343)	(0,6718)	(0,7068)	(0,5853)	(0,2181)	(0,1136)	(0,8695)	(0,9313)	(0,9930)	(0,7925)	(0,3004)	(0,9412)	(0,5029)	(0,2331)

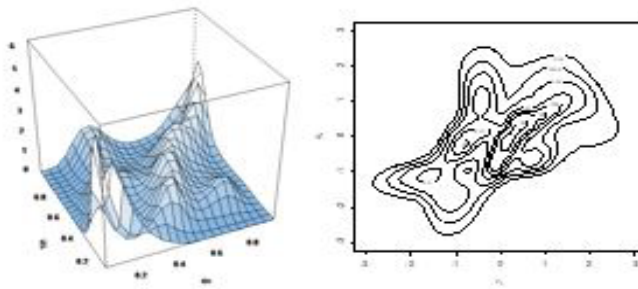
Results for the copula models

The empirical distribution functions used in modelling the dependence of BTC-US10-Year Bond Yield, BTC-Gold Spot, BTC-US Dollar Index, BTC-FTSE 100, BTC-NIKKEI 225, BTC-S&P 500 pairs are as shown in figure 9, 10, 11, 12, 13 and 14, respectively. We used Clayton, Gumbel Frank, Joe, Gaussian, Student-t, BB8, Survival BB8 and Rotated Tawn Type BB8 270 Degrees copula family. In table 5, it is observed that the relationship between BTC and US Dollar Index is negative, the relationship between BTC and US10 Year Bond Yield, Gold Spot is weak in the positive direction, and the relationship between BTC and FTSE100, Nikkei 225, S&P500 is in the strong positive direction. From table 5, it is clear that the BB8, Survival BB8, Frank and Rotated Tawn Type BB8 270 Degrees copula performs best for the pairs BTC- US10-Year Bond Yield, BTC-Nikkei 225, BTC-Gold Spot, BTC-FTSE 100, BTC-S&P 500 and BTC- US Dollar Index, according to the AIC, and BIC criteria, respectively. In table 5, the calculated tail dependence values for the pairs BTC- US10-Year Bond Yield, BTC-Nikkei 225, BTC-Gold Spot, BTC-FTSE 100, BTC-S&P 500 and BTC- US Dollar Index, when $\lambda_l = 0$, $\lambda_u = 0$, symmetric tail dependency is observed in the tail of these pairs. The graphical representations of BTC and used pairs with their three and two dimensional empirical distribution functions are given in figures 10-14, while Clayton, Gumbel Frank, Joe, Gaussian, Student-t, BB8, Survival BB8 and Rotated Tawn Type BB8 270 Degrees copula scatter graphs are shown in figures 15-20, respectively.

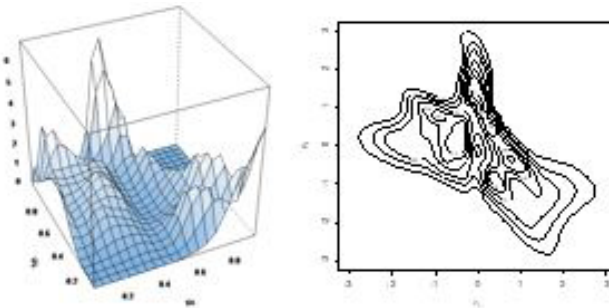

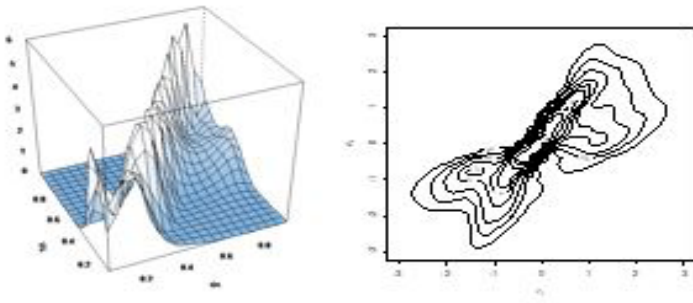
Figure 9. For BTC-US10-Year Bond Yield pair three and two dimensional empirical distribution function, respectively

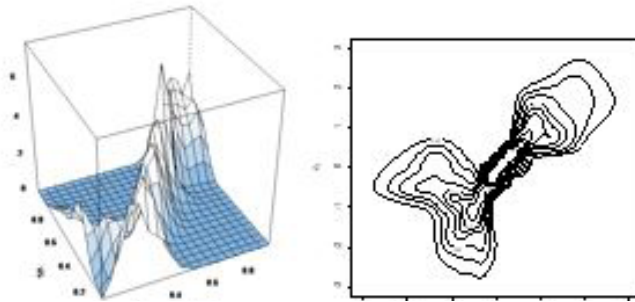
Figure 10. For BTC-Gold Spot pair three and two dimensional empirical distribution function, respectively

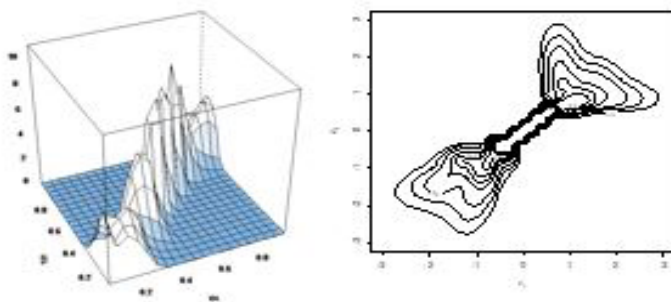
Figure 11. For BTC-US Dollar Index pair three and two dimensional empirical distribution function, respectively

Figure 12. For BTC-FTSE 100 pair three and two dimensional empirical distribution function, respectively

Figure 13. For BTC-NIKKEI 225pair three and two dimensional empirical distribution function, respectively

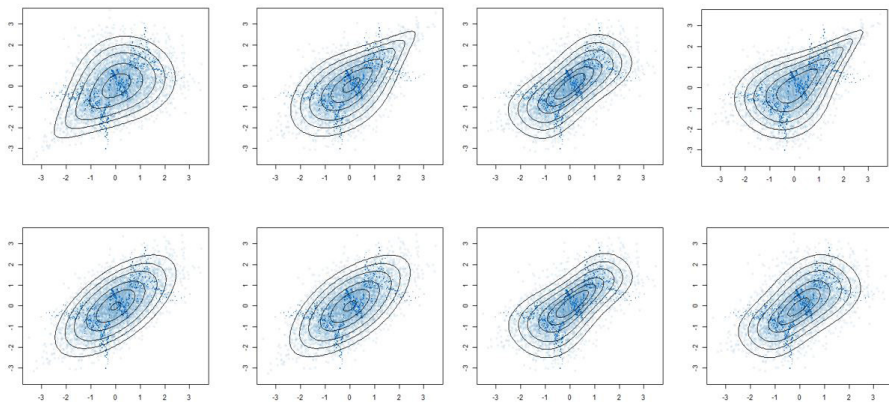
Figure 14. For BTC- S&P 500 pair three and two dimensional empirical distribution function, respectively

Table 5. Estimates for the copula models

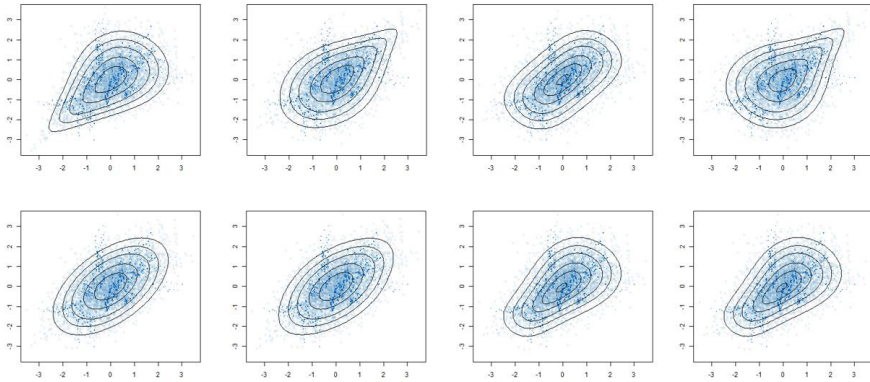
	BTC- US10- Year Bond Yield	BTC- Gold Spot	BTC- US Dollar Index	BTC- FTSE 100	BTC- NIKKEI 225	BTC- S&P 500
τ	0,47	0,36	-0,36	0,66	0,61	0,8
Clayton θ	0,7	0,89	-	1,6	0,83	2,58
LogL	80,54	134,81	-	266,16	103,09	415,21
AIC	-159,09	-	-	-530,31	-204,18	-828,43
BIC	-154,02	-	-	-525,65	-199,52	-823,76
λ_u	0	0	-	0	0	0
λ_l	0,37	0,46	-	0,65	0,43	0,76
Gumbel θ	1,7	1,49	-	2,13	2,22	2,72
LogL	178,9	101,99	-	305,84	345,35	440,14
AIC	-355,8	-	-	-609,69	-688,71	-878,28
BIC	-351,13	-	-	-605,02	-684,04	-873,61
λ_u	0,5	0,41	-	0,61	0,63	0,71
λ_l	0	0	-	0	0	0
Frank θ	5,6	3,93	-3,73	9,64	8,36	17,81
LogL	252,12	136,77	133,83	467,66	383,85	801,45
AIC	-502,23	-	-265,66	-933,32	-765,71	-1600,9
BIC	-497,57	-	-261	-928,65	-761,04	-1596,23
λ_u	0	0	0	0	0	0
λ_l	0	0	0	0	0	0
Joe θ	2,02	1,53	-	2,3	3,01	2,84
LogL	157,88	56,76	-	209,44	359,58	290,21
AIC	-313,77	-	-	-416,88	-717,16	-578,42
BIC	-309,1	-	-	-412,22	-712,5	-573,76
λ_u	0,59	0,42	-	0,65	0,74	0,72
λ_l	0	0	-	0	0	0
Gaussian θ	0,63	0,54	-0,51	0,78	0,72	0,86
LogL	191,59	131,73	118,17	368,88	284,15	512,61
AIC	-381,18	-	-234,33	-735,7	-566,31	-1023,22
BIC	-376,51	-	-229,66	-731,09	-561,64	-1018,55
λ_u	0	0	0	0	0	0
λ_l	0	0	0	0	0	0
Student t_ν	0,62	0,54	-0,51	0,78	0,74	0,88
ρ	30	24,23	30	30	12,75	7,3
LogL	185,66	132,52	114,5	365,68	288,19	524,76

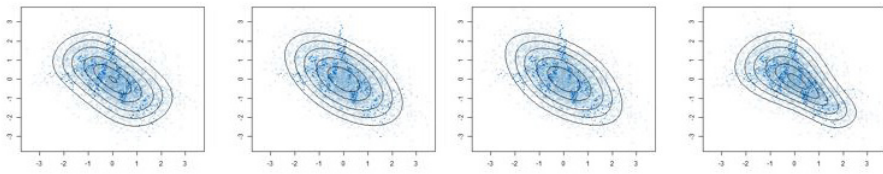
AIC	-367,32	-	-225,01	-727,36	-572,39	-1045,53
BIC	-357,99	-	-215,67	-718,03	-563,05	-1036,19
λ_u	0,01	0,01	0	0,06	0,17	0,48
λ_y	0,01	0,01	0	0,06	0,17	0,48
BB8	6	6	-	6	6	6
σ	0,66	0,49	-	0,74	0,84	0,83
LogL	269,16	124,23	-	387,18	460,48	566,31
AIC	-534,33	-	-	-770,36	-916,97	-1128,63
BIC	-524,99	-	-	-761,03	-907,63	-1119,29
λ_u	0	0	-	0	0	0
λ_y	0	0	-	0	0	0
Survival BB8	6	2,83	-	6	6	6
σ	0,57	0,86	-	0,8	0,64	0,88
LogL	211,49	156,17	-	446,65	282,44	641,81
AIC	-419,49	-	-	-889,3	-560,89	-1279,62
BIC	-410,16	-299	-	-879,97	-551,56	-1270,28
λ_u	0	0	-	0	0	0
λ_y	0	0	-	0	0	0
Rotated Taux	-	-	-2,71	-	-	-
Type BB8 270 degrees	-	-	-	-	-	-
σ	-	-	-0,93	-	-	-
LogL	-	-	201,65	-	-	-
AIC	-	-	-399,31	-	-	-
BIC	-	-	-389,98	-	-	-
λ_u	-	-	0	-	-	-
λ_y	-	-	0	-	-	-

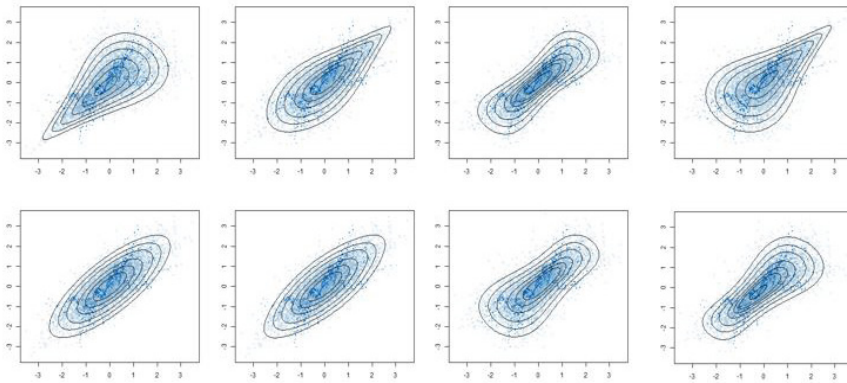
Figure 15. For BTC-US10-Year Bond Yield pairs Clayton, Gumbel, Frank, Joe, Gaussian, Student-t, BB8 and Survival BB8 copula scatter graph, respectively.

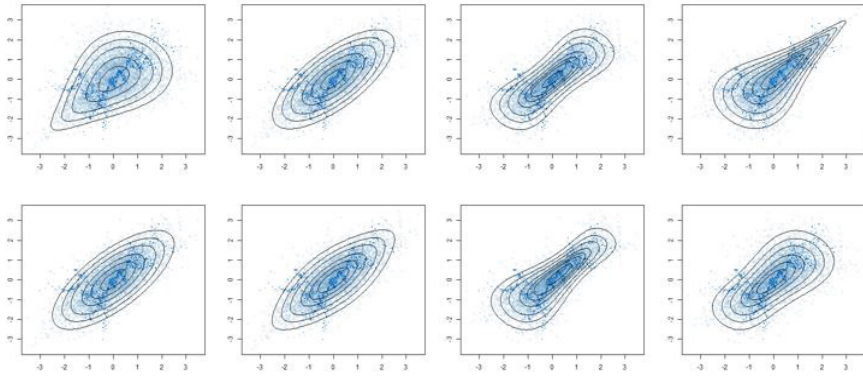
Figure 16. For BTC-Gold Spot pairs Clayton, Gumbel, Frank, Joe, Gaussian, Student-t, BB8 and Survival BB8 copula scatter graph, respectively.

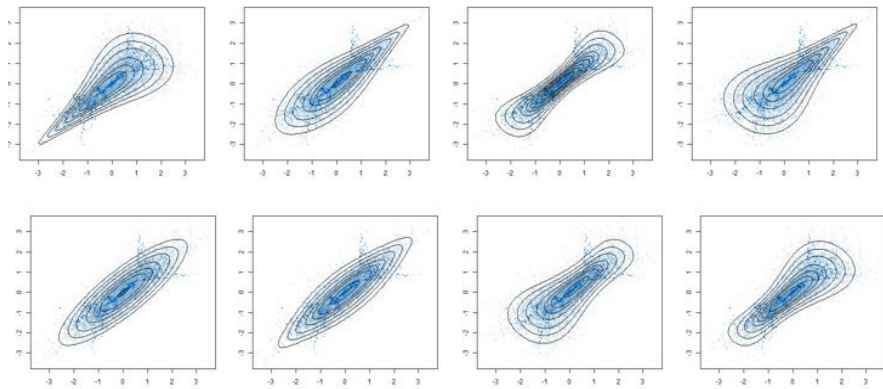
Figure 17. For BTC-US Dollar Index pairs Frank, Gaussian, Student-t and Rotated Tawn Type BB8 270 degrees copula scatter graph, respectively.

Figure 18. For BTC-FTSE 100 pairs Clayton, Gumbel, Frank, Joe, Gaussian, Student-t, BB8 and Survival BB8 copula scatter graph, respectively.

Figure 19. For BTC-NIKKEI 225 pairs Clayton, Gumbel, Frank, Joe, Gaussian, Student-t, BB8 and Survival BB8 copula scatter graph, respectively.

Figure 20. For BTC-S&P 500 pairs Clayton, Gumbel, Frank, Joe, Gaussian, Student-t, BB8 and Survival BB8 copula scatter graph, respectively.

Interpretation of Findings

In this study, Copula-Garch model was used to measure the relationship between Bitcoin and various preeminent indicators. Firstly, Bitcoin and various preeminent indicators were modelled by CGARCH, GJR- GARCH and PGARCH models, which take into account asymmetric effect. It can therefore be clearly said that negative conditions are more effective than positive conditions on serial volatility. In the next stage, the relationship between Bitcoin and various preeminent indicators were modelled by copula, a nonparametric method. We showed that the relationship between BTC and various preeminent indicators is negative, weak positive, and strong positive (Table 5). BTC- US10-Year Bond Yield, BTC-Nikkei 225 pairs were modelled by BB8 copula, and BTC-FTSE 100, BTC-S&P 500 pairs were modelled by Frank copula, BTC-Gold Spot pairs were modelled by Survival BB8 (180 Degrees) copula, and BTC-US Dollar Index pairs were modelled by Rotated Tawn Type BB8 270 Degrees copula. The tails of these pairs show that the Frank copula has zero tail dependence, therefore, BTC-Gold Spot pairs have symmetric tail dependence. The BTC-FTSE 100, BTC-NIKKEI 225, BTC-S&P 500 pairs have upper tail dependency, and BTC-S&P 500 pair has greater upper tail dependency than BTC-FTSE 100 and BTC-NIKKEI 225. Closer linear relationships were found between BTC-FTSE 100, BTC-NIKKEI 225, BTC-S&P 500 when compared to BTC- US10-Year Bond Yield, BTC-Gold Spot, BTC-US Dollar Index.

Conclusions

Bitcoin, created by a person or group under the pseudonym Nakamoto (2008), in 2009, reached its maximum price on 17 December 2017, at US\$19.780. It is now traded in over 8000 markets, and by 03 January 2018, its total market value surpassed 180 billion dollars. Increasing market share, increasing price and high volatility make Bitcoin appealing for individual users, investors and economists alike. Our analysis supports the findings of Baek and Elbeck (2015) that there is no strong dependence between Bitcoin and other financial indicators. It was observed that Bitcoin's relationship with the Gold Index was much weaker than with other indicators (table 5), supporting the view that Bitcoin is generally regarded as currency rather than an investment tool.

National regulations on Bitcoin differ widely across countries. For example, it is prohibited in Bolivia, and its use is officially restricted in China. In contrast, in Israel, it is subject to the same taxation rules as the local currency and Venezuela has started to initiate a cryptocurrency with the aim

of completely replacing the traditional currency. Institutions such as the IMF, World Bank and the central banks were conceived of to exert economic control through traditional forms of money. However, expected improvements in cryptocurrency systems, and their increasing use globally in the near future will allow the general public to play a more active role in the economic system. Many investment institutions currently avoid cryptocurrencies, but others are in the process of investing in the cryptocurrency business; Goldman Sachs is setting up trading centre for cryptocurrencies, while Chicago Board of Exchange is running Bitcoin Futures. Nevertheless, it should also be noted that, after the entrance of CBOE into Bitcoin Future Market, the Bitcoin price reached a peak, but started to fall dramatically as soon as expectations were fulfilled (Hale et. al., 2018).

In the current situation, it would seem irrational to use Bitcoin as a hedging instrument due to its highly volatile nature. Nevertheless, leading players in the international financial markets are beginning to seriously consider Bitcoin and other cryptocurrencies as a portfolio item and a device to decrease transaction costs. However, its future role is unclear, and will depend on both its movements, and also on the attitude and approaches of governments.

References

- Albulescu, C. T., Aubin, C., Goyeau, D., Tiwari, A. K. (2018). Extreme co-movements and dependencies among major international exchange rates: A copula approach. *The Quarterly Review of Economics and Finance*.
- Ardia, D., Bluteau, K., & Rüede, M. (2019). Regime changes in Bitcoin GARCH volatility dynamics. *Finance Research Letters*, 29, 266-271.
- Azari, A. (2019). Bitcoin Price Prediction: An ARIMA Approach. *arXiv preprint arXiv:1904.05315*.
- Baek, C., Elbeck, M. (2015). Bitcoins as an investment or speculative vehicle? A first look. *Applied Economics Letters*, 22(1), 30-34.
- Balcilar, M., Bouri, E., Gupta, R., & Roubaud, D. (2017). Can volume predict Bitcoin returns and volatility? A quantiles-based approach. *Economic Modelling*, 64, 74-81.
- Barber, S., Boyen, X., Shi, E., Uzun, E. (2012, February). Bitter to better—how to make bitcoin a better currency. In *International Conference on Financial Cryptography and Data Security* (pp. 399-414). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Bariviera, A. F. (2017). The inefficiency of Bitcoin revisited: A dynamic approach. *Economics Letters*, 161, 1-4.
- Baur, D., Hong, K., Lee, A. (2015). Bitcoin—Currency or Asset?.
- Baur, D. G., Dimpfl, T., & Kuck, K. (2018). Bitcoin, gold and the US dollar—A replication and extension. *Finance Research Letters*, 25, 103-110.
- Brooks, C., Burke, S. P. (2003). Information criteria for GARCH model selection. *The European journal of finance*, 9(6), 557-580.

- Bohr, J., Bashir, M. (2014, July). Who uses bitcoin? an exploration of the bitcoin community. In *Privacy, Security and Trust (PST), 2014 Twelfth Annual International Conference on*(pp. 94-101). IEEE.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of econometrics*, 31(3), 307-327.
- Bollerslev, T. (2009). Glossary to ARCH (GARCH). In *Volatility and Time Series Econometrics: Essays in Honour of Robert F. Engle*.
- Bonneau, J., Miller, A., Clark, J., Narayanan, A., Kroll, J. A., Felten, E. W. (2015, May). Sok: Research perspectives and challenges for bitcoin and cryptocurrencies. In *Security and Privacy (SP), 2015 IEEE Symposium on* (pp. 104-121). IEEE.
- Bouri, E., Molnár, P., Azzi, G., Roubaud, D., Hagfors, L. I. (2017). On the hedge and safe haven properties of Bitcoin: Is it really more than a diversifier? *Finance Research Letters*, 20, 192-198.
- Bouri, E., Gupta, R., Tiwari, A. K., & Roubaud, D. (2017). Does Bitcoin hedge global uncertainty? Evidence from wavelet-based quantile-in-quantile regressions. *Finance Research Letters*, 23, 87-95.
- Böhme, R., Christin, N., Edelman, B., Moore, T. (2015). Bitcoin: Economics, technology, and governance. *Journal of Economic Perspectives*, 29(2), 213-38.
- Chaim, P., & Laurini, M. P. (2018). Volatility and return jumps in bitcoin. *Economics Letters*, 173, 158-163.
- Cheah, E. T., Fry, J. (2015). Speculative bubbles in Bitcoin markets? An empirical investigation into the fundamental value of Bitcoin. *Economics Letters*, 130, 32-36.
- Cherubini, U., Luciano, E., Vecchiato, W. (2004). *Copula methods in finance*. John Wiley & Sons.
- Dastgir, S., Demir, E., Downing, G., Gozgor, G., & Lau, C. K. M. (2018). The causal relationship between Bitcoin attention and Bitcoin returns: Evidence from the Copula-based Granger causality test. *Finance Research Letters*.
- Demir, E., Gozgor, G., Lau, C. K. M., Vigne, S. A. (2018). Does economic policy uncertainty predict the Bitcoin returns? An empirical investigation. *Finance Research Letters*.
- Dyhrberg, A. H. (2016a). Bitcoin, gold and the dollar—A GARCH volatility analysis. *Finance Research Letters*, 16, 85-92.
- Dyhrberg, A. H. (2016b). Hedging capabilities of bitcoin. Is it the virtual gold? *Finance Research Letters*, 16, 139-144.
- Du, J., Lai, K. K. (2017). Modeling Dependence between European Electricity Markets with Constant and Time-varying Copulas. *Procedia computer science*, 122, 94-101.
- Embrechts, P., McNeil, A., Straumann, D. (2002). Correlation and dependence in risk management: properties and pitfalls. *Risk management: value at risk and beyond*, 176223.
- Engle, R. F., Bollerslev, T. (1986). Modelling the persistence of conditional variances. *Econometric reviews*, 5(1), 1-50.
- Engle, R. F., Kroner, K. F. (1995). Multivariate simultaneous generalized ARCH. *Econometric theory*, 11(1), 122-150.
- Eyal, I., Sirer, E. G. (2014, March). Majority is not enough: Bitcoin mining is vulnerable. In *International conference on financial cryptography and data security* (pp. 436-454). Springer, Berlin, Heidelberg.

- Garay, J., Kiayias, A., Leonardos, N. (2015, April). The bitcoin backbone protocol: Analysis and applications. In *Annual International Conference on the Theory and Applications of Cryptographic Techniques* (pp. 281-310). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Georgoula, I., Pournarakis, D., Bilanakos, C., Sotiropoulos, D. N., Giaglis, G. M. (2015). Using time-series and sentiment analysis to detect the determinants of bitcoin prices.
- Grinberg, R. (2012). Bitcoin: An innovative alternative digital currency. *Hastings Sci. & Tech. LJ*, 4, 159.
- Gronwald, M. (2014). The Economics of Bitcoins--Market Characteristics and Price Jumps.
- Hale, G., Krishnamurthy, A., Kudlyak, M., Shultz, P. (2018). How Futures Trading Changed Bitcoin Prices. *FRBSF Economic Letter*, 2018, 12.
- Holub, M., & Johnson, J. (2018). The Impact of the Bitcoin Bubble of 2017 on Bitcoin's P2P Market. *Finance Research Letters*.
- Hughes, L., Dwivedi, Y. K., Misra, S. K., Rana, N. P., Raghavan, V., & Akella, V. (2019). Blockchain research, practice and policy: Applications, benefits, limitations, emerging research themes and research agenda. *International Journal of Information Management*, 49, 114-129.
- Jiang, Y., Nie, H., & Ruan, W. (2018). Time-varying long-term memory in Bitcoin market. *Finance Research Letters*, 25, 280-284.
- Jondeau, E., Rockinger, M. (2006). The copula-garch model of conditional dependencies: An international stock market application. *Journal of international money and finance*, 25(5), 827-853.
- Karame, G. O., Androulaki, E., Capkun, S. (2012, October). Double-spending fast payments in bitcoin. In *Proceedings of the 2012 ACM conference on Computer and communications security* (pp. 906-917). ACM.
- Katsiampa, P. (2017). Volatility estimation for Bitcoin: A comparison of GARCH models. *Economics Letters*, 158, 3-6.
- Katsiampa, P. (2018). Volatility co-movement between Bitcoin and Ether. *Finance Research Letters*.
- Kroll, J. A., Davey, I. C., Felten, E. W. (2013, June). The economics of Bitcoin mining, or Bitcoin in the presence of adversaries. In *Proceedings of WEIS* (Vol. 2013, p. 11).
- Lahmiri, S., Bekiros, S., & Salvi, A. (2018). Long-range memory, distributional variation and randomness of bitcoin volatility. *Chaos, Solitons & Fractals*, 107, 43-48.
- McNally, S., Roche, J., & Caton, S. (2018, March). Predicting the price of Bitcoin using Machine Learning. In *2018 26th Euromicro International Conference on Parallel, Distributed and Network-based Processing (PDP)* (pp. 339-343). IEEE.
- Mitchell, H., McKenzie, M. D. (2003). GARCH model selection criteria. *Quantitative Finance*, 3(4), 262-284.
- Munim, Z. H., Shakil, M. H., & Alon, I. (2019). Next-Day Bitcoin Price Forecast. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(2), 103.
- Nadarajah, S., Chu, J. (2017). On the inefficiency of Bitcoin. *Economics Letters*, 150, 6-9.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system.
- Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 347-370.

- Nelsen, R. B. (1999). An Introduction to Copulas, Lectures Notes in Statistics Vol. 39.
- O'Dwyer, K. J., Malone, D. (2014). Bitcoin mining and its energy footprint.
- Pal, D., & Mitra, S. K. (2019). Hedging bitcoin with other financial assets. *Finance Research Letters*, 30, 30-36.
- Pant, D. R., Neupane, P., Poudel, A., Pokhrel, A. K., & Lama, B. K. (2018, October). Recurrent Neural Network Based Bitcoin Price Prediction by Twitter Sentiment Analysis. In *2018 IEEE 3rd International Conference on Computing, Communication and Security (ICCCS)* (pp. 128-132). IEEE.
- Patton, A. J. (2006). Modelling asymmetric exchange rate dependence. *International economic review*, 47(2), 527-556.
- Poon, S. H., Granger, C. W. (2003). Forecasting volatility in financial markets: A review. *Journal of economic literature*, 41(2), 478-539.
- Reid, F., Harrigan, M. (2013). An analysis of anonymity in the bitcoin system. In *Security and privacy in social networks* (pp. 197-223). Springer, New York, NY.
- Ron, D., Shamir, A. (2013, April). Quantitative analysis of the full bitcoin transaction graph. In *International Conference on Financial Cryptography and Data Security* (pp. 6-24). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Sklar, M. (1959). Fonctions de repartition an dimensions et leurs marges. *Publ. Inst. Statist. Univ. Paris*, 8, 229-
- Symitsi, E., & Chalvatzis, K. J. (2018). Return, volatility and shock spillovers of Bitcoin with energy and technology companies. *Economics Letters*, 170, 127-130.
- Urquhart, A. (2016). The inefficiency of Bitcoin. *Economics Letters*, 148, 80-82.231.
- Urquhart, A. (2017). Price clustering in Bitcoin. *Economics Letters*, 159, 145-148.
- Urquhart, A., & Zhang, H. (2019). Is Bitcoin a hedge or safe haven for currencies? An intraday analysis. *International Review of Financial Analysis*, 63, 49-57.
- Van Wijk, D. (2013). What can be expected from the BitCoin. *Erasmus Universiteit Rotterdam*.
- Wu, S., Tong, M., Yang, Z., & Derbali, A. (2019). Does gold or Bitcoin hedge economic policy uncertainty?. *Finance Research Letters*, 31, 171-178.
- Yermack, D. (2015). Is Bitcoin a real currency? An economic appraisal. In *Handbook of digital currency* (pp. 31-43).

Farklılaşan Ötekiler: Kürtlere ve Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Ekşi Sözlük'te Yer Alan Temsillerin Karşılaştırılması*

Berfin Çakın**

Öz

Türkiye'de sosyal kutuplaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan ötekileştirme, yaygın olarak görülmektedir. Bilhassa 1990'lardan itibaren etnik, dinî ve ideolojik kutuplaşma, ötekileştirmeyi derinleştirmiştir. Gelişen teknolojinin bireylere verdiği özgür ve anonim olarak düşüncelerini sunma imkanı, farklı kesimleri hedef alabilen ötekileştirmenin sosyal medya aracılığıyla daha da keskinleşmesine sebep olmaktadır. Literatürde varolan çalışmalar, Kürtlerin toplumun en çok ötekileştirilen etnik grubu olduğunu ortaya koysa da, Suriyeli sığınmacıların gelişileyle değişen atmosfer Kürtlerin 'öteki' konumlarında da bir değişimin sinyalini vermektedir. Bu bağlamda, makalenin amacı, Ekşi Sözlük'te Kürtlere ve Suriyelilere yönelik kullanılan temsillerin farklılaşan unsurlarını ortaya koyarak, Suriyeli sığınmacılara yönelik olumsuz temsillerin Kürtlerin 'öteki' konumlarını ne düzeyde etkilediğini tespit etmektir. Bu amaçla, Ekşi Sözlük entryleri aracılığıyla oluşturulan temsiller, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, Ekşi Sözlük'te Suriyeli sığınmacılara yönelik oluşturulan olumsuz temsillerin, Kürtlerin olumsuz temsillerinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber, seçilen entrylerde Suriyeli sığınmacıların ötekileştirilmesinin, toplumda bu iki sosyal grubun hiyerarşik olarak kurgusuna sebep olarak Kürtlere yönelik ötekileştirmeyi hafifletmiş olsa da, Suriyeli sığınmacıların bu karşılaştırma sebebiyle daha da fazla ötekileştirildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ötekileştirme, Kürtler, Suriyeliler, Ekşi Sözlük.

Differentiated Others: Comparison of Representations of Kurdish People and Syrian Immigrants in Ekşi Sözlük

Abstract

Otherring in Turkey is extensively experienced depending on social polarization. Especially since the 1990s, ethnic, religious and ideological polarization has deepened the othering. The chances provided by new media such as the statement of free and anonymous views lead to the sharpening of the othering that can target at different segments through social media. Even though the existing studies demonstrate that the Kurds are the most marginalized ethnic group of the society, the changing atmosphere with the arrival of the Syrian asylum seekers signals a change in the 'other' positions of the Kurds. The aim of this article is that the differentiating elements of social representations used in Kurds and Syrians in Ekşi Sözlük and thereby, to diagnose to what extent negative representations towards Syrian asylum seekers influenced the 'other' position of Kurds. In order to determine this change, the social representations generated through the Ekşi Sözlük (Sour Dictionary) entries were analyzed by content analysis method. As a result of the study, the content of negative social representations towards Syrian immigrants and Kurds has changed to a great extent while negative representations for Syrian immigrants were found to be much higher compared to the Kurds. Furthermore, the othering of the Syrian immigrants diminished the othering of

Keywords: Othering, Kurds, Syrians, Eksi Sözlük.

*1-3 Kasım 2019 tarihinde düzenlenen Liberal Düşünce Kongresi'nde sunulan tebliğin gözden geçirilmiş metnidir.

**Doktora Öğr. | İstanbul Medeniyet Üni., Siyaset Psikolojisi | berfincakin@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2859-4317 | DOI: 10.36484/liberal.645944
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss.65-81.
Gönderim Tarihi: 12 Kasım 2019 | Kabul Tarihi: 29 Haziran 2020

Giriş

Türkiye’de sosyal kutuplaşmaya bağlı olarak gelişen ötekileştirme, yaygın olarak görülmektedir. Bilhassa 1990’lardan itibaren Türkiye’de ötekileştirme, etnik, dini ve ideolojik kutuplaşma ile derinleşmiştir (Çelik vd., 2016). Toplumda görülen ötekileştirme ve kutuplaşma pratiklerinin, sosyal medyaya da yansımış olduğu görülmektedir. Sosyal medyada hem Suriyeli sığınmacılara (Yıldız, 2008; Kardeş vd., 2017; Öner-Özkan ve Özdemir, 2016; Çambay, 2019; Sunata ve Yıldız, 2018) hem de Kürtlere (Onbaşı, 2015; Arsan, 2014) yönelik söylem, temsil ve algı çalışmalarının tamamında olumsuz, ayrımcı ve ötekileştirici temsillerin, olumlu temsillerden çok daha fazla olduğu görülmektedir. Öte yandan, literatürdeki araştırmalar, büyük ölçüde tek bir gruba odaklandığı için karşılaştırmalı perspektif sunmakta eksikliklere sahiptir. Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı, ötekileştirme pratiklerinin hem Suriyeli sığınmacılara hem de Kürtlere yansıtıldığı önkabulünden yola çıkılarak, bu iki etnik grubun ötekileştirilmesinde farklılaşan temsilleri ortaya koymaktır. Bu bağlamda, ilk olarak Suriyeli sığınmacıların ve Kürtlerin ötekileştirilme pratikleri Ekşi Sözlük’te yer alan entryler aracılığıyla ortaya konulacaktır. İkinci olarak, her iki grubun da ötekileştirilmesine rağmen, son dönemde Suriyeli sığınmacıların ötekileştirilmesinin Kürtlerin olumsuz temsilini geri plana ittiğine dair argüman, Ekşi Sözlük entryleriyle desteklenerek tartışılacaktır. Araştırma kapsamında hazırlanan soruları cevaplandırmak için, Ekşi Sözlük’ten seçilen entryler, içerik analizi yöntemiyle ele alınacaktır. Makalenin bulgularına geçmeden önce literatür taraması gerçekleştirilecektir.

Öteki ve Ötekileştirme

Ötekileştirme, post-kolonyal dönem içerisinde ortaya çıkan ve kimlik oluşturma süreçlerini anlamlandırmaya yardımcı olan bir kavramdır (Jensen, 2011). Ötekiyi kurgulamak, kişinin ya da grubun kendisini tanımlayabilmesi açısından hayati öneme sahiptir. “*Ego versus Alter*” (ötekine karşı ben) olarak konumlandırılan bu varoluş, bir “öteki” olması durumunda anlam kazanmaktadır (Güvenç, 1998). Toplumlar, kimlik oluşum süreçlerinde yer alan “biz” ve “öteki”yi çeşitli sosyal gruplar üzerinden tanımlamaktadırlar. Türkiye’de ötekileştirme, Çarkoğlu ve Toprak’ın 2009 yılında yaptıkları araştırmalarında tespit edildiği gibi, biz konumlandırması olan “Türk-Müslüman-Sünni” ye karşı ötekiler olan “Kürt, Alevi ve Gayri-müslüm” ekseninde gerçekleşmektedir. Bununla beraber toplum içinde aykırı olarak nitelendirilebilecek kişiliklere ise Türk toplumunun sıcak bakmadığını vurgulanmaktadır (Toprak ve Çarkoğlu, 2006:95).

Öteki ile kimlik arasında kuvvetli bir bağ vardır. Ulusal kimlik oluşumu, toplumdaki farklı grupları dışlamak ya da dahil etmek anlamına geleceği için; kimlik, bireylerin varoluşları ve hayatı algılayış biçimleri bağlamında oluşan, çoklu bir ben ve öteki kategorileşmesi içeren bir yapı olarak görülmüştür (Yıldız, 2008). Kültürün de kimliğin önemli bir parçası olduğu düşünüldüğünde, ötekinin inşasının kültüre dair temsiller etrafında şekillendiği düşünülebilir. Friedman'ın da tanımladığı gibi, kültürel kimlik, belirli bir topluluğa bir takım niteliklerin atfedilmesi ile oluşmaktadır (Friedman, 1994:29). Bununla beraber, bireyin kanda taşıdığı şekilde deneyimlenen kültürel kimliğin, etnik köken olarak bilinen şey olduğu da söyleyenebilir. Kültürü, ötekinin üretimindeki temel amaç olarak yorumlayan Abu-Lughod (2008:50) "ben" ve "öteki"nin zıtlıklarını üzerinden yaratılan bu ikiliğin, her zaman bir tür düzensiz veya hiyerarşik ilişki içerisinde olduğunu vurgulamaktadır. Kimliklerin temsiller aracılığıyla ya da temsillere karşı üretildiğini iddia eden Howarth (2002:26)'a göre "öteki" olduğumuzda, oluşturulan temsillere direnen ya da reddeden stratejiler geliştiririz ve böylece benlik algımızı koruruz. Bu, insanların sosyal ilişkilerimizi ve öz-kimlik yapılarımızı istila eden ırkçı ideolojilere ve ırkçı uygulamalara meydan okumak ve direnmek için sosyal temsilleri kullanmalarının yaratıcı yollarını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, sosyal dünyayı yeniden sunma eylemi, eleştirilme ve direnme olasılığını taşır.

Ötekileştirmenin vücut bulduğu sosyal temsiller ve klişeler (stereotypes) farklı gruplarla etkileşimimiz sonucu oluşan atıflardır. Kimliklerin bilişsel süreçler ile birleştiği noktada klişeler, temsiller ya da önyargılar oluşmaktadır. Klişeler, insanların sosyal karakteristiklerine dair bir dizi inancı yansıtır. 'Öteki'lerin özelliklerine aşırı odaklanma, kültürel farklılıkların üzerinde durularak klişeleri, hatta önyargıları artırarak, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kültürel çıkmazlara yol açabilir ya da bir grubun üstünlüğünü göstererek onları farklılaştırmaya sebep olabilirler (Abdallah-Pretceille, 2006:476). Öte yandan klişeler, bireylerin hem kendilerini hem de 'öteki'lerini birer grup üyesi olarak tanımlamaları sebebiyle sosyal kategorizasyonu doğurabilir. Genellikle statik, sınırlı ve atıl olarak tanımlanan klişeler, içerikleri herkes tarafından paylaşılmadığı, bağlamsal ya da bireysel olarak belirlendiği için sıklıkla değişirler. Gruplararası etkileşim sürecinde, insanlar kendi gruplarında oluşturdukları ve öğrendikleri klişelerin bilişsel düzeni aracılığıyla davranış ve söylemlerini üretirler (Bar-Tal, 1997: 493).

Benzer şekilde, ötekinin bir başka tezahürü olan sosyal temsiller, bireyin dünyayı anlamlandırma sürecinde dahil olduğu iletişim karmaşasında ortaya çıkan, çoğunluk tarafından paylaşılan düşünceleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Moscovici, 1984 akt. Cirhinlioglu vd. 2006:163). Sosyal temsiller

klişelere benzer, temel ayırım temsillerin paylaşılma şeklini ve bu paylaşım modelinin gruplar arasındaki ve içerisindeki iletişimi nasıl etkilediğidir. Sosyal temsiller, fiziksel gerçeklikmiş gibi ele alınan sosyal yapıların oluşturulmasında hegemonik temsillerin gücünü vurgular (Liu vd., 2003). Sosyal temsil kuramını geliştiren Moscovici'ye göre, sosyal temsiller, sosyal realite ve sosyal bilgi birikiminin göstergesidir (Parker, 1987). Diğer bir deyişle, gruplararası sosyal etkileşim sonucu oluşan algıların yansıması olarak ifade edilebilecek olan sosyal temsiller, bir gruba dair insan zihninde oluşan düşünceleri anlamlandırmak için önemli bir işleve sahiptir. Son olarak, her ne kadar ötekiyi, kalıpları, önyargıyı, temsilleri anlamaya çalışsak ya da karşı koymak için çabalasak da, ötekileştirmenin imkansız olduğunu ifade etmek gerekir.

Sosyal Medyada Kürtlere ve Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Temsil Çalışmaları

Gelişen teknoloji ile birlikte, ötekileştirme pratikleri yeni medyada güçlü bir şekilde yer almaya başlamıştır. Sosyal medyayı geleneksel medyadan farklı hale getiren özellikler “zaman ve mekandan bağımsızlık, kullanım kolaylığı, interaktivite, kullanıcı içeriği, platformlar arası bağlantı, ölçülebilirlik ve fizikselden dijitalge geçiş” olarak sıralanabilir (Kırcova, 2015 akt. Akkılıç, 2018:19). Türkiye’de sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla beraber, sosyal gruplara yönelik ötekileştirici ve ayırıcı söylemler dikkat çekmeye başlamıştır.

Türkiye’de ötekileştirme pratiklerini genel bir perspektif ile Twitter paylaşımları üzerinden ele alan Karaman ve Işıklı’nın 2016 yılında Twitter’daki Etnik ve Dini Temelli Nefret Söylemlerinin Analizini yaptıkları çalışmalarında etnik temelli nefret söyleminin hedefinde Kürtler, Ermeniler ve Rumlar; inanç temelli nefret ve ayrımcılığın hedefinde ise Alevilerin, Ateistlerin ve Yahudilerin olduğu tespit edilmiştir (Karaman ve Işıklı, 2016). Türkiye’de kutuplaşma ve ötekileşmenin çizgilerinin ve taraflarının belirlendiği bir başka araştırma ise Çelik vd.(2016) tarafından etnik, ideolojik ve mezhepsel kutuplaşma bağlamında ele alınmıştır. Ele alınan etnik gruplardan Kürtler, Çelik vd. (2016)’nin araştırma bulgularına göre Türkiye’de ötekileştirilen gruplar içerisinde en istenmeyen öteki olarak ifade edilmiştir. Benzer şekilde Yeğen (2006) tarafından da Kürtlerin artık Türk ulusunun sadık ve asimile edilebilen Müslüman topluluğu yerine, Türklerin birincil ötekisi olarak görülmeye başladığı vurgulanmaktadır. Kürt meselesinin sosyal medyada tezahuru nefret söylemi, ifade özgürlüğü ve insan güvenliği bağlamında ele alan Onbaşı (2015), Kürt açılımı ile sosyal medyada Kürtlere karşı nefret söyleminin

arttığını iddia ederek, yaşanan sürecin Kürtlere kolektif haklarını savunmanın yanısıra önyargılarla savaşıması gerektiğini bir kez daha hatırlattığını vurgulamaktadır. Kürt Açılımı'nın yanısıra Kürt Sorununun dahi Kürtlerin ötekileşme sürecini perçinlediği, Kıbrıs (2014)'in kutuplaşma tuzağı olarak tanımladığı bir noktaya varmıştır. Buna göre, Kürt meselesi, Türkler ve Kürtler arasında milliyetçi-etnik bir çizgide kutuplaşmayı arttırdığı için Kürtler daha da ötekileştirilmektedir.

Türkiye'de en istenmeyen öteki konumunda olan Kürtler'in bu konumu ise yeni ötekiler ile değişmeye başlamıştır. 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş sonucu Türkiye'ye sığınan Suriyeliler, Türkiye'de ilk olarak "kardeş", "muhacir" ve "komşu" gibi olumlu temsiller ile tanımlanmışlar ancak zamanla olumlu temsiller, yerlerini olumsuz temsillere bırakmıştır. Son zamanlarda da Suriyeli sığınmacılara dair yapılan araştırmalarda, Suriyeli sığınmacılara yönelik ötekileştirici tavrın ve kutuplaşmanın arttığı görülmektedir (Konda, 2016; ORSAM-TESEV, 2015). Kardeş vd. (2017)'nin Suriyeli sığınmacılar ve Suriyeli çocuklara yönelik algıyı ölçmek için Ekşi Sözlük entryleri üzerinden yaptıkları çalışmalarında da, güvenlik sorunu, toplumsal huzurun bozulması ve toplumsal kalkınmanın önünde engel olması nedeniyle sığınmacılara yönelik olumsuz bir algı olduğu tespit edilmiştir. Geleneksel medyada da Suriyeli sığınmacılara yönelik farklılaşan söylemlerin incelendiği Polat vd. (2018)'nin çalışmasında, Akit gazetesinin Suriyelileri kurban olarak tanımladıkları; Sözcü Gazetesinin ise ekonomik temelli haberlere yoğunlaşarak, Suriyeliler konusunda hükümeti eleştirdiği görülse de, Suriyelilere karşı önyargılı bir tutum sergilediği ve onları günah keçisi olarak ilan ettiği görülmektedir.

Benzer şekilde, Alp (2018)'in yerel medya üzerinden Suriyeli sığınmacılara yönelik ayrımcı ve ötekileştirici söylemi incelediği çalışmasında, Suriyeli sığınmacıların potansiyel suçlu olarak gösterildiği tespit edilmiştir. Türkiye'deki bazı yerel gazetelerin haberlerinin analiz edildiği araştırmada, elde edilen verilerde Suriyeli sığınmacılar suç ile ilişkili olarak temsil edilmekte, toplumu tehdit edici bir unsur olarak gösterilmektedir. Öte yandan, geleneksel ve yeni medya arasında Suriyeli sığınmacılara yönelik söylemin farklılaştığını ortaya koyan Yıldız (2018)'in çalışmasında, Hürriyet Gazetesinin online haber portalı ile seçilmiş Twitter paylaşımlarını referans alarak yaptığı çalışmasında Suriyeli sığınmacılara yönelik söylemin Hürriyet haber portalında destekleyici kelimeler içerirken Twitter'da ise nefret söylemine dönüştüğüne dikkat çekmektedir. Yazıcı (2016) yeni medyanın Suriyeli sığınmacılara yönelik nefret dilini, Ekşi Sözlük Örneği üzerinden incelediği çalışmasında, sığınmacılara yönelik yüksek düzeyde nefret söylemi içeren

entrylerin var olduğunu ve bu söylem içerisinde nefret dili özellikleri açısından en çok Düşmanlık/Savaş Söylemi kullanıldığını tespit etmiştir.

Literatürdeki araştırmaların ortak noktalarına bakıldığında, yeni medyanın ötekileştirmeye geleneksel medyadan daha yatkın olduğu görülmektedir. Yeni medyanın bu özelliğinin sebepleri, kullanıcılarına sağladığı çok yönlü etkileşim, özgürlük ve anonimlik olarak düşünülebilir (Dondurucu ve Uluçay, 2015). Bununla beraber, yeni medya okuryazarlığı ile bilişim etiği konusundaki eksiklikler de yeni medya ötekileştirici söylemin üretilmesinde önemli rol oynamaktadır (Karaman ve Işıklı, 2016). Bu makale, olumsuz temsiller yoluyla ötekileştirmeyi karşılaştırmalı bir perspektifte ele almaktadır. Bu karşılaştırmada etnik ötekileştirmenin özneleri olarak değerlendirilebilecek olan Suriyeli sığınmacılar ve Kürtler, seçilmiş Ekşi Sözlük entrylerinde yer alan temsiller aracılığıyla analiz edilecek, temsillerin ne düzeyde farklılaştığı ve tarafları ne düzeyde etkilediği ortaya konulacaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Araştırma Soruları

Araştırmanın amacı, Türkiye’de öteki olarak tanımlanan Suriyeli sığınmacılara ve Kürtlere yönelik ötekileştirici pratiklerin bir yansıması olan temsillerin analizini sunarak Suriyeli sığınmacılara yönelik artan olumsuz temsillerin Kürtlerin ötekileştirilmesini ne düzeyde etkilediğini sorgulamaktır. Bu amaçla araştırma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen Ekşi Sözlük entryleri aracılığıyla hem Kürtlere hem de Suriyeli sığınmacılara yönelik temsillerin analizi yoluyla *“Ekşi Sözlük kullanıcıları tarafından, Suriyeli sığınmacılara ve Kürtlere yönelik oluşturulan temsiller ne düzeyde farklılaşmaktadır?”* sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde ise, birinci bölümde elde edilen veriler ışığında Kürtlerden daha fazla olumsuz temsili olan Suriyeli sığınmacılara yönelik artan olumsuz temsillerin, Kürtlerin ‘öteki’ konumlarını hafiflettiği ya da geri plana ittiği argümanı, *“Ekşi Sözlük kullanıcıları tarafından Suriyeli sığınmacılara yönelik oluşturulan olumsuz temsiller, Kürtlere yönelik temsilleri nasıl etkilemektedir?”* sorusunu cevaplamak amacıyla amaçlı örnekleme yoluyla seçilen Ekşi Sözlük entryleri aracılığıyla analiz edilecektir.

Ekşi Sözlük, belirli kelime ve konular hakkında, kayıtlı yazarların düşüncelerini dile getirdikleri, katılımcı sözlük olarak ifade edilen bir platformdur. 15 Şubat 1999’da “ssg” rumuzu ile sitede yer alan Sedat Kapanoğlu tarafından kurulan Ekşi Sözlük, başlangıçta kişisel bir günlük olarak kurulmasına karşın zamanla ülke gündemini belirleyen bir site haline gelmiştir (Gürel ve Yakın, 2007). Ekşi Sözlüğün araştırma kapsamında seçilme sebebi, Twitter

ve Facebook'taki karakter sınırlamaları ve hitap edilen kitlenin darlığı düşünüldüğünde, bu platformlara nazaran kullanıcılarına düşüncelerini ifade edebilmeleri için daha geniş bir alan sunmasıdır. Öte yandan Ekşi Sözlük, diğer katılımcı sözlük sitelerine göre daha fazla kullanıcıya sahip olup, en etkili sosyal mecralardan biri haline gelmiştir.

Araştırma, veri kaynağı olarak Ekşi Sözlük entrylerini kullandığı için araştırmanın sınırlılıklarını da belirtmek gerekmektedir. Öncelikle, araştırma sonuçlarının geneli temsil edebilirliği tartışılabilir. Bununla beraber, örneklem araştırmacının inisiyatifinde sınırlı sayıda entryden oluşturulduğu için de güvenilirlik ve temsil gücü anlamında sınırlıdır. Bu nedenle araştırma, yüksek bir güvenilirlik sunduğu iddiasında olmasa da, literatürde varolan araştırmalarla benzer sonuçlara ulaştığı düşünüldüğünde, anlamlı bir sonucun elde edildiği düşünülebilir.

Birinci bölüm için, 08.11.2000 tarihinde kusmuk rumuzlu kullanıcı tarafından açılan "Kürt" başlığında 101 sayfa entry; 10.08.2012'de workingdays rumuzlu kullanıcı tarafından açılan "Suriyeli sığınmacılar" başlığı altında ise araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla 528 sayfa entry bulunmaktadır. "Kürt" başlığı altında, "Suriyeli sığınmacılar" başlığından daha az sayıda entry bulunması ve zamansal etkilerden daha az etkilenmek amacıyla örneklem oluştururken 31.05.2014-05.10.2019 zaman aralığı belirlenmiş, her yılın aynı düzeyde temsil edilebilmesi ve sonuçların dönemsel olaylardan daha az etkilenmesi için örnekleme her yıl için eşit sayıda entry dahil edilmiştir.

Araştırma sorularını cevaplandırmak için, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi uygulanarak Ekşi Sözlük'te "Kürt" ve "Suriyeli Sığınmacılar" başlığı içerisinde seçilen entrylerin analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada sosyal iletişim sonucu yaratılan temsillerin analizi söz konusu olduğu için, (Berelson, 1952:17) tarafından verileri objektif, sistematik ve nicel hale getirebilen bir metod olarak değerlendirilen içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme yoluyla gerçekleştirilerek seçilen entrylerden, Suriyeli Sığınmacılar başlığı içerisinde toplam 120 entry içerisinde 208 temsile; Kürt başlığı içerisinde ise 120 entry içerisinde 162 temsile ulaşılabilmektedir. Analiz sürecinde NVivo 12 programından yararlanılmıştır.

1 Seçilme alternatifi olan bir diğer başlık olan "Kürtler", 52 sayfa entry içerdiği ve Hasan Cemal'in aynı isimli kitabına dair analizleri de barındırdığı için, Kürtler ile ilgili en fazla entrynin yer aldığı "Kürt" başlığı tercih edilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Suriyeli Sığınmacılara İlişkin Temsiller

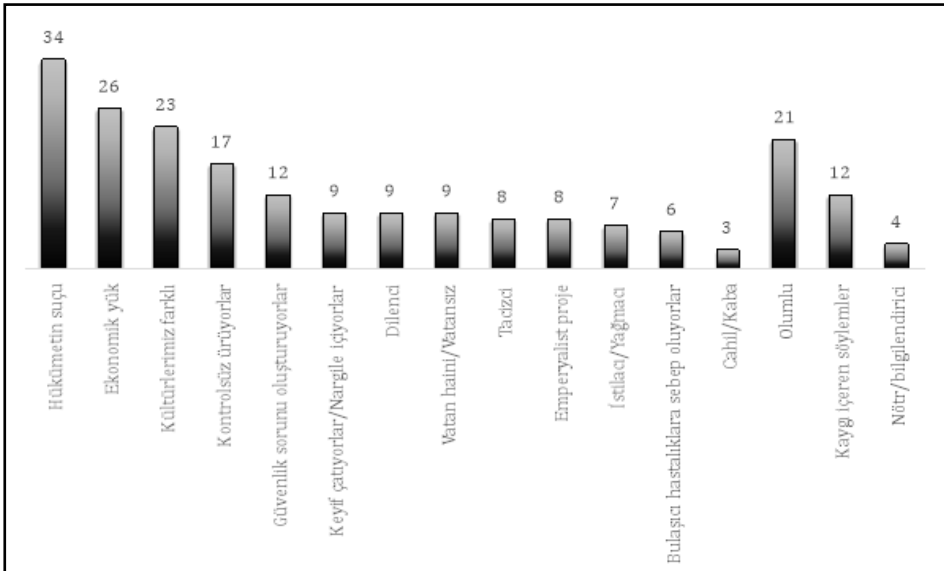
Ekşi Sözlük'te "Suriyeli sığınmacılar" başlığı altındaki seçilen entryler, olumlu-olumsuz-politik söylem-kaygı içeren söylem-nötr/bilgilendirici söylem olmak üzere beş ana tema oluşturularak kategorize edilmiştir. Bu temaların altında ise 13 kod oluşturulmuştur. Suriyeli sığınmacılara yönelik olumlu temsillerin frekansı 21, olumsuz temsillerin frekansı 137, politik söylem içeren temsillerin frekansı 34, kaygı içeren söylem frekansı 12, nötr/bilgilendirici söylem frekansı 4 olarak bulunmuştur. Suriyelilere yönelik olumsuz temsillerde en çok "ekonomik yük oluyorlar" f(26), "kültürlerimiz farklı" f(23), "kontROLSÜZ üRÜYORLAR" f(17) dile getirilmektedir. Suriyelilere yönelik olumsuz temsillerde en çok dile getirilen tema olan "ekonomik yük oluyorlar" f(26), Suriyeli sığınmacılara sağlanan yardımlara ve artan vergilere odaklanmaktadır. Ekşi Sözlük kullanıcıları, Suriyeli sığınmacılara yapılan yardımı hükümetin yaptığını düşünerek, yardımları artan vergiler ile ilişkilendirmektedirler:

"bu kitleyi doyurmak için su bile lüks tüketim oldu, 3 kalem vergi alınıyor.) sağlık ücretsiz, ulaşım ücretsiz*, vergi vermiyorlar, üstüne dünyanın parasını alıyorlar. biz ise her gün ayrı bir zam ile, yeni vergiler ile yüzleşiyoruz bu kitleye bakabilmek için."

Suriyeli sığınmacılara yönelik en çok kullanılan ikinci temsil olan "kültürlerimiz farklı" f(23), Ekşi Sözlük kullanıcıları Türk kültüründe yaşanan bozulmaları Suriyeli sığınmacıların gelişi ile ilişkilendirmektedir:

"suriyeliler ülkeye giriş yaptığandan beri ülkenin kültüründe bozulmalar başladı. nerede kaldı türk insanının eski güveni ,ahlakı ve insanlığı. ben artık görmekte zorlanıyorum sözlük..."

Şekil 1: Suriyeli Sığınmacılara İlişkin Ekşi Sözlük'te İfade Edilen Temsiller

Suriyeli sığınmacılara yönelik olumsuz temsillerden üçüncü en yüksek frekans “kontROLSÜZ ÜRÜYORLAR”f(17) ifadesindedir. Entrylerin birçoğunda Suriyelilerin kontROLSÜZ üremelerine yapılan vurguda, bu sorun eğitim, kültür ya da savaş psikolojisi gibi durumlar ile gerekçelendirilmek yerine böcek, köpek gibi benzetmeler yapılmaktadır:

“böyle köpek gibi doğurmaya devam etmelerine izin verilirse, bi 10 sene içinde türkiyeli sığınmacılar başlığından devam etmemiz gerekebilir.”

Olumsuz temsillerin yanında, sığınmacılara yönelik politikaları eleştiren, hükümetin sığınmacıları oy deposu olarak gördüğünü belirten entryler politik söylem teması ve “hükümetin suçu” f(34) koduyla analiz edilmektedir. Bu kod içerisinde yer alan eleştiriler, hükümetin hem süreci yönetememesi hem de sığınmacıları siyasal araç olarak kullandığı iddiasına odaklanmaktadır:

“arap kültürünü ve siyasal islami ülke içinde imamhatiplerle ve türevi işlerle yayamayan hükümet çareyi ithalinde buldu(...)”

Suriyeli sığınmacılara yönelik olumsuz söylemlerden diğerleri ise, güvenlik sorunu oluşturuyorlar f(12), keyif çatıyorlar/nargile içiyorlar f(9), dilenci f(9), vatan haini f(9), tacizci f(8), emperyalist proje f(8), istilacı/yağmacı f(7), bulaşıcı hastalıklara sebep oluyorlar f(6), cahil/kaba f(3).

Sığınmacılara yönelik “Kaygı içeren söylemler” f(14) ise, sürecin gelişminden rahatsız olan ancak sığınmacıları kurban olarak gören bir yaklaşımı inşa etmektedir. Kaygı içeren söylemler, hem entegrasyon politikalarına, hem de sığınmacıların artan sayısına dair eleştirileri içermektedir:

“halı hazırda türkiye’de en az 5 milyon mülteci var. yeni gelecek göç dalgası ile birlikte bu sayı 7-8 hatta 10 milyon bile olabilir. ülke’deki şu kötü gidişatı durduracak hiçbir beyin ve mekanizma yok maalesef.”

Suriyeli sığınmacılara yönelik olumlu temsiller f(21), kullanıcıların hem kendi toplumlarını eleştirdiği, hem de ırkçı söylemlere karşı durduğu söylemleri yansıtmaktadır:

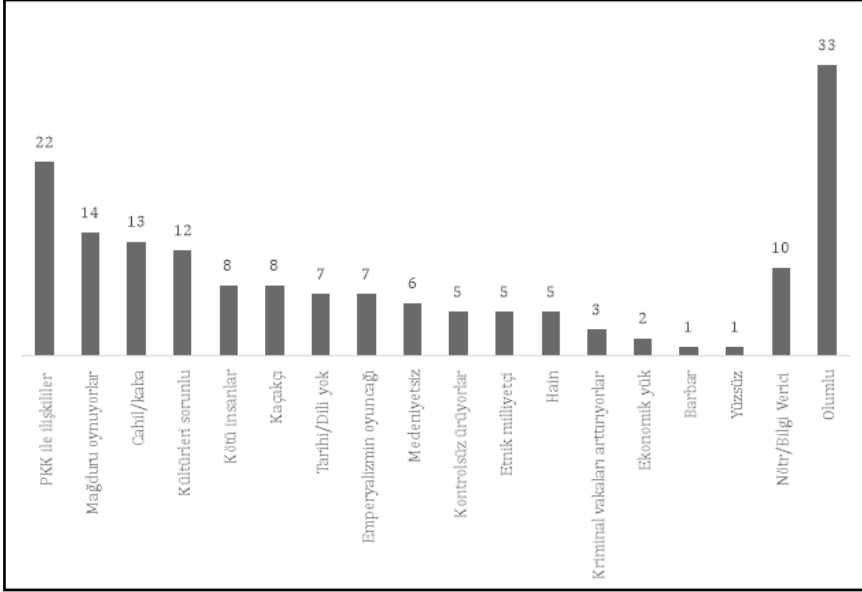
“onlar yokken bütün rezilliklerimizi, kepazeliklerimizi içimize sindirip, onlar gelince de hepsini üstüne yıktığımız insanlar.”

Son olarak sığınmacılara yönelik bilgilendirici paylaşım içeren entryler f(4), Suriyeli sığınmacıların uluslararası anlaşmalar kapsamında statülerinden ve geleneksel medyada yer alan Suriyeli sığınmacılara yönelik istatistiksel bilgilerden oluşmaktadır.

Kürtlere İlişkin Temsiller

Suriyeli sığınmacılara benzer şekilde, Kürtlere ilişkin sosyal temsillerde olumsuz özelliklerin daha fazla olduğunu görülmektedir. Kürtlerle ilgili 162 temsil, olumlu-olumsuz-nötr/bilgi verici ana temaları içerisinde 16 kod ile oluşturulmuştur. Kürtlere yönelik en yoğun olarak kullanılan olumsuz temsiller “PKK ile ilişkiliiler”f(22), “Mağduru oynuyorlar” f(14) ve “Cahil/kaba” f(13)’dür.

Şekil 2: Kürtlere İlişkin Ekşi Sözlük’te İfade Edilen Temsiller

Olumsuz temsil ana temasına yakından bakılacak olursa, en çok kullanılan temsil “PKK İle İlişkiliiler”-f(21)’dir. Ekşi Sözlük kullanıcılarının önemli bir kısmının, Kürtleri farklı ifadeler altında PKK ile ilişkili olarak etiketlediği görülmektedir:

“turkiye cografyasindakilerin % 85 - 90 ı pkklidir.”

Kürtlere yönelik olumsuz temsillerden en çok kullanılan ikinci temsil, “Mağduru oynuyorlar”-f(14) ifadesidir. Söz konusu ifade ile anlatılmak istenen, Kürtlerin hemen her konuda sürekli olarak mağdur rolü oynadığı ve bunda samimi olmadığıdır:

“görüp görülecek en mağdur topluluk. kaçakçıları öldürülünce bile mağdur olabiliyorlar çünkü. he taşıdiklarının silah olup olmadığının önemi yok tabi ki. dağda silahlı ölürseler yine mağdur oluyorlar. dağ olmasa da olur şehirde silahlı ölünce bile öyle oluyorlar.burada kürt savunuculuğu yapanlar araplara genelleme yaparken güzel ama kürtlere genelleme yapınca ağlarlar. bakın bi mağduriyet daha çıktı.”

En çok kullanılan üçüncü olumsuz temsil olan Cahil/Kaba-f(13) temsilinde ise, Kürtlerin eğitimli olsalar dahi cahil kalacaklarını ifade eden, önyargılı kullanıcılar olduğu görülmektedir:

“soylarının nereye dayandığı belli olmayan, cahillik ve cahilliğin ortadan kalması için yapılanlara her zaman karşı durmuş lafta idealist azınlık.”

En çok kullanılan bir diğer temsil olan “kültürleri sorunlu” f(12), Kürtlerin geleneklerine ve yaşayışlarına ilişkin önyargıları içermektedir. Bazı Ekşi Sözlük kullanıcıları, Kürtlerin başlık parası, kuma getirme gibi uygulamalara sahip çıktığı ve bu nedenle ilkel bir toplum olduğunu iddia etmektedir:

“Kürtler hala başlık parası denen iğrenç geleneklerine sahip çıkan ve çıkmaya devam eden, (...) kuma getirme ve çocuk yaşta gelin etme gibi çağdışı gelenekleriyle modern olarak düşünülürken gerçekten ilkel bir toplumdur.”

Kürtlere ilişkin diğer olumsuz temsiller incelendiğinde, kullanıcıların kötü insanlar f(8) tanımı Kürtler ile ilgili bir tecrübelerinden kaynaklanmaktadır; doğrudan Kürtleri kötü gördüğü için istemediğini ve sevmediğini ifade eden kullanıcılar mevcuttur. Kaçakçı f(8) temsilinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaygın olduğu iddia edilen kaçak elektrik kullanımı ve uyuşturucu kaçakçılığı ile ilgili Kürtleri suçlu tutma durumu söz konusudur. Tarihi/dili yok f(7) temsilinde, Kürtlerin bir dillerinin ya da kültürlerinin olmadığı, Farsçaya çok benzediği için Kürtçe diye bir dilden de bahsetmenin mümkün olmadığını ifade eden kullanıcılar mevcuttur. Emperyalizmin oyuncağı f(7) ifadesinde, bazı kullanıcılar Kürtlerin Batı ile işbirliği yaparak ülkelerine ihanet ettiğini iddia etmektedirler. “Medeniyetsiz” f(6) temsili de kültürel olarak ötekileştirmeye benzer şekilde ifade edilerek; Kürtleri medeniyetsiz olarak etiketleme söz konusudur. “Kontrolsüz ürüyorlar” f(5) ifadesi bazı Kürtlerin çok çocuk yapmasına duyulan öfkenin bir temsilidir. Bazı Ekşi Sözlük kullanıcıları Kürtleri “etnik milliyetçi” f(5) olarak tanımlayarak, kendi milliyetçiliklerinin nedenini bu durum ile ilişkilendirmektedir. Ve son olarak, hain f(5) temsili kullanıcıların, bazı Kürtlerin yaptıklarını genelleştirerek tüm Kürtleri devlet karşısında konumlandığını göstermektedir.

Olumlu f(33) temsillerde ise Kürtlerin de Türkler gibi sadece insan olduğunu belirten ya da Kürtleri yakından tanıdığından önyargısının kırıldığından bahseden Ekşi Sözlük kullanıcılarının olduğu görülmektedir:

“sen gibi, ben gibi, biz gibi...onlarda herkes gibi önce insan”

Nötr/Bilgi verici f(10) paylaşımlarda ise, Kürtlerin Mezopotamya kökenli bir etnisite olduğu ve dillerinin Farsi kökenli olduğuna dair geniş çaplı bilgiler verildiği görülmektedir:

“Fars kültürüne yakın bir dil yapısına sahip bir millet. ms 2. yüzyılda güneydoğu anadolu için “kürt dağları” tabirini kullanan batlamyus’tan itibaren var bu dil. farsçanın bir kolu olduğu da çok açık. her dil kadar yabancı kelime içeriyor. bu dili konuşan da bir insan grubu var. diğer milletleri küçümsemek yerine bu güzelim dilin veya bu güzel dili konuşan insanların tarihi hakkında araştırma yapsalar çok daha güzel bir milliyetçilik örneği sergilemiş olurlardı.”

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, seçilen Ekşi Sözlük entryleri ışığında Kürtlere yönelik olumsuz temsillerin olumlu temsillerden daha fazla olduğu görülmektedir. Olumlu temsillerde kullanıcılar insaniyet vurgusu yapmakta ya da ırkçı paylaşımlara öfke duyduklarını belirtmektedir. Nötr/Bilgilendirici paylaşımlarda ise Kürtlerin tarihi, kültürü ve diline dair objektif olarak değerlendirilebilecek bilgiler verilmektedir.

Yeni ve Eski Ötekiler: Karşılaştırarak Ötekileştirme mi?

Çalışmanın bu bölümünde, ortaya konulan temsillerin yardımıyla Suriyeli sığınmacıların yeni ‘öteki’ler olarak ortaya çıkışının, eski öteki konumundaki Kürtleri ne düzeyde etkilediği tartışılacaktır. Önceki bölümde tespit edildiği gibi, Suriyeli sığınmacılara ve Kürtlere yönelik temsillerin büyük çoğunluğunun olumsuz olması, bu iki sosyal grubun ötekileştirildiğinin en büyük kanıtıdır. Bununla beraber, seçilen Ekşi Sözlük entrylerinde Kürtlere ilişkin olumsuz temsillerin, Suriyeli sığınmacılardan daha az olduğu görülmektedir. Bu durum, ikinci bölümün argümanının şekillenmesine yardımcı olmaktadır. Konuyla ilgili seçilen Ekşi Sözlük entrylerinde Kürtlerin, Suriyeli sığınmacıların gelişinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Örneğin, aşağıdaki entryde yer alan üniversiteli bir sözlük yazarının ifadeleri, ötekileşmenin öznelere dair bu değişimi kanıtlar niteliktedir:

“sayelerinde kendimi bir nebze de olsa ‘bu ülkenin vatandaşı ve değerli’ hissetmemi sağlayan insanlardır.üniversite okurken ev arıyordum. görüştüğüm ev sahiplerinin ilk sorusu “bekar mısın”, ikinci sorusu ise “nerelisin” oluyordu. bekarım deyince karşıdan ya dıt dıt dıt sesi veya “bekara ev vermiyorum dıt dıt dıt” yanıtı alıyordum. Nişanlıyım (külliye yalandı) deyince de ikinci soruya geçiyorlardı. cevap mardinliyim olunca neredeyse hiç şaşmazlardı. “kusura bakma, evi dün eşim vermiş veya oğlum/kızım evlenecek onlar oturacak.” bugünlerde yine ev arıyorum.ama artık görüştüğüm ev sahiplerinin ilk sorusu “suriyeli misin?” oluyor. yok değilim mardin’liyim diyorum. adamların kafasında yeşil correct işareti yanıyor. ve tamam gel eve bakalım deyip ev şöyle iyi böyle iyi diye anlatmaya başlıyorlar. yani sevgili suriyeliler ben de sizi gördüğüm yerde “çıkıp gitseniz keşke memleketinize” diyorum içimden ama biraz daha mı kalsanız acaba. sayenizde buralı olduğumuzu daha yeni yeni anlıyoruz çünkü. belki de siz gidince sıra yine bize gelecek diye korkuyorumdur.kim bilir.”

Bir Kürt öğrencinin bu ifadesi, gecekondularda kentlinin “öteki”si olarak yaşayan insanların da kendi muhitlerinde zamanla ötekisini yarattığı bir sürece işaret ederek “Ötekinin Ötekisi” kavramını kullanan Erman ve Eken (2004:67)’in kavramsallaştırması bağlamında da düşünülebilir. Kürtler ve Suriyeli sığınmacılar sözkonusu olduğunda da benzer bir süreç yaşanmaktadır. Örneğin aşağıdaki entryde, Kürtler bu topraklarda yıllardır yaşamış ve bedel ödemiş insanlar olarak resmedilirken, Suriyeliler bu topraklarda yaşamaya hakkı olmayanlar olarak kodlanmaktadır:

“...güzelim ülkede yıllardır birlikte yasadıkları kürtlere vermedikleri kadar hak verdiler bunlara. bu kadar masrafi gariban kürt çocuklarını eğitlendirmek için yapsalardı, terör merör kalmayacaktı. her yere arapça isimler levhalar takılıyor ama gerizekale sürüsü olduğu gibi izliyor olanları. kürtçe assalar hemen allerjilerinden al aşağı ederlerdi o levhaları. halbuki biri bu ülkenin yıllarca bu topraklarda yaşamış evladi, digeri dagdan gelmiş bu topraklarda yaşamaya hiçbir hakkı olmayan ve hiçbir bedel ödemiş birileri. yazık sadece... kürt değilim ama olsaydım, suriyelilere verilen kıymetin, harcanan paranın yıllardır bana layık görülmemesine çok kızardım.”

Bir başka entryde, Ekşi Sözlük kullanıcısı tarafından Suriyelilerin tek yararı, Kürtlerin ‘kıymetinin bilinmesi’ni kolaylaştırmak olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber, Kürtler ahlakları, prensipleri olan insan olarak değerlendirilirken Suriyelilerin bu özelliklerden noksan oldukları ima edilmektedir:

“şu ana kadar görülen tek yararları kürtlere olmuştur. suriyeli’ler gelmeden önce kürtler şöyle, kürtler böyle diyenler bu arkadaşları görünce kürtler bizden, ahlakları, prensipleri var demeye başladı. son zamanlarda ülkemizde kürtlerin hem siyasi hem kültürel değeri dolardan hızlı yükseliyor maşallah.”

Ekşi Sözlük kullanıcısı, Suriyelilerin Kürtlere yapılan ırkçılığı bitirdiğini düşünmektedir ancak Suriyelilerin bu süreçte ırkçılığa maruz kalması konu edilmemektedir :

“tek yararları sanırım kürtlere yapılan ırkçılığı bitirmeleri. birkaç yıl önce “en iyi kürt ölü kürt” diyenler suriyelileri görünce “olum kürtler şeker gibi insandır” demeye başladı.”

Her ne kadar Suriyeli sığınmacıların ‘öteki’leşmesi, Kürtlerin ötekileşmesini hafifletmiş gibi gözükse de; süreç esasında Suriyeli sığınmacıların ötekileşmesini kamçılamaktadır. Bu nedenle durumu özetleyen en doğru ifade, artık ötekileştirmenin karşılaştırılarak yapılmaya başlandığıdır. Aşağıdaki entryde insanlar arasında bir hiyerarşi olduğu ve bu hiyerarşinin, Suriyeli sığınmacıların gelişiyile değiştiği vurgulanmaktadır:

“zaten kürtlerin ve türklerin levellerinde çok bir fark yoktu ama kürtlere karşı tepeden bakan insanların bakış açısıyla birkaç “level” yukarı çıkmış oldu kürtler. “kürtler iyidir kardeşim bunlar neymiş böyle” diyen insanları sık sık

duyuyorum bu aralar. suriyelilerin toplumsal bilinç açısından tek katkısı bu oldu sanırım ülkeye.”

Genel olarak değerlendirildiğinde, hem Kürtler hem de Türkler, Suriyeli sığınmacılar ile Kürtleri karşılaştırarak ötekileştirme yapmaya devam etmektedir. Entrylerin analizinde, kullanıcıların Suriyeli sığınmacıları Kürtler ile karşılaştırarak, ‘öteki’ler arasında bir hiyerarşi oluşturmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Böylece bir sosyal gruba yönelik ötekileşmesinin azalması, bir başka grubun daha fazla ötekileşmesini gerektirmektedir. Diğer bir deyişle, ötekileştirme, asla yok olmadığı için karşılaştırarak da devam etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de öteki olarak tanımlanan Suriyeli sığınmacılara ve Kürtlere yönelik ötekileştirici pratiklerin bir yansıması olan temsillerin analizini sunarak Suriyeli sığınmacılara yönelik artan olumsuz temsillerin Kürtlerin ötekileştirilmesini ne düzeyde etkilediğini sorgulamaktır. Araştırmanın bulguları, sosyal medyada Kürtlere ve Suriyeli sığınmacılara yönelik nefret söylemi ve sosyal temsillerin konu edildiği diğer araştırmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Araştırma verileri, Ekşi Sözlük’ten seçilmiş entrylere dayalı olduğu için, toplumun tamamında böyle bir temsil olduğunu iddia etmek güçtür ancak sosyal medyanın anonimliği, kullanıcılara gerçek düşüncelerini ifade etmede daha fazla özgürlük alanı sağladığı için örneklemin toplumu temsil etme imkanı artmaktadır. Bu nedenle, araştırmanın sınırlılıklarına rağmen, bulgular genel bir perspektif sunmaktadır.

Araştırmanın sonuçları detaylı olarak incelendiğinde, seçilen Ekşi Sözlük entrylerinde hem Kürtlere hem de Suriyeli sığınmacılara yönelik temsillerin çoğunlukla olumsuz olduğu ancak Kürtlere yönelik olumsuz temsillerin daha az olduğu görülmektedir. Temsiller detaylı olarak incelendiğinde Suriyeli sığınmacılara yönelik entrylerde en fazla “*ekonomik yük oluyorlar*”, “*kültürlerimiz farklı*”, “*kontROLSÜZ üriyorlar*”, “*güvenlik sorunu oluşturuyorlar*” temsilleri kullanılırken; Kürtlere yönelik ise “*PKK ile ilişkiler*”, “*mağduru oynuyorlar*”, “*cahil/kaba*” temsilleri dile getirilmektedir. Her iki sosyal gruba yönelik dile getirilen, en yüksek frekanslı olumsuz temsiller, “*kültürlerimiz farklı*” ve “*kontROLSÜZ üriyorlar*”dır; ancak bu temsiller Suriyelilere yönelik olarak Kürtlerden daha fazla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, “*Ekşi Sözlük kullanıcıları tarafından, Suriyeli sığınmacılara ve Kürtlere yönelik oluşturulan temsiller ne düzeyde farklılaşmaktadır?*” sorusuna cevap olarak, Kürtlere ve Suriyeli sığınmacılara yönelik ötekileştirici temsillerin büyük ölçüde farklılaş-

tığı, ancak ortak temsillerde dahi Suriyelilere yönelik daha fazla olumsuz temsilin dile getirildiği ifade edilebilir.

İkinci bölüm için cevaplanmaya çalışılan “*Ekşi Sözlük kullanıcıları tarafından Suriyeli sığınmacılara yönelik oluşturulan olumsuz temsiller, Kürtlere yönelik temsilleri nasıl etkilemektedir?*” sorusuna dair, seçilen entrylere dayanarak Türkiye’de Suriyeli sığınmacıların ötekileştirilmesi, Kürtlerin ötekileştirilmesini hafifletmiş olsa da, Suriyeli sığınmacıların bu karşılaştırma sebebiyle daha da fazla ötekileştirildiği yorumu yapılabilir. Erman ve Eken (2004)’in çalışmalarında öne sürdüğü, kentlinin ötekisi konumunda olan gecekondularının da kendi ötekilerini oluşturduğu fikrine dayanan “*Ötekinin Ötekisi*” kavramsallaştırmasına da atıfta bulunularak, Suriyeli sığınmacılar ve Kürtler arasında ötekileştirmeye dair yaşanan bu çarpıcı değişim vurgulanmaktadır. Bazı Kürt sözlük kullanıcılarının Suriyeli sığınmacıların gelişiyi kendilerini eskisi kadar öteki hissetmediklerini belirtmeleri, “yeni öteki” olan Suriyeli sığınmacıların ötekileştirilmesinin, “eski öteki” olan Kürtleri ne düzeyde etkilediğini sorgulamamıza sebep olmuştur. Bununla beraber, bazı Türk sözlük kullanıcılarının ise Suriyeli sığınmacılara yönelik olumsuz düşüncelerini ifade ederken sıklıkla Suriyelileri, Kürtler ile karşılaştırdıkları ve Kürtlere yönelik daha olumlu düşüncelere sahip olduklarını belirtmeleri, karşılaştırarak yeni bir ötekileştirme gerçekleştirildiğinin sinyalini vermektedir.

Hem Suriyeli sığınmacılara hem de Kürtlere yönelik olumsuz temsilleri tetikleyen söylemler ya da politikalar incelenerek azaltılmaya çalışılmalıdır. Bu bağlamda, Suriyeli sığınmacılara yönelik entegrasyon politikalarının geliştirilmesi ve bu politikaların şeffaflıkla yürütülmesi, sığınmacılara yönelik olumsuz temsillerin azaltılmasında önemli rol oynayacaktır. Suriyeli sığınmacılara yönelik temsillerin önemli bir bölümünde, yaşananlardan hükümeti sorumlu tutan bir yaklaşım söz konusu olduğu için, hükümetin daha aktif olması beklenmektedir. Kürtlere yönelik olumsuz temsillerin azaltılması için ise benzer politikalar üretilmelidir ancak Kürt sorununun kutuplaşmayı arttırdığı yönündeki çalışmalar da gözönüne alındığında, sorunun taraflarına yönelik uzlaşmacı politikalar izlenmelidir. Genel olarak ‘öteki’yi değerlendirmek gerekirse, Kürtlerin ötekileşmelerinin azalması dahi, Suriyeli sığınmacıların ötekileşmesini artırır niteliktedir. Ötekiye ihtiyaç azalmayacağı için, Kürtlere yönelik olumlu temsillerin artışı, bir başka grubun ötekileşmesinden geçmektedir. Bu nedenle ‘öteki’ler sosyal temsilleri sebebiyle farklılaşsa da, hegemon gücün ‘öteki’ye ihtiyacı sebebiyle her daim varolacaktır.

Kaynakça

- Abdallah-Preteille, M. (2006). Interculturalism as a paradigm for thinking about diversity. *Intercultural education*, 17(5), 475-483.
- Abu-Lughod, L. (2008). Writing against culture. In *The cultural geography reader* (pp. 62-71). Routledge.
- Akkılıç, S. (2018). *Bir Ötekileştirme Mecrası Olarak Sosyal Medya: Ekşi Sözlük ve Ermeniler*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Alp, H. (2016). Çingenelere yönelik nefret söyleminin Ekşi Sözlük'te yeniden üretilmesi. *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 3(2), 143-172.
- Arşan, E. (2014) Savaşı ve Barışı Çerçevelemek: Türk ve Kürt Basınında Öteki Acının Tanıklığı in: İnceoğlu, Y. & Çoban, S. (eds) Azınlıklar, Ötekiler ve Medya, ss. 144-165 (İstanbul: Ayrıntı).
- Bar-Tal, D. (1997). Formation and change of ethnic and national stereotypes: An integrative model. *International Journal of Intercultural Relations*, 21(4), 491-523.
- Berelson, B. (1952). Content analysis in communication research. Free Press.
- Cirhinlioğlu, F. G., Aktaş, V., & Özkan, B. Ö. (2006). Sosyal Temsil Kuramına Genel Bir Bakış. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık.Cilt : 30 No:2 163-174.
- Çambay, S. (2019). Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Dijital Gazetelerdeki Temsil Sorunu. *Electronic Turkish Studies*, 14(1).
- Çelik, A. B., Bilali, R., & Iqbal, Y. (2017). Patterns of 'othering' in Turkey: a study of ethnic, ideological, and sectarian polarisation. *South European society and politics*, 22(2), 217-238.
- Doğanay, Ü., & Keneş, H. Ç. (2016). Yazılı basında Suriyeli 'mülteciler': Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye dergisi*, 40(1), 143-184.
- Dondurucu, Z. B., & Uluçay, A. P. (2015). Yeni medya ortamlarında nefret söylemi: Eşcinsellere yönelik nefret söylemi içeren videoların Youtube üzerinden incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 875-902.
- Erman, T., & Eken, A. (2004). The "Other of the Other" and "unregulated territories" in the urban periphery: Gecekondu violence in the 2000s with a focus on the Esenler case, Istanbul. *Cities*, 21(1), 57-68.
- Friedman, J. (1994). *Cultural identity and global process* (Vol. 31). Sage.
- Gillespie, A. (Ed.). (2006). *Becoming other: from social interaction to selfreflection*. IAP.
- Gürel, E., & Yakın, M. (2007). Ekşi Sözlük: postmodern elektronik kültür. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4(4), 203-219.
- Güvenç, B. (1998) Türkiye'de ve Almanya'da Türk Olmak. *Wast ist ein Deutscher? Wast ist ein Türke? Alman Olmak Nedir? Türk Olmak Nedir?* Deutsch-Türkisches Symposium, 440-445, Hamburg: Körber-Stiftung.
- Howarth, C. (2002) Using the theory of social representations to explore difference in the research relationship. *Qualitative Research*, 2(1), 21-33.
- Jensen, S. Q. (2011) Othering, identity formation and agency. *Qualitative studies*, 2(2), 63-78.
- Karaman, H., & Işıklı, Ş. (2016). Twitter'daki Dini ve Etnik Temelli Nefret Söylemlerinin Analizi. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 7(25).
- Kardeş, S., Banko, Ç., & Akman, B. (2017) Sosyal medyada Suriye'li sığınmacılara yönelik algı: bir sözlük değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 4(2), 185-200.

- Kıbrıs, A. (2014). The polarization trap. *Studies in Conflict & Terrorism*, 37(6), 492-522.
- Konda (2016). Suriyeli Sığınmacılara Bakış. <https://konda.com.tr/tr/rapor/suriyeli-siginmacilara-bakis/> [Erişim Tarihi: 19.04.2020].
- Liu, J. H., Ng, S. H., Loong, C., Gee, S., & Weatherall, A. (2003). Cultural stereotypes and social representations of elders from Chinese and European perspectives. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 18(2), 149-168.
- Narlı, N., Özaşçılar, M., & Turkan Ipek, I. Z. (2020). Turkish Daily press framing and representation of Syrian women refugees and gender-based problems: Implications for social integration. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 18(1), 1-21.
- Onbaşı, F. G. (2015). Social media and the Kurdish issue in Turkey: Hate speech, free speech and human security. *Turkish Studies*, 16(1), 115-130.
- ORSAM-TESEV (2015). Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye etkileri. ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi) Rapor No: 195, (Haz: O.Orhan, S. SenyücelGündoğar) ss1-40, <http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/>
- Özdemir, F., & Öner-Özkan, B. (2016). Türkiye'de sosyal medya kullanıcılarının Suriyeli mültecilere ilişkin sosyal temsilleri. *Nesne Psikolojisi Dergisi*, 4(8), 227-245.
- Parker, I. (1987). "Social representations": Social psychology's (mis) use of sociology. *Journal for the theory of social behaviour*.
- Polat, F., Subay, Ö. Ö., & Ulutürk, A. S.(2018). Reading Xenophobia in Turkish Media Through Syrian Refugees: Samples of Yeni Akit and Sözcü Newspapers. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 135-146.
- Sunata, U., & Yıldız, E. (2018). Representation of Syrian refugees in the Turkish media. *Journal of Applied Journalism & Media Studies*, 7(1), 129-151.
- Toprak, B. & Çarkoğlu, A. (2006). Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset. *TESEV Yayınları, İstanbul*.
- Yazıcı, T. (2016). Yeni Medyanın Nefret Dili: Suriyeli Mültecilerle İlgili Ekşi Sözlük Örneği. *Global Media Journal*, 5, 7 13): 115-136.
- Yıldız, E. (2008) Twitter'da ve Çevrimiçi Bir Gazetede Yer Alan Nefret Söylemlerinin Karşılaştırılması: Suriyeli Mülteciler Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 760-793.

Türkiye Siyasî ve Toplumsal Hayatında Başörtüsünün Değişen Anlamları

Sema Akboğa*

Öz

Başörtüsü Türkiye siyasetinin tartışmalı konularından biridir. Seküler elitler başörtüsünü devletin seküler yapısına bir tehdit olarak görmüş ve kamu kuruluşlarında yasaklamak için çeşitli gayri demokratik araçlar kullanmışlardır. Buna karşılık, İslamcı siyaset de söyleminde başörtüsüne önemli bir yer vermiş ve başörtüsü yasaklarıyla mücadele etmiştir. Bu makale, başörtüsü konusunda yapılmış araştırmaları ve tartışmaları temel alarak; başörtüsünün hem İslamcı ve hem de seküler siyaset tarafından nasıl ifade edildiğini ve hangi amaçla kullanıldığını, özellikle de erkek siyasetçiler tarafından siyasî bir sembole dönüştürüldüğünü, başörtüsü yasaklarını, farklı siyasî kamplara mensup kadınların başörtüsüne dair tutumlarını, bu kadınların hangi şekillerde ve neden birbirlerinden ayıştıklarını ya da birbirlerine benzediklerini tarihsel bir perspektif kullanarak incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Başörtüsü, Sekülerizm, İslamcı siyaset.

The Varying Meanings of Headscarf in Turkish Political and Social Life

Abstract

The headscarf has been one of the controversial issues in Turkish politics. Secular elites have viewed the headscarf as a threat to the secular structure of the state and used various anti-democratic tools to ban the headscarf at public institutions. On the other hand, Islamist politics put a special emphasis on the headscarf in its discourse and struggled with the headscarf bans. Using a historical perspective and drawing on the existing research and discussions on the headscarf, this article investigated how the headscarf is expressed and used both by Islamic and secular politics, how the headscarf was transformed into a political symbol especially by male politicians, the headscarf bans, the attitudes of women who belong to different political camps towards the headscarf, and how and why these women differ from or resemble each other.

Keywords: Turkey, the headscarf; secularism; Islamist politics.

*Dr. Öğr. Üyesi | İstanbul Medipol Üni., Siyaset Bil. ve Kamu Yön. Böl. | semaakboga@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0937-9961 | DOI: 10.36484/liberal.692152
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss.83-101.
Gönderim Tarihi: 21 Şubat 2020 | Kabul Tarihi: 25 Haziran 2020

Giriş

Türkiye’de kadın bedeni, çeşitli siyasi aktörlerin bir savaş alanı olmuştur (Çınar, 2005; Cindoglu ve Zencirci, 2008; Vojdik, 2010; Tajali, 2014). Kadınların ne giydiği ya da ne giymediği Türkiye siyasetinin en önemli iki akımı olan seküler ve İslamcı siyasetin söyleminde önemli bir yer tutmuştur. Bu nedenle, başörtüsü de Türkiye’de son derece siyasallaşmış bir konudur. 1923’de Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından itibaren kadınların seküler modernleşmenin en görünür aktörleri olmaları sebebiyle, başörtüsü ya da çeşitli örtünme biçimleri Türkiye tarihinin tartışmalı konularından biri olagelmıştır (Aksoy, 2005). Seküler elitler başörtüsünü kadının baskı altına alınması (Ahmed, 1992) ve özellikle de 1980’lerden itibaren siyasal İslamcı hareketin sistemi bir İslam devletine dönüştürmeye yönelik çabalarının bir parçası olarak görmüştür (Gurbuz, 2009). Bu nedenle, seküler elitler başörtüsünü eğitim ve diğer kamu kuruluşlarında yasaklamak için çeşitli gayri demokratik araçlar kullanmışlardır. Bu makale, kadınların dinî bir pratiği olan başörtüsünün siyasal İslam ve seküler siyaset tarafından nasıl ifade edildiğini, hangi anlamlarda ve amaçla kullanıldığını, siyasi kamplaşmalarda nasıl bir rol oynadığını, özellikle de erkek siyasetçiler tarafından nasıl siyasi bir sembole dönüştürüldüğünü, başörtüsü yasaklarını ve kadınların tüm bu süreçlerde hangi şekillerde yer aldığını bu konuda yapılmış bilimsel araştırmalara ve tartışmalara dayanarak tarihsel bir perspektif içinde inceleyecektir. Bu bağlamda, bu makale, hem farklı siyasi ideolojilerin dinî bir pratik olan başörtüsü için geliştirdikleri söylemi ve politikaları hem de başörtüsü kullanan ve kullanmayan feminist, İslamcı ve Kemalist kadınların başörtüsüne ve başörtüsü yasaklarına karşı olan tutumunu ve geliştirdikleri stratejileri aynı anda incelemesi nedeniyle bu konuda oluşmuş literatüre katkı sağlayacaktır. Bu katkı, birçoğu erkek olan ve başörtüsü konusunda nihai kararları veren siyasi aktörlerle, konunun asıl öznesi olan kadınların başörtüsüne olan yaklaşımları arasındaki farkları ortaya koymak açısından önemlidir.

Seküler ve İslamcı Siyaset Arasında Sıkışmış Başörtüsü

Kadınların kıyafetlerinin batılılaşması ve daha az örtünmeleri Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılında başladı (Kavas, 2015). 1923’de Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte de Türkiye’de kadınlara sekülerleşme, uluslaşma ve modernleşme/batılılaşma süreçlerinde önemli bir rol atfedildi. Bu nedenle, ‘kadın hakları’ ve ‘kadının özgürleşmesi’ gibi kavramlar yeni kurulan devletin söyleminde önemli bir yer tuttu (Göle, 2004). Örneğin, dönemin önemli ideologlarından Ziya Gökalp kadının özgürleşmesini ve kadın-erkek eşitliğinin

gerçekleştirilmesini “Osmanlı” kimliği yerine “Türk” kimliğinin inşası için önemli görmüştür (Arat, 1998). Cumhuriyetin yeni kadınları, batı medeniyetiyle Anadolu medeniyeti arasında bir köprü kuracak, kendilerini İslam’ın fanatizminden kurtaracak, Cumhuriyetin reformlarını koruyacak (Cindoglu ve Zencirci, 2008) ve seküler milliyetçiliğin taşıyıcısı olacak aktörler olarak idealize edildi (Kavas, 2015). Kadınların kendilerine biçilen bu rolü ve görevi gerçekleştirebilmeleri için birçok reform yapıldı (Toprak, 1994). Ancak kadını sekülerleşmenin, uluslaşmanın ve modernleşmenin önemli bir aktörü olarak inşa eden yeni devletin kurucularının aynı zamanda iyi anne ya da iyi eş olmak gibi geleneksel cinsiyet rollerine kadının temel görevleri olarak vurgu yapması hem o dönemde hem de takip eden yıllarda Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesinde önemli bir engel oluşturdu (Durakbasa, 1998; Sirman, 2004). Örneğin, Mustafa Kemal yaptığı bir konuşmasında kadının en önemli rolünün annelik olduğunu belirtmiştir (aktaran Zehra Arat, 1998). Yani, yapılan reformlar kadının eğitime ve profesyonel hayata katılımını arttırsa da toplumda, özellikle de özel alanda ve kırsal kesimde var olan ataerkil (Fisher Onar ve Müftüler-Baç, 2008) ahlak kurallarını ve kadın-erkek ilişkilerine dair muhafazakâr anlayışı değiştiremedi (Durakbasa, 1998).

Buna rağmen, kadın bedeni Türkiye’de sekülerleşmenin ve modernleşmenin önemli bir ögesi olmaya devam etti (Gökarıksel ve Mitchell, 2005; Göle, 1996; Arat, 1997; Durakbasa, 1998). Bu nedenle, seküler Kemalist elitler kadın bedeninin başörtüsü başta olmak üzere tüm dinî sembollerden arınması gerektiğini düşünüyordu (Özçetin, 2009). Kadının ne giydiği, nasıl görüldüğü ve davrandığı yeni devletin kurucuları için büyük önem taşıyordu. Dolayısıyla, kadının kıyafeti; kadının özgürleşmesi ve ulusun kurtuluşu ile özdeşleştirildi (Çınar, 2006). Gene de örtünme merkezi hükümetin yaptığı herhangi bir kanunla hiçbir zaman yasaklanmadı. Ancak devlet örtünmemeyi teşvik etti (Kavas, 2015). Yeni rejim 1930’larda özellikle çarşaf ve peçeyi propaganda, kadınların ve yerel elitlerin seferber edilmesi yoluyla yerel düzeyde kontrol altına alınması gereken bir konu olarak gördü (Adak, 2014). Örneğin, yerel yönetimler diğer kadınların da başlarını açmalarını sağlamak için, eğitilmiş elit kadınların başörtülerini herkesin önünde çıkarttıkları törenler düzenlediler (Metinsoy, 2014). Batı tarzı kıyafet giymiş ve örtünmemiş kadınlar yeni kurulan ülkede toplumsal dönüşümün ve modernleşmenin bir sembolü olarak, peçe ve çarşaf da geri kalmışlığın sembolü olarak sunuldu (Libal, 2014). Örneğin, Libal (2014) 1930’larda yazılı ve görsel basında yeni Türk kadının, eskisiyle karşılaştırılarak örnek olarak gösterildiğine işaret etmiştir. Kadınların geçit törenlerinde şortlu ya da gece elbiseleriyle dans eder halleri de yeni rejimin önemli imajları haline geldi (Kandiyoti, 1997).

Kadın bedenine ve kıyafetine olan bu yaklaşım, modernleşmenin ve sekülerleşmenin önünde engel oluşturan kadınların da tanımlanmasına ve bu kadınların yeni rejimin inşası sırasında dışlanmasına yol açtı. Özellikle, ideal Türk kadınının başını örtmeyen kadın olarak tanımlanması 'öteki' kadınların tanımlanmasını kolaylaştırdı. Örneğin, örtünme 'taşralılık', 'alt-sınıf olma' ve geri kalmışlık ile özdeşleştirildi (Özçetin, 2009). Daha da ötesi, başörtüsü, Türkiye'deki seküler elitler tarafından ulusun seküler kültürüne asimile olmayan, dışarıda kalmış bir pratik olarak düşünüldü (Gülalp, 2003; Secor, 2002). Buna göre, Cumhuriyet'in ilk yıllarında başörtüsü, kadınların örtünmesinin bir norm olduğu 'karanlık ve uzak' Osmanlı geçmişinin bir pratiğiydi (Gökariksel ve Mitchell, 2005; Saktanber ve Çorbacıoğlu, 2008). Başörtüsü 1940'lar ve 1950'lerde de kırsal Türkiye'ye ait, az gelişmişliğin, yoksulluğun ve geleneğin bir parçası olarak düşünüldü (Özçetin, 2009) ve başörtüsünün olası görünürlüğü toplumun seküler elitleri tarafından olumsuz bir tepkiyle karşılandı. Örneğin, 1955'de Diyanet İşleri Başkanlığı kendi bünyesinde çalışan kadınların başını örtebilmesi hakkında bir genelge yayınladığında (Aksoy, 2005), seküler kesimden ağır eleştiriler aldı. Gene bu yıllarda köyden kente göç eden nüfusun artmasıyla birlikte çarşaf giyen kadın sayısının artması Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), seküler basın organları ve kadın dernekleri tarafından eleştirildi (Aksoy, 2005).

1960'lar ve 1970'lerde sağ muhafazakâr partilerin parlamentoda yer almasıyla birlikte, her ne kadar kamu kurumlarında başını örtmek isteyen kadın sayısı az da olsa, başörtüsü kamusal alana ait bir konu haline geldi (Saktanber ve Çorbacıoğlu, 2008). Örneğin, 1963'de Gülsen Ataseven tıp fakültesinden sınıf birincisi olarak mezun olan ilk kadın öğrenci olduğu halde başörtülü olduğu için ödülünü alamadı ve gazetelerde kendisinin haberi yapılmazken, ikinci olan kadın öğrencinin haberi yapıldı (Saktanber ve Çorbacıoğlu, 2009). 1966-1967 öğrenim döneminde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki bir öğrenci derslere başörtüsü ile devam etmek istediği halde uyarılardan sonra başörtüsünü çıkardı (Aksoy, 2005). Diğer bir deyişle, bu yıllarda üniversitelerde ve kamu kurumlarında başörtüsü ile yer almak isteyen kadınlar keyfi ve dolayısıyla gayri demokratik sınırlamalarla karşılaştılar (Akbulut, 2015). O sıradaki hükümetin 1978'de kamu çalışanları için yayınladığı kıyafet yönetmeliği başörtüsünün resmi olarak ilk yasaklanmasıydı (Akbulut, 2015). Başörtülü kadınların bu dönemde maruz kaldığı gayri demokratik bu uygulamalara ve tepkilere rağmen, başörtülü üniversite öğrencilerinin ortaya çıkması, başörtüsüz kadını modernliğin sembolü olarak sunan seküler Kemalist ideolojiyi sarsmaya başlamıştı.

Aynı yıllarda ve takip eden dönemde Milli Selamet Partisi ve Refah Partisi gibi siyasi partilerle siyasal İslam yükselişe geçti. 1980 darbesinin ardından solu en büyük tehlikelerden biri olarak gören ordu 1970'lerdeki gibi siyasal bir kutuplaşmanın gerçekleşmesini engellemek için Türk milliyetçiliği ile İslam'ın bir sentezinden oluşan Türk-İslam sentezi ideolojisi çerçevesinde kültürel ve siyasal alanı şekillendirmeye başladı. Bu da 1980'lerden sonra İslamcı hareketin ekonomi, kültür ve siyaset alanında güçlenmesini kolaylaştırdı (Navaro-Yashin, 2002). Bu sürecin sonuçlarından biri de İslamcı grupların uzun yıllardır Kemalist grupların kontrolünde olan kamusal alanı dönüştürmeye (Özçetin, 2009) ve o zamana kadar kurulmuş homojen kimliğe karşı çıkan, farklılığını ve özellikle de dindarlığını vurgulayan bireyler yaratmaya başlaması oldu (Göle, 2003). Bu süreçte kadınlar ve özellikle de kadın bedeni ve kıyafeti İslamcı ideoloji için önem kazandı. Yani, Kemalist seküler ideoloji için kadınlar ne kadar büyük bir öneme sahipse İslamcı ideoloji için de o kadar önemliydi. Zira İslamcı ideolojinin kurguladığı toplumsal yapıda aile rollerinin kadın ve erkekler arasında farklılaşması en temel konulardan biriydi (Toprak, 2014). İslamcı ideolojiye göre, Cumhuriyet reformları kadınların temel görevleri olan anneliği ve eşliği yok saymış ve bir rol kargaşasına yol açan ev dışında çalışmalarını teşvik etmişti (Toprak, 2014). Örneğin, Acar'ın (1995) 1980'lerde yayınlanmış İslami kadın dergileri üstüne yaptığı araştırma, bu dergilerin kadınların annelik ve eşlik rollerini, kadınların eğitimi, iş hayatına katılımı ve toplumsal ve siyasi hayattaki yeri gibi konulardan daha çok vurguladığını ortaya koymuştur. 1970'lerden itibaren İslamcı hareketin önemli siyasi figürlerinden biri olan Necmettin Erbakan da kadının temel görevinin eşine ve çocuklarına bakmak olduğunu ifade etti (Gunes-Ayata, 2001). Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardan itibaren seküler devletin örtünmemiş kadınlar üzerinden milli kimlik oluşturmaya çalışması gibi, İslamcı hareket yeni bir Müslüman kadın imajı yaratarak başka bir milli kimlik oluşturmaya çabalayan siyasi bir aktör olarak ortaya çıktı (Çınar, 2008).

1980'lerden itibaren başörtülü olarak eğitim almak ve kamusal alanda daha çok görünür olmak isteyen başörtülü kadınların sayısı arttı. Ancak, modern, iyi eğitilmiş ve aynı zamanda başörtülü olan bu kadınlar, seküler elitler için siyasal İslam'ın güçlenmesinin bir işareti oldu (Saktanber ve Çorbacıoğlu, 2008). Bu nedenle, seküler elitler başörtüsünün çeşitli şekillerde yasaklanması için önlemler alınmasını sağladılar. Aslında başörtüsünün üniversitede ya da başka herhangi bir yerde kullanılmamasına dair bir kanun yoktur (Gurbuz, 2009). 1981 yılında yapılan düzenleme ile öğrencilerin ve öğretmenlerin başörtüsü takması engellendi. Ancak bu yasak bazı okullarda uygulanırken, bazılarında uygulanmadı (Aksoy, 2005). 1982'de Yüksek Öğretim Kurumu

(YÖK) tarafından yayınlanan genelge ile amfilerde başörtüsü takılması yasaklandı. Toplumdan gelen tepkilerin ardından 1984’de bu yasak yumuşatıldı ve omuzları örten büyük başörtüsü yasaklanırken, başın arkasından bağlanan başörtüsü serbest bırakıldı (Gurbuz, 2009). Kenan Evren 1986 yılında YÖK’ü genel olarak toplumda, özel olarak da üniversitelerde artan gerici eğilimler konusunda uyardı. Ardından YÖK 1987’de bütün rektörlerin katıldığı bir toplantı düzenledi ve türban yasağının sıkı bir şekilde uygulanması konusunda rektörleri bilgilendirdi (Gurbuz, 2009). Dönemin iktidar partisi olan Anavatan Partisi her ne kadar bazı YÖK kararlarıyla ya da TBMM’de aldığı kararlarla yasağı kaldırmaya çalışsa ve bu yasaklar çok tartışılrsa da (Bayram, 2009), Anayasa Mahkemesi 1989’da verdiği kararla başörtüsü yasağının demokrasinin ve sekülerizmin korunması için gerekli olduğunun altını çizdi (Barras, 2005). Bu karar öğrenciler tarafından düzenlenen birçok protesto eylemlerine sebep oldu (Aksoy, 2005). 1989 yılının sonunda Turgut Özal’ın girişimiyle başörtüsü konusundaki karar tekrar üniversitelere bırakıldı ve yasak üniversitelerin büyük bir kısmında kaldırıldı (Aksoy, 2005).

Başörtüsüne dair tüm bu gelişmelere paralel olarak, her ne kadar İslamcı siyaset kadınların annelik ve eşlik rollerini öne çıkarsa da 1990’lardan itibaren başörtülü kadınların eğitimlerine devam etmeleri önündeki engelleri siyasal söyleminin önemli bir parçası haline getirmekten çekinmedi. Erbakan’ın o dönem başkanlığını yaptığı Refah Partisi 1996 yılında bir koalisyon ortağıyla iktidara geldiğinde üniversitelerdeki başörtü yasağını kaldıracağını ve kontrol ettikleri bakanlıklarda başörtülü kadınların çalışabileceklerini belirtti (Gunes-Ayata, 2001). Hatta Erbakan’ın bir konuşmasında “üniversite rektörleri, başörtülü kızların karşısında selama duracaklardır” ifadesini kullanması seküler elitler arasında yaygın olan başörtüsünün siyasal İslam’ın bir aracı olduğu düşüncesini güçlendirdi. Ancak Gurbuz (2009) Refah Partisi’nin kurulduğu günden beri başörtüsünü partinin bir sembolü olarak kullanmadığını, başörtüsünü özellikle 1995 genel seçimlerinden sonra Kemalist elitlerin partiye verilen desteği ve dolayısıyla destekçilerinin gözündeki meşruiyetini azaltmaya çalışmasıyla kullanmaya başladığını iddia eder. Gerçekten de, Refah Partisi’nin 1991 genel seçimleri için yürüttüğü kampanya sırasında yayınlanan televizyon reklamlarında kullandığı yedi kadından sadece bir tanesinin başörtülü olması (Öncü, 1995) partinin bu dönemde dinî sembolleri kullanmaktan kaçındığının bir göstergesidir. Gene de, 1980’lerle karşılaştırıldığında 1990’larda kadınların partide daha görünür olduğu ortadadır (Cansun, 2013). Hatta o döneme kadar kadınları seçim kampanyalarında bu kadar çok kullanan başka bir parti olmamıştı (Güneş-Ayata, 2001). Birçok gözlemci kadınların her toplantıda ve faaliyette yer alan partinin en dinamik aktörleri

olduğunu ifade etmiştir (Arat, 2005). Tüm bunlar başörtülü kadınların siyasal İslam'ın kendisini görünür kılmasını sağladı (Göle, 1996). Buna paralel olarak başörtülü kadınlar özel olarak Refah Partisi'nin genel olarak da siyasal İslam'ın doğal destekçisi olarak görüldüler. Bu nedenle, 1996'da koalisyon ortağı olarak iktidara gelen Refah Partisi'nin Türkiye'de laikliğe aykırı görülen faaliyetleri ve söylemleri dolayısıyla 28 Şubat 1997'de ordunun devletin laik yapısını korumak amacıyla gerçekleştirdiği gayri demokratik müdahalesinin ardından, ordunun hükümete almasını dayattığı önlemlerden biri de üniversitelerde başörtüsü yasağının sıkı bir şekilde uygulanmasıydı. Bu dayatmanın ardından başörtülü öğrencilerin üniversiteye devam etmesi yasaklandı.

Çınar'ın da (2008) ifade ettiği gibi, başörtülü üniversite öğrencilerinin kamusal alandaki varlığı, İslam'a kamusal alanda bir görünürlük sağlayarak, 1980'e kadar doğal olarak kabul edilen seküler otoritenin siyaseti ve kamusal alanı şekillendiren hegemonik statüsüne zarar verdi. Bu nedenle, başörtüsü yasakları, Türkiye'de seküler otoritenin hegemonik Türkiye Cumhuriyeti tanımlarını güçlendirmek için kullandıkları bir şey haline geldi (Gurbuz, 2009). Başörtülü kadınlar doktor, avukat ya da öğretmen olarak daha görünür olduklarında devletin seküler söylemi bu kadınlara karşı resmi şiddet kullandı (Gurbuz, 2009). Örneğin, 1999 genel seçimlerinde milletvekili seçilen ve başörtülü olduğu için parlamentoda yemin etmesine izin verilmeyen Merve Kavakçı, Türk modernleşmesinin belli biçimlere hapsettiği kamusal alan üstündeki seküler tekele çok büyük bir tehdit oluşturdu (Gurbuz, 2009) ve bu nedenle seküler elitlerden çok büyük bir tepki aldı. Dolayısıyla, her ne kadar 1980 sonrasında hâkim olan neo-liberal ortam ve Türk-İslam sentezi uygulamaları İslamcı hareket için ekonomik, siyasi ve kültürel imkanlar tanısa da (Buğra, 2003), başörtüsü, kamusal alanı dinî sembollerden arındırmak isteyen seküler uygulamaların önemli bir hedefi olduğu için (Barras, 2009), sekülerizm bir tehdit olmaya devam etti (Gökarıksel ve Mitchell, 2005).

Seküler elitler başörtülü kadınların eğitim alma istekleriyle ve kamusal alanda görünürlük kazanmalarıyla mücadele etmek için yasakların dışında başka stratejiler de geliştirdiler. Örneğin, Müslümanların büyük bir kısmı tarafından İslam'ın bir yükümlülüğü olduğu düşünülen başörtüsüne daha modern bir anlam yüklemek, başörtüsünün dinî anlamını yok etmek ve başörtüsünün siyasal İslam ile olan ilişkisini kesmek için başörtüsü yerine 'türban' kelimesini kullanmayı tercih ettiler (Saktanber ve Çorbacıoğlu, 2009; Özçetin, 2009). Ancak sonraki yıllarda türban siyasal hedefleri olan kadınların kullandıkları bir şey olarak algılandı (Aksoy, 2005). Diğer bir deyişle, her ne kadar sekülerler önceleri türban kelimesini baş örtmeyi İslamcı siyasetten arındırmak için kullanmış olsa da türban kelimesi de zaman içinde siyasallaştı (Özçetin,

2009). Bu kullanımlar daha sonra seküler ve İslamcı gazetelerin kelime tercihlerine de yansımıştır. Örneğin, İslamcı gazeteler yasağı eleştirirken başörtüsü kelimesini, seküler gazeteler de yasağa destek verirken türban kelimesini kullanmışlardır (Bayram, 2009). Diğer taraftan, seküler elitler başörtüsü konusunda din karşıtı bir söylem kullanmama konusunda da hassasiyet gösterdi. Örneğin bazıları Kuran'dan ayetlere gönderme yapmış ve baş örtmemenin kişiyi iyi bir Müslüman olmaktan alıkoymadığını iddia etmişlerdir (Çelik Wiltse, 2008). Bunun yanında, seküler elitler halkın gözünde meşruiyet kazanmak için türbanın Türk kültürüne yabancı olduğunu ve Anadolu kadınların taktığı geleneksel başörtüsüyle aynı şey olmadığını iddia ettiler. Anadolu'da başörtüsü bir gelenekken, türban siyasal İslam'a destek veren kadınların kullandığı bir şeydi (Gurbuz, 2009). Mesela, başörtüsü yasağına destek veren birçok CHP milletvekili için anneanne tarzı başörtüsü sorunlu bir şey değildi (Bora ve Çalışkan, 2007). Eğitimli kadınlar moda daha uygun biçimlerde başlarını örtüyor ve kendilerini bu şekilde geleneksel, köylü ve düşük gelir grubuna mensup örtülü kadınlardan ayırıyorlardı (Sandıkcı ve Ger, 2010). Tam da bu nedenle, başörtülü Anadolu kadınlarının aksine, eğitimli ve modern başörtülü kadınlar Kemalizmin seküler olanı evrensel ve modern olarak kurgulamasına bir tehdit oluşturuyordu (Yavuz, 2000).

1990'larda başörtüsü dinî bir kıyafet olmaktan öte bir ulusal güvenlik meselesi haline geldi (Çınar, 2008). Hatta başörtüsü Ocak 1998'de Refah Partisi'nin ve daha sonra da Fazilet Partisi'nin kapatılmasının sebeplerinden biri oldu. Bu nedenle, AK Parti 2003 seçimlerinin ardından iktidara geldiğinde partinin genel başkanı ve başbakan Recep Tayyip Erdoğan başörtülü üniversite öğrencilerinin sorunlarının hükümetin önceliği olmadığını dile getirdi (Cindoglu ve Zencirci, 2008). AK Parti'nin iktidara geldiği ilk yıllarda başörtüsü ile ilgili bu tutumunu anlamak için aynı zamanda memnun etmek zorunda olduğu farklı toplumsal ve siyasal gruplar ve uluslararası konjonktür göz önüne alınmalıdır. Çelik Wiltse (2008) iktidarının ilk yıllarında AK Parti'nin gücünü konsolide etmek için hem gelenekçileri hem de merkezde duranları memnun etmek zorunda olduğunu, parlamentoda yasaları yapmak için işleyen bir koalisyonla, ordudan ve seküler-bürokratik sınıftan da çok tepki almamaya ihtiyaç duyduğunu iddia eder. AK Parti'nin aynı zamanda partinin kamusal meşruiyetini sağlayan liberal entelektüellerin kalbini kırmaması gerekiyordu (Çelik Wiltse, 2008). Bunun yanında, AK Parti hem siyasal ve dinî özgürlüklerin Avrupa Birliği'nin liberal değerleriyle uyumlu olduğunu göstermek hem de 11 Eylül sonrası Avrupa'da artan İslamcı radikalizmle ilgili kaygıları azaltmak zorundaydı (Gökarıksel ve Mitchell, 2005). AK Parti'nin tüm bu nedenlerden dolayı başörtüsü meselesini çözmeyi 2008'e kadar ertelediği iddia edilebilir.

Ancak, AK Parti'nin siyasi önceliklerle başörtüsü yasaklarının kaldırılmasını iktidarın ilk yıllarında ertelemesi, başörtüsünün Türkiye'de siyasallaşmış bir konu olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve AK Parti 2008 yılında başörtülü kadınların üniversiteye devam edebilmesi için bir yasa tasarısı hazırladı. Ancak 1980'lerden itibaren siyasal İslam'ın daha görünür olmasına karşılık ortaya çıkmış ve sekülerizmin kalesi olan ordu, yargı, üniversiteler ve YÖK'ten oluşan bir koalisyon bu tasarının AK Parti'nin ülkeyi İslam Cumhuriyeti'ne dönüştürme planlarının bir parçası olduğunu iddia ederek bu değişiklik önerisine şiddetle karşı çıktılar (Çelik Wiltse, 2008). Hatta, AK Parti'ye destek veren bazı gazeteciler, köşe yazarları ve entelektüeller her ne kadar başörtüsü yasağının kaldırılmasını destekleseler de AK Parti'nin yeni bir sivil anayasa hazırlamak için daha kapsamlı bir çalışma yapmak yerine, muhafazakâr tabanını memnun etmek için sadece başörtüsüne dair iki değişikliği gerçekleştirmek için aşırı milliyetçi MHP ile iş birliği yapmasından memnun olmadılar (Saktanber ve Çorbacıoğlu, 2008). Parlamentoda onaylanan bu yasa tasarısı CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne başvurmasının ardından laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle mahkeme tarafından reddedildi.¹ Yasa tasarısının reddedilmesinin ardından Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Yalçınkaya Türkiye'deki hiçbir siyasi partinin Cumhuriyet'in laiklik prensibini değiştirmek için herhangi bir şey yapamayacağını ya da bir ifade kullanamayacağını söyledi (Gurbuz, 2009). Sonrasında Anayasa Mahkemesi laiklik karşıtı faaliyetleri yüzünden AK Parti'nin kapatılması için dava açtığından partinin başörtüsüne verdiği destek kapatılma sebeplerinden biri olarak gösterildi.

Aslında, 2008 yılında başörtüsü yasağının kaldırılması çabasının CHP ile AK Parti arasında bir anlaşmazlığa yol açmış olması başörtüsünün siyasal İslam ve seküler siyaset arasında sıkışmış bir mesele olduğunu bir kez daha göstermiştir. Zira, Bora ve Çalışkan (2007) da hem AK Parti'nin hem de CHP'nin o dönemde başörtüsü tartışmasına ihtiyacı olduğunu iddia eder. Buna göre, AK Parti neo-liberal ekonomik politikaların marjinalize ettiği kitlelerin muhalefetini seferber ederek bir 'dahil edilme fantazisi' yaratmak, CHP de Kemalizmi sürdürmek ve sembolik bir seferberlik politikasını yeniden üretmek için başörtüsüne ihtiyaç duyuyordu (Bora ve Çalışkan, 2007). Ancak, sonraki dönemde YÖK üniversitelerdeki başörtüsünü yasağına 2010'da kaldırdı. Takip eden yıllarda da milletvekilleri, öğretmenler, diğer

¹ Çok yakın bir zamanda CHP genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu "Bizim de çok kabahatimiz var, kusurumuz var. Bir başörtü meselesini Türkiye Cumhuriyeti'nin en temel meselesi haline getirdik" (Hürriyet, 5 Ekim 2019) ifadelerini kullanarak CHP'nin bu dönemdeki başörtüsü siyasetine bir eleştiri getirmiş ve yapılan hataları kabul etmiştir.

kamu çalışanları ve öğrenciler için de başörtüsü yasağı kaldırıldı (Akbulut, 2015). Ekim 2014'de de başörtüsü yasağı üniversiteler ve 4. sınıftan sonraki tüm eğitim düzeylerinde kaldırıldı (Özcan, 2015).

Başörtüsünün Başaktörleri Olarak Kadınlar

Yukarıda da anlatıldığı gibi, Türkiye'nin sekülerleşme sürecinde kadın bedeninin kamusal alandaki görünürlüğü önemli oldu ve uluslaşma projesi kadın bedenini, kendisinin geçmişten farkını vurgulamak için kullandı (Cindoglu ve Zencirci, 2008). Kadınlar, 1980'i takip eden yıllarda da İslamcı siyasetin bir sembolü haline geldi. Dolayısıyla, kadınların bedenleri İslamcı hareketle seküler elitler arasındaki güç mücadelesinin bir sembolü haline geldi (Gurbuz, 2009; Vojdik, 2010). Her iki ideoloji de kadınların iradesini yok saydı ve kendilerinin İslam, modernlik veya sekülerizm anlayışlarını kadınlara empoze ederek siyasi projelerini gerçekleştirmeye çalıştılar. Bu nedenle, her iki ideolojinin de kadınlara karşı pragmatik bir yaklaşıma sahip olduğu, kadınların kendi iyiliği için bir şey yapmayı amaçlamadığı ve kadınları toplumun kültürel ve sosyal yapısını değiştirmek için bir araç olarak gördüğü iddia edilebilir. Zira, kadınların giyimlerinin, nasıl davranmaları gerektiğinin ve onlara uygun rollerin bir devlet politikası ya da siyasi bir ideolojinin konusu haline gelmesi kadınların taleplerinin ve haklarının göz ardı edilmesini beraberinde getirir (Tajali, 2014). Nitekim, Türkiye'de de seküler ve İslamcı siyasetin kadınlara ve başörtüsüne yaklaşımı kadın hakları ve kadın hareketi üstünde olumsuz etkiler yarattı. Örneğin, Bora ve Çalışkan (2007) Kemalist ve neo-İslamcı muhafazakâr hegemonyanın, kadınların siyasette özgürlük alanını daraltıp kadın haklarının aleyhine çalıştığını iddia eder. Çünkü, hem seküler hem de İslamcı siyasi partiler başörtülü kadınları tehlikeli görüp parlamentodan ve karar alma süreçlerinden uzak tutarken, aynı zamanda kadınların kıyafetini kendi siyasi kimlik iddiaları için kullanarak kadınların ne giyecekleri konusundaki seçme özgürlüklerini kaybetmesine yol açtılar (Tajali, 2014).

Cindoglu ve Zencirci de (2008) başörtüsünün seküler ve İslami elitler arasındaki farkın belirginleştirilmesi için kullanılmasının iki önemli sonucu olduğunu iddia eder. İlk olarak, başörtüsünün ve yasaklarının daha çok İslamcı hareketin erkekleri tarafından ele alınması başörtüsünün kadın boyutunu ortadan kaldırdı. İkinci olarak da, başörtüsünün siyasetin ana konularından biri haline gelmesi farklı feminizmler arasında bir köprü kurulmasına engel oldu ve dolayısıyla başörtüsü hareketinin devlete meydan okuyacak feminist potansiyelini olumsuz etkiledi. Zira feminist kadınlar, kadının özel alanda itaatkar olması gerektiği varsayımını eleştirirken, İslamcı kadınlar kadının

modern ve kamusal alanın bir parçası olabilmesi için dini geride bırakması gerektiği varsayımını eleştiriyordu (Cindoğlu ve Zencirci, 2008). Bu nedenle, bu iki hareketin de devletin hegemonik ulus kurgusuna ve bu kurguda kadınlara biçilen role direnme potansiyelleri vardı (Cindoğlu ve Zencirci, 2008). Ancak, her iki taraf da diğer tarafı farklı önceliklere, değerlere ve amaçlara sahip 'diğeri' olarak görmeye devam etti (Tajali, 2014) ve dolayısıyla bu direniş gerçekleşemedi. Özellikle, 1990'larda kadınların İslamcı feminist ve seküler-Kemalist feminist olarak ayrılması kadınların ortak tecrübelerini yok sayıp seküler/dinî kamplaşmada taraf tutmalarına sebep oldu (Cindoğlu ve Zencirci, 2008; Saktanber, 2006). Sonuç olarak, özellikle de başörtülü kadınların muhafazakâr hegemonik güç ilişkilerine eklemlemeleri başörtüsünü anti-hegemonik unsur olmaktan çıkardı (Özcan, 2015).

Kemalist kadınların başörtüsüne ve başörtülü kadınlara karşı tutumu bu kamplaşmanın ve sonuçlarının çok güzel bir örneğidir. Kadınlara hak ve özgürlükler verirken kadınların temel görevlerini uluslaşma/modernleşme/sekülerleşme süreçlerine katkıları açısından değerlendiren ve 1980'lere kadar etkisini sürdüren devlet feminizmin savunucusu Kemalist kadınlar reformlarla elde edilen kazanımların sürdürülmesi için çaba harcadılar. Bu nedenle, başörtüsünü yıllar boyunca edinilmiş kazanımların erozyonu, başörtülü kadınları da yanlış yönlendirilmiş ve bu nedenle de yardıma ihtiyacı olan kadınlar olarak gördüler (Arat, 2005). Bu kadınların diğer bir korkusu da başörtüsü takma konusunda var olan özgür iradenin ortadan kaldırılması ve bütün kadınların başlarını örtmek zorunda bırakılması ihtimaliydi (Arat-Koç, 1999). Daha da önemlisi, örtünmenin kentli versiyonu Cumhuriyet'in kurguladığı ideal vatandaşa ve hayat tarzına karşı bir tehdit oluşturduğu için (Göle, 1996), Kemalist kadınlar başörtülü kadınları kadın hakları mücadelesinde dışarıda tuttular. Bu konuda yapılmış ampirik araştırmalar bu tartışmayı destekler niteliktedir. Örneğin, Özçetin (2009) kadınlarla yaptığı mülakatlarda başörtülü kadınların Kemalist kadınlar tarafından kadın hareketinden dışlandıklarını göstermiştir. Gerçekten de Kemalist kadın hareketinin önde gelen isimlerinin söylemleri de bunu doğrulamıştır (Özçetin, 2009).

Farklı ideolojilere sahip feminist kadınların başörtüsüne bakış açılarının birbirinden ayrılıyor olması da kadınların birbirlerine karşı başörtüsü üstünden olumsuz bir tutum geliştirmelerine sebep olmuştur. Örneğin, Kemalist, İslamcı ve diğer feminist kadınlar başörtüsü hakkında farklı yaklaşımlar geliştirdiler (Uçan-Çubukçu, 2012). Bazı feministlere göre, başörtülü kadınlar ailelerinin zoruyla başlarını örtüyorlar, eskide kalmış pratikleri bile isteye sürdürüyorlardı (Berktaş, 2003; Cindoğlu, 2010) ve başörtüsü seküler medeni kanunun Şeriat ile değiştirilmesini planlayan bir stratejinin parçasıydı (Vojdik,

2010). Ancak, Aldıkaçtı-Marshall (2005) yaptığı araştırmada devlet feminizmini eleştiren birçok feministin, İslamcı hareketin muhafazakâr bir ajandayı gerçekleştirmek için başörtülü kadınları kullandığını düşünse ve başörtüsünü cinsiyetçi statükonun bir sembolü olarak görse de, kadınların iş yerlerinde ya da üniversitelerde başlarını örtme haklarının olması gerektiğine inandıklarını göstermiştir. Diğer bir deyişle, feministlerin bir kısmı başörtüsünü kadınların dinî özgürlüğü ve kişisel tercihi olarak görmüştür (Vojdik, 2010).

Diğer taraftan, kadınların siyasal İslam'ın bir aracı olarak başlarını örttükleri ya da başörtülü kadınların İslamcı hareketin kendilerine atfettiği geleneksel cinsiyet rollerini kabul ettiği fikri de birçok yönden eleştirilmiştir. Buna göre, başörtülü kadınlar, başörtüsünü İslamcı erkeklerin bir baskısı olarak gören seküler yaklaşıma karşı çıkarken, başörtüsünü kadının iffetini ve ev içindeki yerini koruyan bir araç olarak gören İslamcı yaklaşımı da eleştirmişlerdir (Göle, 1996). Bu kadınlar İslamcı politikaların bir maşası oldukları fikrini yadsımış ve siyasi katılımlarıyla ve eğitim hakkı istemeleriyle, kadınları daha çok özel alana yerleştiren İslamcı kurguyu boşa çıkartmışlardır (Vojdik, 2010). Başörtülü kadınlar kendilerini evin geleneksel sınırlarına kapatmayıp, eğitim alarak ve profesyonel hayata katılarak kamusal hayatın bir parçası olmak istemişlerdir. Başörtüsü bu kadınlar için İslam'a, aileye ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı kalarak kamusal alanda özgürce yer almanın bir yolu haline gelmiştir (Fisher Onar ve Müftüler-Baç, 2011). Başörtülü kadınlar başörtüsünün kendilerini ahlaklı, modern ve kadınsı hissettirdiğini ama aynı zamanda da erkek bakışından koruduğunu düşünmektedir (Sandıkcı ve Ger, 2010). Bu da onların kamusal alanda daha rahat etmelerini sağlar. Dolayısıyla, Göle (1996) kadınların başörtüsü ile kamu kuruluşlarında yer almak istemelerini modern bir olgu olarak görür. Zira, başörtülü üniversite öğrencileri modernleşme süreci ile birlikte dinin ve dinle özdeşleştirilmiş geri kalmışlığın kaybolacağını iddia eden seküler ideolojiye direnmiş ve dolayısıyla alternatif bir modernleşme anlayışı geliştirmişlerdir (Cindoglu ve Zencirci, 2008). Diğer bir deyişle, başörtülü kadınlar Kemalist ideolojinin kurumları şekillendiren modernite ve başörtüsü söylemine karşı çıkan söylemler ve stratejiler geliştirmişlerdir (Akbulut, 2015).

Başörtülü kadınların başörtüsünün kadın hak ve özgürlükleriyle ilgili olduğunu iddia etmesi bu kadınların modern bir söylem kullandıklarının önemli bir göstergesidir. Başörtülü kadınlar başörtüsü yasağının kendilerinin hem dinî bir zorunluluğu yerine getirmelerine engel olduğunu hem de eğitim hakkı, din ve ifade özgürlüğü gibi özgürlüklerini ihlal ettiğini iddia ettiler (Fisher Onar ve Müftüler-Baç, 2011). Zira bu yasak kadınların eğitim alma ve çalışma haklarını gasp ediyor (Özçetin, 2009) ve kadınların ekonomik ve sos-

yal pozisyonlarını olumsuz etkiliyordu (Guveli, 2011; Uçan-Çubukçu, 2012). Diğer bir deyişle, 1980'lerden önce geri kalmışlık ve kadınların ezilmesi ile özdeşleştirilen başörtüsü bu kadınlar tarafından liberal insan hakları söylemi çerçevesinde ifade edildi (Saktanber ve Çorbacıoğlu, 2008). Türkiye'deki devlet sekülerizminin sınırlarını zorlayan bu hak temelli söylem, birçokları tarafından modern ve seküler bir devletin özelliği sayıldığı için aynı zamanda meşru olarak kabul edildi (Barras, 2009).

Buna ek olarak, tüm seküler ve feminist kadınların başörtüsüne tutumunun aynı olmaması gibi, Türkiye'deki tüm başörtülü kadınlar da başörtüsüne aynı anlamı yüklemeyebilir. Birçok araştırmacı kadınların örtünme pratiklerinin sosyo-ekonomik arka planlarına ve dine bağlılıklarına göre değiştiğini iddia etmiştir (Göle, 1996; Çınar, 2005; Akbulut, 2015; Sandıkcı ve Ger, 2010). Ayrıca, başörtülü kadınlar başörtüsü konusunda çeşitli söylemler geliştirmişler ve dinî değerlerin dar anlamda yorumlanmasını eleştirmişlerdir (Jelen, 2011). Örneğin, Aldıkaçtı-Marshall (2005) yaptığı araştırmada feminist tartışmaları İslamcı ideoloji içinde yeniden yorumlayan kadınları reformist İslamcı kadınlar olarak tanımlamış ve bu kadınların başörtüsünün kadınlıklarını saklamadığını, kadınlıklarının altını çizdiğini düşündüğünü ortaya çıkarmıştır. Bunun aksine, daha katı olan İslamcı kadınlar başörtüsünü ahlaki bir konu olarak ele almış, örtünmeyi eşine sadakat ve namus gibi kavramlarla ilişkilendirmiş ve bu nedenle bedenlerini sakladıklarını belirtmişlerdir (Aldıkaçtı-Marshall, 2005). Ancak gene de reformist İslamcı kadınlar seküler feminist kadınlardan farklıdır. Örneğin, seküler feminist kadınlar başörtüsünü kadını erkeğin kontrolüne sokan bir şey olarak görürken, reformist İslamcı kadınlar için başörtüsü kadınlara kamusal alanda özgürlük veren bir araçtır (Aldıkaçtı-Marshall, 2005).

1990'lar ve 2000'ler boyunca kadınların başörtüsü yasağı ile mücadele ederken eğitimlerini ya da işlerini bırakmak, sadece üniversite binalarında ya da iş yerlerinde başlarını açıp hayatlarının diğer alanlarında kapatmak ve peruk ya da şapka takmak gibi geliştirdikleri çeşitli stratejiler de (Kejanlioğlu ve Taş, 2009), dindar kadınların başörtüsüne aynı anlamı yüklemelerine işaret etmektedir. Örneğin, Akbulut (2015) yaptığı araştırmada yasağa rağmen başını örtmeye devam eden kadınların başörtüsünü kendini disipline etmenin bir aracı, Allah'a teslimiyetin bir işareti ve devletin baskısına direnmenin bir yolu olarak gördüğünü göstermiştir. Buna karşılık başını açan kadınlar da kararlarını, Allah'ın yolunda hizmet etmek ve Müslüman kadınları dışarıda bırakan seküler projeye direnebilmek adına eğitim almak ve kariyerlerine devam etmek için yaptıkları bir fedakârlık olarak görmüşlerdir. Akbulut (2015) bu fedakarlığın dindar kadınların marjinalleşmesine engel olduğunu iddia eder.

Her iki grup içindeki tüm bu farklılıklara rağmen, başörtüsü yasaklarının daha katı bir şekilde uygulanmasıyla birlikte başörtülü ve başörtüsü karşıtı kadınların farklı sebeplerle de olsa çeşitli yoğunluklarda mobilize olması, bu kadınların ortak tecrübelerini yok sayıp seküler/dinî kamplaşmada taraf tutmalarının en güzel örneklerini oluşturdu. Zira başörtülü kadınlar eğitim ve çalışma hayatına devam etmek gibi en temel haklarını korumak için, diğer kadınlar da bu hakkın gaspına yol açan ve onlar açısından Türkiye'deki seküler sistemi korumak adına uygulanan başörtüsü yasağını desteklemek için organize oldular. 1990'larda başörtülü kadınlar sivil toplum kuruluşları yoluyla örgütlenmeye başladılar. Örneğin, 11 Ekim 1998'de Mazlum-Der İstanbul, Ankara, İzmir ve diğer sekiz büyük şehirde katılımcıların el ele tutuşarak insan zinciri oluşturduğu başörtüsü yasaklarını protesto etmek için barışçıl bir gösteri düzenledi (Gurbuz, 2009). Diğer taraftan Kemalist ve bazı seküler sivil toplum kuruluşları da başörtüsü yasağına destek vermek için seferber oldu (Akboğa, 2014). Bahar 2007'de AK Parti aleyhine, özellikle de eşi başörtülü olan Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı adaylığına karşı düzenlenen Cumhuriyet Mitinglerinin başlıca düzenleyicileri kadın örgütleriydi ve başlıca katılımcıları da kadınlardı (Bora ve Çalışkan, 2007). Eşleri başörtülü olan erkek siyasetçilerin Türkiye'deki seküler sisteme verebilecekleri zarar, bu mitinglerin ana zeminini oluşturuyordu ve tartışmalarda başörtüsü kadınların demokratik bir hakkı olarak yer almıyordu. Ancak, başörtüsünün üniversite öğrencisi ya da kadın siyasetçiler üstünden değil de erkek siyasetçilerin eşleri üstünden tartışılması başörtüsünün hegemonya karşıtı ve demokratik haklar söylemi olmaktan çıkartıyordu (Cindoglu ve Zencirci, 2008).

Başörtülü kadınların çabalarının kendileri dışındaki başka toplumsal aktörlere yarar sağlarken zaman zaman kendilerinin lehine beklenen sonuçları doğurmadığı söylenebilir. Çınar (2008) başörtülü kadınların İslam'a kamusal alanda sağladığı görünürlükten en çok yarar görenlerin erkekler olduğunu iddia eder. Bu anlamda, başörtüsünü İslam'ın sekülerizme karşı mücadelesi olarak gören erkekler, kadınların elinden başörtüsünün gücünü almışlardır (Çınar, 2008). Başörtülü kadınlar İslam'a kamusal alanda yer açtıkça İslamcı erkekler siyasi güç kazanmıştır. Ancak bunun karşılığında muhafazakâr erkekler kadınlara siyasi ve ekonomik hayatta yer vermemişlerdir. Örneğin, seçim kampanyalarında kadınlara kendisinden önce gelen tüm siyasi partilerden daha çok yer veren Refah Partisi 1994 yerel seçimlerinden sonra İstanbul'un yönetiminde kadınlara idari pozisyon vermemiştir (Çınar, 2008). Benzer olarak, iktidarının ilk yıllarında AK Parti Kadın Kolları teşkilatında hiyerarşinin üst kısımlarında başörtülü kadın sayısı azdır (Türk ve Çıtak, 2006)

ve başörtülü kadınların çok az bir kısmı muhafazakâr şirketlerde ve belediye-lerde yönetici pozisyonunda iş bulabilmiştir (Jelen, 2011).

Ancak, AK Parti iktidarı döneminde birçok başörtülü kadın AK Parti'yi başörtüsü sorununu çözmek için başörtülü kadınlara sabırlı ve ılımlı olmalarını tavsiye etmekten başka hiçbir şey yapmadığı için eleştirmiştir (Saktanber, 2006). 2011 yılında büyük bir kısmı başörtülü olan bir grup kadın başörtülü kadınların da milletvekili adayı gösterilmesini talep eden ve özellikle de AK Parti'yi hedefleyen "Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok" başlıklı bir kampanya düzenledi (Tajali, 2014). Uluslararası sözleşmelere gönderme yapılan kampanya sırasında seküler kadın hakları aktivistleri de başörtülü kadınların erkek liderlerin ayrımcı ve ataerkil tutumlarına direndiklerini gördüler ve bu kampanyaya destek verdiler. Örneğin, Merve Kavakçı başörtülü olduğu için hak ihlallerine maruz kalırken sürece destek vermeyen Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA.DER) bu kampanyaya destek verdi (Tajali, 2014). Bu açıdan, bu kampanya, seküler kadınların zaman zaman da olsa başörtülü kadınların mücadelesine verdiği desteğin örneklerinden biri oldu.

Sonuç

Kavas (2015) devrim ortamında bedenlerin ve kıyafetlerin birbirleriyle çatışan ideolojilerin, diğer bir deyişle devrimci elitte muhafazakâr siyasi grupların çarpıştığı bir alan haline geldiğini iddia eder. Türkiye siyasi tarihi de böyle bir çatışmaya, kadınların bedeni, kıyafeti ve özellikle de makalenin konusu olan başörtüsü üstünden tanık oldu. Yukarıda da bahsedildiği gibi, bu tarih içinde farklı ideolojiler başörtüsüne farklı anlamlar yüklediler. 1923'de Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte seküler Kemalist ideoloji, başörtü örtmeyi dindarlığın ve hatta bazen geri kalmışlığın, modernleşememenin en belirgin sembollerinden biri olarak gördü ve bu nedenle en azından üniversite ve kamu kurumları gibi seküler ve modern devletle güçlü bir şekilde özdeşleştirilen alanlarda yasaklanması gereken bir şey olarak algıladı. Siyasal İslam da söyleminde kadınların yerinin özel alan olduğunu vurgulasa da zaman zaman siyasi bir strateji olarak, zaman zaman da demokratik değerleri temel alarak başörtülü kadınların kamusal alanda yer almasını sağlamaya çalıştı. Her ne kadar her iki ideoloji de başörtüsü ile ilgili söylemlerinde kadınların hak ve özgürlükleri üstüne vurgu yapsa da başörtüsü her iki ideolojinin siyasi ve kültürel amacını gerçekleştirmek için bir araç oldu. Bu amaç, seküler elitler için siyasetin ve kamusal alanın dinden ve dinî sembollerden arındırılması idi. Siyasal İslam için ise bu amaç seküler elitler tarafından dışarıda bırakılmış toplum kesimlerinin sisteme dahil edilmesi,

bu kesimlerin desteğinin alınması ve tabi ki seküler ideolojinin yaratmaya çalıştığı aksine temelinde dindarlık olan yeni bir kimliğin yaratılması ve sürdürülmesiydi. Tüm bunları yaparken, her iki ideoloji de, özellikle başörtülü kadınların ne düşündüğünü ve ne talep ettiğini büyük oranda yok saydığı için, kadınların hayatlarında bazı olumsuz etkiler yarattı. Başörtülü kadınlar Türkiye'deki modern seküler söylem ve yekpare bir modernlik anlayışı bağlamında 'öteki' ve siyasal İslam'ın doğal destekçileri olarak görüldükleri için farklı dönemlerde getirilen çeşitli başörtüsü yasaklarıyla eğitim ve iş hayatına devam edemediler. Diğer taraftan, siyasal İslam da başörtülü kadınlarla siyasi amaçlarla ittifak kurarak, her ne kadar bu kadınların büyük bir kısmı siyasal İslam'ın destekçisi olmasa da, seküler cemahta hakim olan başörtülü kadınların siyasal İslam'ın bir aracı oldukları fikrini pekiştirdi ve dolayısıyla bu kadınların seküler elitler tarafından daha çok baskı altına alınmasına katkı sağladı.

Başörtüsü ve yasakları etrafında ortaya çıkan tüm tartışma ve çatışmalar kadınların olabildiğince dışında tutulduğu ve erkeklerin egemen olduğu siyasal alanda gerçekleşti. Bu nedenle, özünde bir kadın hak ve özgürlükleri meselesi olan başörtüsü bu özelliğini zaman zaman yitirdi. Bunun dışında, seküler ya da İslamcı siyasetin başörtüsüne çoğu zaman tek bir anlam yüklediği iddia edilebilir. Buna bağlı olarak, siyasal alanda gerçekleşen başörtüsü tartışmaları Kemalist, feminist ve dindar kadınlar arasında ideolojik kutuplaşmalara yol açtı. Ancak yukarıda bahsi geçen araştırmaların da işaret ettiği gibi, farklı ideolojik kamplara ait bu kadınlar başörtüsüne hem kendi aralarında farklılaşan hem de mensubu oldukları düşünülen siyasi ideojilerden farklılaşan anlamlar da yüklediler. Tüm seküler kadınlar başörtüsünü siyasal İslam'ın kadınlar üstünde kullandığı bir araç olarak, başörtülü kadınları da yanlış yönlendirilmiş ve seküler sisteme tehdit oluşturan kişiler olarak görmemiş ve kadın hareketinden dışlamamıştır. Diğer taraftan tüm başörtülü kadınlar da başörtüsünü ahlaki bir konu olarak ele almamış, kendilerini siyasal İslam ile özdeşleştirmemişler ve muhafazakâr siyasi partilerin başörtüsü yasağının kaldırılmasına dair tereddütlü tutumlarına karşı durmuşlardır. Dolayısıyla, her ne kadar başörtüsü konusu kadınlar arasında ayrışmalara ve kutuplaşmalara yol açsa da, erkek siyasi aktörler düzeyinde var olan tartışmaların ve çatışmaların kadınların başörtüsüne dair duruşlarının tek belirleyicisi olmadığı iddia edilebilir. Bu konuda farklı ideojilere sahip kadınların başörtüsü yasağına karşı olan benzer tutumları kadınların yasağına karşı çeşitli zamanlarda dayanışmasını sağladı. Zira bu kadınlar başörtüsü yasaklarına zaman zaman birlikte direndiler. Kadınların başörtüsü yasaklarına karşı örgütledikleri bu direniş yasakların kalkmasında önemli bir rol oynasa da yasakların kalkmasının

arkasındaki asıl gücün erkeklerin egemenliğindeki siyasi iradenin olması, başörtüsünün Türkiye siyasi hayatındaki değişen anlamlarının kadınların hak ve özgürlükleri açısından son derece önemli olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

- Acar, Feride (1995), "Women and Islam in Turkey", Şirin Tekeli (ed.), *Women in Modern Turkish Society*, London: Zed Books Ltd., ss. 46-65.
- Adak, Sevgi (2015), "Anti-veiling Campaigns and Local Elites in Turkey of the 1930s: A View from the Periphery", Stephanie Cronin (ed.), *Anti-veiling Campaigns in the Muslim world*, New York, NY: Routledge, ss. 59-85.
- Ahmed, Leila (1992), *Women and Gender in Islam*, New Heaven: Yale University Press.
- Akboga, Sema (2014), "Turkish Civil Society Divided by the Headscarf Ban", *Democratization*, s. 21, ss. 610-633.
- Akbulut, Zeynep (2015), "Veiling as Self-Disciplining: Muslim Women, Islamic Discourses, and the Headscarf Ban in Turkey", *Contemporary Islam*, s. 9, ss. 433-453.
- Aksoy, Murat (2005), *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik, Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Aldıkaçtı Marshall, Gül (2005), "Ideology, Progress, and Dialogue: A Comparison of Feminist and Islamist Women's Approaches to the Issues of Head Covering and Work in Turkey", *Gender and Society*, s. 19, ss. 104-120.
- Arat, Zehra F. (1998), "Introduction", Zehra F. Arat (ed.), *Deconstructing Images of the Turkish Women*, New York: St. Martin's Press, ss. 1-37.
- Arat, Yeşim (2005), *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*, New York: State University of New York Press.
- Arat-Koc, Sedef (1999), "Coming to Terms with Hijab in Canada and Turkey: Agonies of a Secular and Anti-orientalist Émigré Feminist", Alema Heitlinger (ed.), *Émigré Feminism: Transnational Perspectives*, Toronto: University of Toronto Press, ss. 173-188.
- Barras, Amelie (2009), "A Rights-Based Discourse to Contest the Boundaries of State Secularism? The Case of The Headscarf Bans in France and Turkey", *Democratization*, s. 16, ss. 1237-1260.
- Bayram, Salih (2009), "Reporting Hijab in Turkey: Shifts in the Pro- and Anti-ban Discourses", *Turkish Studies*, s. 10, ss. 511-538.
- Berktaş, Fatmagül (2003), *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis.
- Bora, Aksu ve Çalışkan, Koray (2007), "What is under a Headscarf? Neo-Islamist vs. Kemalist Conservatism in Turkey", *Arab Studies Journal*, s. 15/16, ss. 140-155.
- Buğra, Ayşe (2003), "The Place of the Economy in Turkish Society", *South Atlantic Quarterly*, s. 102, ss. 453-70.
- Cansun, Şebnem (2013), "The Headscarf Question in Turkey: The Examples of the AKP and the CHP", *International Journal of Social Science*, s. 61, ss. 23-142.
- Cetin, İclal (2010), "Veiled Representations: Political Battles around Female Sexuality in Turkish Print Media," *Feminist Media Studies*, s. 10, ss. 409-419.

- Çindoğlu, Dilek (2010), *“Headscarved Women in Professional Jobs: Revisiting Discrimination in 2010*, Istanbul: TESEV.
- Çindoglu, Dilek ve Zencirci, Gizem (2008), “The Headscarf in Turkey in The Public and State Spheres”, *Middle Eastern Studies*, s. 44, ss. 791-806.
- Çakar Mengü, Seda, Mengü, Murat ve Odyakmaz, Necla (2009), “Ideological Formation in Turkish Newspapers: An Analysis of the News About the Headscarf Issue”, *Journal of Arab & Muslim Media Research*, s. 2, ss. 223-239.
- Çelik Wiltse, Evren (2008), “The Gordian Knot of Turkish Politics: Regulating Headscarf Use in Public” *South European Society and Politics*, s. 13, ss. 195-215.
- Çınar, Alev (2005), *Modernity, Islam and Secularism in Turkey: Bodies Places and Time*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Çınar, Alev (2008), “Subversion and Subjugation in the Public Sphere: Secularism and the Islamic Headscarf”, *Signs*, s. 33, ss. 891-913.
- Durakbasa, Ayşe (1998), “Kemalism as Identity Politics in Turkey”, Zehra F. Arat (ed.), *Deconstructing Images of the Turkish Women*, New York: St. Martin's Press, ss. 139-157.
- Fisher Onar, Nora ve Müftüler-Baç, Meltem (2011), “The Adultery and Headscarf Debates in Turkey: Fusing “EU-Niversal” and “Alternative” Modernities?”, *Women's Studies International Forum*, s. 34, ss. 378-389.
- Gökarkınel, Banu ve Mitchell, Katharyne (2005), “Veiling, Secularism, and the Neoliberal Subject: National Narratives and Supranational Desires in Turkey and France”, *Global Networks*, s. 5, ss. 147-165.
- Göle, Nilüfer (1996), *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Göle, Nilüfer (2003), “Contemporary Islamist Movements and New Sources for Religious Tolerance”, *Journal of Human Rights*, s. 2, ss. 17-30.
- Göle, Nilüfer (2004), “Visible Women: Actress in the public sphere”, *New Perspectives Quarterly*, 21(2), 12-13.
- Gulalp, Haldun (2003), “Whatever Happened to Secularism? The Multiple Islams in Turkey”, *South Atlantic Quarterly*, s. 102, ss. 381-95.
- Gurbuz, Mustafa E. (2009), “Over the Bodies of the T-Girls: The Headscarf Ban as a Secular Effort to Monopolize Islam in Turkey”, *Middle East Critique*, s. 18, ss. 231-249.
- Guveli, Ayşe (2011), “Social and Economic Impact of the Headscarf Ban on Women in Turkey”, *European Societies*, s. 13, ss. 171-189.
- Güneş-Ayata, Ayşe (2001), “The Politics of Implementing Women's Rights in Turkey”, Jane H. Bayes ve Nayereh Tohidi (ed.), *Globalization, Gender, and Religion: The Politics of Women's Rights in Catholic and Muslim Contexts*, New York: Palgrave, ss. 157-176.
- Hürriyet (2019), “Başörtüsü yorumu: ‘Bizim de çok kusurumuz var’”, 05 Ekim 2019.
- Jelen, Brigitte (2011) “Educated, Independent, and Covered: The Professional Aspirations and Experiences of University-Educated Hijabi in Contemporary Turkey”, *Women's Studies International Forum*, s. 34, ss. 308-319.
- Kandiyoti, Deniz (1997), “Gendering the Modern: On Missing Dimensions in the Study of Turkish Modernity”, Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle: University of Washington Press, ss. 113-32.

- Kavas, Serap (2015), “‘Wardrobe Modernity’: Western Attire as a Tool of Modernization in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, s. 51, ss. 515-539.
- Kejanlioğlu, D. Beybin ve Taş, Oğuzhan (2009), “Regimes of Un/veiling and Body Control: Turkish Students Wearing Wigs”, *Social Anthropology*, s. 17, ss. 424-438.
- Libal, Kathryn (2014), “From Face to Cloche Hat: The Backward Ottoman Versus New Turkish Woman in Urban Public Discourse” Stephanie Cronin (ed.), *Anti-veiling Campaigns in the Muslim World*, New York, NY: Routledge, ss. 37-58.
- Metinsoy, Murat (2015), “Everyday Resistance to Unveiling and Flexible Secularism in Early Republican Turkey”, Stephanie Cronin (ed.), *Anti-veiling Campaigns in the Muslim World*, New York, NY: Routledge, ss. 86-117.
- Navro-Yashin, Yael (2002), “The Market for Identities: Secularism, Islamism, Commodities”, Deniz Kandiyoti, Deniz ve Ayşe Saktanber (ed.), *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*, New York: I.B. Tauris, ss. 221-253.
- Öncü, Ayşe (1995), “Packaging Islam: Cultural Politics in the Landscape of Turkish Commercial Television”, *Public Culture*, s. 8, ss. 51-71.
- Özcan, Esra (2015), “Women’s Headscarves in News Photographs: A Comparison Between the Secular and Islamic Press during the AKP Government in Turkey”, *European Journal of Communication*, s. 30, ss. 698-713.
- Özçetin, Hilal (2009), “Breaking the Silence: The Religious Muslim Women’s Movement in Turkey”, *Journal of International Women’s Studies*, s. 11, ss. 106-119.
- Saktanber, Ayşe (2006), “Women and the Iconography of Fear: Islamization in Post-Islamist Turkey”, *Signs*, s. 32, ss. 21-31.
- Saktanber, Ayşe ve Çorbacioğlu, Gül (2008), “Veiling and Headscarf Skepticism in Turkey”, *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, s. 15, ss. 514-538.
- Sandıkçı, Özlem ve Ger, Güliz (2010), “Veiling in Style: How Does a Stigmatized Practice Become Fashionable?”, *Journal of Consumer Research*, s. 37, ss. 15-36.
- Secor, Anna J. (2002), “The Veil and Urban Space in Istanbul: Women’s Dress, Mobility and Islamic Knowledge”, *Gender, Place and Culture*, s. 9, ss. 5-22.
- Sirman, Nükhet (2004), “Kinship, Politics and Love: Honour in Post-colonial Contexts – The Case of Turkey”, Shahrzad Mojab ve Nahla Abdo (ed.), *Violence in the name of Honour: Theoretical and Political Challenges*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tajali, Mona (2014), “Women’s Dress and Politics of Access to Political Representation in Contemporary Turkey”, *Anthropology of the Middle East*, s. 9(2), ss. 72-90.
- Toprak, Binnaz (1994), “Women and Fundamentalism: The Case of Turkey”, Valetine M. Moghadam (ed.), *Identity Politics and Women: Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective*, San Francisco: Westview Press, ss. 293-304.
- Türk, Özlem ve Çıtak, Zana (2006), “AKP ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakarlık ve Türban”, *Mülkiye Dergisi*, s. 30, ss. 259-274.
- Uçan, Çubukçu, Sevgi (2012), “The Headscarf Issue in Feminist Discourse in Turkey”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10, 103-117.
- Vojdik K. Valorie (2010), “Politics of the Headscarf in Turkey: Masculinities, Feminism, and the Construction of Collective Identities”, *Harvard Journal of Law & Gender*, s. 33, ss. 661-685.
- Yavuz, Hakan (2000), “Cleansing Islam from the Public Sphere and the February 28 Process”, *Journal of International Affairs*, s. 54, ss. 21-42.

Klasik Dönem Osmanlı'da Dinin İktidar ve Halk Arasındaki Meşruiyeti

Yunus Koç*

Öz

İslâm öncesi Türk devletlerinde Kut geleneğine göre Kağan, Osmanlı'da ise sultan kutsal olanın temsilidir. Bu durum her iki toplumda da meşruiyetin kaynağının ilahî olduğunu gösterir. Dolayısıyla İslâm öncesi Türk devletlerinin sahip olduğu halk ile iktidar arasında önemli bir meşruiyet kaynağı olarak ilahî gelenek inancının, bir siyasal davranış kültürü olarak kendisinden sonraki Türk devletlerine intikal ettiği söylenebilir. Ancak bir toplumdaki diğerine aktarılan siyasal kültüre ve meşruiyete kaynaklık eden araçlar farklılaşabilmektedir. Bu durum siyasal kültürün özde olmazsa bile şeklen önemli değişiklikleri beraberinde getirir. İşte bu çalışma tarihsel sosyoloji yöntemine uygun olarak; İslâm öncesi Türk devletlerinde siyasal kültür ve meşruiyet kaynağı açısından Kut geleneğinin ilk dönem Osmanlı'ya ne ölçüde intibak ettiğini, Osmanlı klasik döneminde İslâm'ın politik bir argüman olarak yönetici seçkinlerin meşruiyet oluşturma çabalarına ne şekilde hizmet ettiğini, ayrıca İslâm'ın devlet ve halk nezdinde algısını bu meşruiyet ilişkisi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meşruiyet, Kut, Gaza/Cihad, Medrese, Veli Kültü.

Legitimacy of Religion Between Government and People in the Classical Ottoman Period

Abstract

According to the Kut tradition in pre-Islamic Turkish states Kağan and in the Ottoman Empire the Sultan are the representatives of the divine. This shows that the divine is the source of legitimacy in both communities. Therefore, it can be said the belief in the divine tradition as an important source of legitimacy between the people and the power owned by the pre-Islamic Turkish states, was transferred to the other Turkish states as a culture of political behavior. However, the tools that are transferred from one society to another and which are the source of political culture and legitimacy differ from each other. This situation brings important changes for political culture, even if it is not essential. This study aims to examine to what extent the tradition of Kut, in terms of political culture and legitimacy in pre-Islamic Turkish states, was adapted to the Ottoman in the first period and to examine how Islam served as a political argument for the ruling elite's legitimacy efforts in the Ottoman classical era, as well as the perception of Islam in the context of the state and the people in accordance with the method of historical sociology.

Keywords: Legitimacy, Kut, Holy War/Jihad, Madrassah, Sainthood.

*Dr. Öğr. Üyesi | Muş Alparslan Üni., Siyaset Bil. ve Kamu Yön. Böl. | yunuskoc2@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9453-2910 | DOI: 10.36484/liberal.720562
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss.103-124.
Gönderim Tarihi: 15 Nisan 2020 | Kabul Tarihi: 29 Haziran 2020

Giriş

Bir toplumun politik sistem içerisindeki davranışını, tutumunu, itaatini, muhalefetini, etkileyen ve onu şekillendiren durum siyasal kültür olarak ifade edilebilir. Siyasal kültür kaynağını, din ve gelenek gibi geçmişte yaşanmış, tecrübe edinilmiş birikimler yoluyla kazanır. Aynı zamanda bu durum, meşruiyet araçlarını da ortaya koyar. Sokullu'nun (2015: 104) dediği gibi siyasal kültür, siyasal sistemin işleyişi için temel teşkil eden toplumda hâkim davranış, inanç ve değerler bütünü olarak da tanımlanabilir. Bir topluma siyasal kültür, aynı dini ve etnik toplumlar yoluyla miras kalır. Yani siyasal kültür, benzer dini ve etnik toplumlar aracılığıyla intikal eder. Bundan dolayı her toplumun kendine özgü bir siyasal kültürü ve meşruiyet araçları olduğu söylenebilir. Ancak bir toplumdan diğerine aktarılan siyasal kültüre ve meşruiyete kaynaklık eden araçlar farklılaşabilmektedir. Bu durum siyasal kültürün özde olmazsa bile şeklen önemli değişiklikleri beraberinde getirir. Keza İslâm Öncesi Türk devletlerinin siyasal kültürüne ve meşruiyetine kaynaklık eden Kut geleneğinin yerini İslâm dininin almış olması bu hususta önem arz eder.

Türk-İslâm devleti olarak Osmanlı kendisinden önceki Müslüman devletlerden ya da onlardan evvelki Türk devletlerinden aldıkları siyasal kültürü ne ölçüde devam ettirdiği, değiştirdiği, yapılan değişikliğin yerine onu ikame edecek ne tür araçlar getirdiği, bu araçları nasıl kullandığı ve araçlara nasıl bir anlam yüklediği konuyla ilgili önem arz eden diğer hususlardır. Ancak daha ziyade yapılacak böylesi çalışmalara da kaynak sağlayacağını düşündüğümüz bu çalışma İslâm öncesi Türk devletlerinde siyasal kültür ve meşruiyet kaynağı açısından Kut geleneğinin ilk dönem Osmanlı'ya ne ölçüde intibak ettiğini, Osmanlı klasik döneminde İslâm'ın politik bir argüman olarak yönetici seçkinlerin meşruiyet oluşturma çabalarına ne şekilde hizmet ettiğini, ayrıca yeri geldikçe İslâm'ın devlet ve halk nezdinde algısını bu meşruiyet ilişkisi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde tarihsel sosyoloji yöntemine (Skocpol, 2014) uygun olarak konuyla ilgili çalışmalar incelenmiş, çalışmalarda konuya ilişkin tespit edilen ana kavramlar, yapılar tetkik edilmiş, ulaşılan malumatlar zaman ve mekândan koparılmadan irdelenmiş, sorgulanmış ve bu malumatlardan çıkarımlar yapılmıştır.

Tarihsel Arka Plan: İlahî Motivasyonun Serencamı

Siyasi meşruiyet kaynağı ilahî ve tarihî olarak iki ana mecrada karşımıza çıkar. Bu iki ana mecranın birinde din, diğerinde kavimlerin münhasıran sahip oldukları gelenek ve görenekler önem arz etmektedir. İktidar ile halk arasında meşruiyeti sağlayan din ve gelenek/görenek kimi toplumlarda yalnızca

biri, kimilerinde ise her ikisi de kabul görür. İşte Türk ve Türk-İslâm devletlerinde birbirlerini tahkim eden diyalektik bir ilişki içerisinde din ve gelenek/görenek, meşruiyet kaynağı olarak rıza gösterilmiştir.

Türk ve Türk-İslâm devletlerinde din ve gelenek/görenek, hükümdarların ve yüksek kademedeki devlet adamlarının sıkça başvurdukları bir meşruiyet aracı olmuştur. Bu araçların işlevi; hükümdar başta olmak üzere devlet adamlarının ortaya koyduğu politikaların özellikle halk nezdinde kabul görülmesini sağlamıştır. Böylelikle diyalektik bir ilişki içerisinde din ve gelenek/görenek birlikte devlet nizamını tezyif değil tahkim edecek bir kültür olarak ortaya çıkmıştır. Tabii bu devlet kültüründe din, geleneği de kendi içerisinde dönüştüren ilahî motivasyon aracı halini almıştır. Gencer'in (2014: 49) dediği gibi "*gelenek (tradition), özünde teolojik bir kavram*" olmuştur.

Türk devlet kültürü olarak Kut¹ geleneği² bu açıdan önem arz eder. Orta Asya Türk devletlerinde hakanların tahta çıkmak için kullandığı Kut geleneği, onların tahtı "Tanrı'nın inayetiyle" elde ettiğine işaret olarak algılanmıştır. Nitekim Göktürk ve Uygur Türklerinden kalan yazıt ve vesikalarda hakanların sahip oldukları şanların ve politik egemenliklerinin kaynağının Tanrısal olduğunu vurgulayan İnalçık (1959: 73-74), İslâm öncesi Türk devletlerinde hakan sahip olduğu payeyi "*Tengri'de (=Tanrı'da) Bulmuş (ya da) Tengri'de Kut Bulmuş (veyahut) Kutluğ her zaman karşılaşılan unsurlardır*" diyerek mevzuaya daha da açıklık getirmiştir. Hanın Tanrı'dan geldiği tasavvuru, milattan evvel Orta Asya topluluklarının ilk örgütlenme örneğini vermiş olan Hsiung-nu'lara kadar takip edilebilmektedir.

Kut anlayışı, eski Türkler nezdinde tahta çıkma konusunda önemli bir hareket alanı oluşturmuştur. Türk hükümdarlar bunu önemli argüman olarak kullanmış ve yönetici, kendini halka bu şekilde kabul ettirmiştir. Lakin burada mühim olan hükmetme yetkisinin Tanrı'nın inayetiyle kazanılmış olmasıdır (Ögel, 2017: 34-35). Genç'in (1981: 66) de dediği üzere Türk egemenlik

1 Hükmetmek, hâkim olma anlamında önemli rol üstlenen "Kut" kelimesine Mahmud Kâşgarî; şans, iktidar, talih, tali, mutluluk, anlamlarını katar. Gökalp, Kut'u iptidai topluluklardaki anlamıyla değerlendirir. Ona göre Kut, toplumdaki her şeyi etkileyen ve topluma mukaddes nitelik kazandıran sihirli bir güçtür. Şamanizmde Kut, yaşam umdesi, hayat manasında kullanılır. Kut, Türklerde ve Moğol toplumunda genellikle gökten inen nur şeklide telakki olunurdu. Hakanın soyu da bu nurdan ortaya çıkmıştır. Kut taşıyan kağan mukaddestir. Han soyu bundan meydana gelmiştir. Hazarlarda hakan, kam (şaman) ailesi gibi mukaddestir (İnalçık, 1959: 74). Yusuf Hâs Hâcib ise, "Kut" kelimesini doğrudan "devlet" kelimesine tekbül edecek şekilde kullanmıştır. Lakin "devlet" ile kastedilen politik egemenlik gücü yani iktidar, devleti yönetebilme gücü ve yetkisidir (Genç, 1981: 67).

2 Burada gelenek, Gencer'in (2014: 53) ifadesiyle; toplumda muayyen bir davranış yığınına yönlendiren, belirli teamül biçimleri oluşturan ve insanları bu teamüllere göre hareket etmeye zorlayan ideolojik bir araçtır. Geleneklerin farklılıklarına karşın karakteristik niteliği açısından toplumda bir yığınımın sahip olduğu ortak kültürel mirasa tekbül eder. Gelenek, çoğu zaman toplumda düzen ve meşruiyetin menşei sayılır.

anlayışında hâkim olan düşünce, hükümdarın ilahî iradeyi kabul edişine dayanır. Hükümdarın yönetebilme görevi bizzat Tanrı'nın kendisine bahsettiği bir lütuftur. Diğer bir ifadeyle Türk hükümdarları Tanrı'nın iradesiyle verilen Kut ile hükmetme yetkisi elde ederler ve politik iktidar hakkına sahip olurlar. Dolayısıyla eski Türklerde devlet yönetimin kaynağı ilahî iradede gizlidir. Ancak bu iradenin inayetiyle hükümdarlar hâkimiyet elde eder. Yani hâkimiyetin kaynağı ilahîdir.

Haliyle Kut geleneği, halka hizmet etmek için Tanrı'nın hükümdara verdiği yetki anlamına tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Bunun ipuçlarını en çok Orhun abidelerinde görürüz. Öyle ki Orhun yazıtlarında *“Tengri yalıkadukın üçün (Ö)züm kutım bar üçün kağan olurtım”* diyen Bilge Kağan (akt. İnalçık, 1959: 74), Hanın sahip olduğu Kut'u Tanrı'nın rızasına dayandırmaktadır. Hakeza 1240'da yazılmış olan Moğolların gizli tarihinde Cengiz Han da (akt. İnalçık, 1959: 74), *“Mengü Tanrı'nın verdiği güçle bütün ulusu idarem altında topladım”* demesi bu hususta dikkat çekicidir. Yine aynı tarihî kaynakta *“Mengü Tengri küçündür” (Ebedi Tanrı gücile) förmülüne möhür ve vesikalarda, Moğol Hanlarının unvanı olarak daima rastlanır.”*

Tarihî anekdotlardan anlaşıldığı üzere İslâm öncesi Türk devletlerinde politik iktidarın karşılığı olarak “Kut” terimi kullanılmıştır. İki bin iki yüz yıldır kullanılan bu terimin nazariyesinden bakıldığında bilinen politik eserlerimizden biri olan Kutadgu-Bilig, Kut'u *“ilahîdir... Hükümdarlığa giden yol onun iradesinden geçer... Yapılan tüm dilekler ancak onun vasıyasıyla tahakkuk eder... Hakan erki Tanrı'dan alır... Kuttan vazgeçmek demek iktidarlıktan da feragat etmek demektir”* şeklinde tarif eder (Kafesoğlu, 1998: 249-250).

Kut geleneğine göre birçok noktada yönetme işi Tanrı tarafından hakana verilir.³ Tanrı hakana halkı emanet eder. Tanrı inayet ettiği için hakan tahta oturur (Bayındır, 2017: 28-29; Ögel, 2017: 45). Tanrı istemezse Kut'u haktan geri alır. Bu anlayış İslâm öncesi Türk hakanlarının bir anlamda yönetim felsefesini oluşturmuştur (Genç, 1981: 71-72). Hakanlar emaneti en iyi bir şekilde kollar, korur, onları doyurur, giydiren, bir araya toplar ve huzur içinde olmalarını sağlar. Bilge Kağan (akt. Koca, 2002: 324), Göktürk kitabesinde hakanın mesul olduğu böylesi bir amacı; *“Tengri (Tanrı) buyurduğu için kendim devletli (Kut) olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturup, aç milleti doyurdum,*

3 Göktürk Devleti'nin en son kağanı olan “Bilge Kutluğ Kağan” Tanrı tarafından devleti idare edebilme beceri ve bilgeliği ile donatıldığı aynı zamanda devleti yönetme sorumluluğu kendisine verildiği için “Kutluğ” ünvanı almıştır. İstirat kabilinde söylemek gerekir ki, “Kut” sözcüğü idare edebilme yetkine sahip olan hükümdarlara verildiğinde “Kutluğ” halini alır (Turgunbayer, 2019: 247-248). Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın kitabesinde (akt. İnalçık, 1959: 70), ölümünden sonra amcasına söyledikleri bu noktada dikkat çekicidir: *“Tengri (Tanrı) istediği için ve Tengri talim ettiği için Hükümdar makamına oturdum.”* Burada ehemmiyet arz eden husus Tanrı'nın iradesinin anılmış olmasıdır.

çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin, az milleti çok kıldım" diyerek nasıl gerçekleştirdiğini izah eder. Eğer bu gibi konularda başarılı olamazsa Tanrı ondan Kut'u alır ve bir başkasına verir (Ögel, 2017: 46; Koca, 2002: 318).

Dolayısıyla İslâm öncesi Türk toplumlarında Kut tasavvuru ebedi bir egemenliğe fırsat vermemektedir. Haliyle yönetme salahiyeti de bu yüzdendir ki bazı şartlarla sınırlandırılmıştır (Arslan, 1987: 107-108). Öncelikle egemen, tarumar olmuş halkı bir arada toplamalı, halkın yeme, içme, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını gidermelidir. Bunların yanı sıra toplumun iktisadi, hukuki (adaletle hüküm sürdüreceği kanunlara) ve güvenliğine dair taleplerine kulak vermelidir. Kutadgu-Bilig'de belirtildiği üzere; *"hakan, her şeyden evvel sen adaletle hükmedeceğin kanunlarını sağla ve yaptığın bu kanunlara riayet göster. Sen güç ol ve halkını güçlendir ki halkta senin iktidarlığına biat etsin... Halkın güçlendirilmesi için onun gereksinimlerini karşılamak gerekir"* (akt. Kafesoğlu, 1998: 256-257). Dolayısıyla Türk hakanlarına verilen vazife yerine getirilmediği takdirde Tanrı tarafından hakana verilen Kut yine onun tarafından iktidarlığı elinden alınırdı. Keza 716 yılında Gök-Türk hükümdarlarından İnel Kağan'ın iktidarını kaybetmesi böylesi bir gerekçeyle izah edilir (Kafesoğlu, 1998: 257; Taşağıl, 2015: 165-166; Basri, 2005: 3).

Kut anlayışının bir taraftan dine diğer taraftan geleneğe temas ettiğini söylemek mümkündür. Keza Kut, geleneksel olarak hakanların en önemli yardımcısıdır. Halkı idare etmek için töreyi daima gündemde tutar. Bu durum beraberinde devlet düzenini sağlayacak hukukun kaynağını oluşturmuştur. Böylece Türklerde, örfi hukuk geleneği oluşmaya başlamıştır. Ayrıca Kut anlayışının din yani inanç ile de yakından ilgili olduğunu ifade etmemiz gerekir. Zira eski Türklerde, hâkimiyetin kaynağı Tanrıdır ve onun iradesi hakanı belirleyen ve yönlendiren temel etkindir. Bu yüzden Türk hakanları iktidara gelmelerini *"...Tanrı buyurduğu için"* gerçekleştirdiğine inanırlardı. Hakan olarak bütün icraatlarını Tanrı'nın rızasını kazanmaya adanmış olduklarını görürüz (Koca, 2002: 319-321; Arslan, 1987: 102; Bogenbayev ve Calmırza, 2014: 70-73).

"Türklerde hükmetmenin menşei ve mahiyeti hakkında eski dini inançlara dayanan kökleşmiş telakkilerle münasebettar görünmektedir ve bu davranış (gelenek olarak) Türk kavimlerinde kuvvetle tezahür etmektedir" diyen İnalçık'tan (1959: 73) ve *"Bozkır kültürünün biçimlendirdiği Türk kültür ve medeniyetinin ruhu, belirli bir siyasî gelişim sürecinde ele (alınmalıdır)... Ezeli dünyanın farklı bölgelerine yerleşen, muhtelif yaşam biçimleriyle ve dinlerle ünsiyet kuran Türklerin kaynağı sayılabilecek Orta Asya'dan günümüze muayyen bir süreç takip edildiğinde, bu tarihî seyirin tayin edici umdesinin devlet geleneği olduğu görülür."* sözleriyle Türk devlet geleneğinde bir devamlılık telakkisine matuf Ögel'den (2017: 18)

esinlenerek, İslâm öncesi Türk devletleri sahip olduğu bu kültürü kendisinden sonra gelen Türk devletlerine aktarmış olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İslâm öncesi oluşan bu Kut anlayışı ve hukuk geleneği, geçiş döneminde Karahanlılar Devleti ile diğer Türk-İslâm devletlerine miras kalmış Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu tecrübesi ile oluşma dönemini bitirmiş ve Osmanlı Devleti'ne son hali ile ulaştırmıştır.

Bu anlayış ve siyaset felsefesi, Türk-İslâm devletlerinin hemen hemen hepsine sirayet etmiştir. Devlet kültürü olan bu zincir halkası, Osmanlı Devleti'ne kadar ulaşmıştır. Öyle ki *“Türk milleti tarihi süresince elde ettiği tüm kudretini, birikimini ve deneyimini bir araya getirerek Osmanlı İmparatorluğu'nu inşa etti. Türk tarihinin daha önceki evreleri bu yüce yapıtın tezahürü için yapılan bir deneme sürümüne benzer. Kurulmuş olan tüm yüce Türk devletler tıpkı Beethoven'un birbirini takip eden ve her biri muazzam yapıtlar olan ilk sekiz senfonisine benzer.”* diyen Erol Güngör (1980: 78) de, bu halkanın Osmanlı Devleti'ne nasıl bir tecrübe ve birikimle birlikte ulaştığını vurgular. Lakin Güngör (1980: 78-79) sözlerinin devamında *“Beethoven'un dokuzuncu senfonisine kulak verenler yapılmış olan diğer tüm senfonilerin en muazzam olan eser için bir ön çalışma olduğu izlenimini elde ederse Osmanlı Devleti'ni idrak eden biri de tüm diğer Türk devletlerin bu devlet için bir ön hazırlık olduğunu anlayacaktır. Teşkilatçılık, idarecilik, hâkimiyet duygusu, adalet ve şefkat, vekar, yiğitlik, fedakârlık ve feragat, manevi derinlik gibi kültürümüzün bütün mümeyyiz vasıfları hiçbir zaman bu devirdeki kadar işlenmiş ve geliştirilmiş değildir”* diyerek Türk devletlerinin en kudretlisi olan Osmanlı'nın inşası için önceki devletlerin bir prova olduğunu belirtir. Bundan dolayıdır ki *“Eski Türklerde medeni terakki ile kültür gelişmesi yan yana gidiyordu. Bugün herkes kabul eder ki Karahanlılar'ın kültürü Gök Türkler'inkinden, Selçuklu kültürü Karahanlılar'inkinden, Osmanlı kültürü de Selçuklular'inkinden daha üstündü”* sözleriyle Güngör (1980: 83, 120), İslâm medeniyetinin en önemli temsilci olan Türk medeniyeti içerisinde en gelişmiş örneğin Osmanlı medeniyeti olduğunu belirtir.

İslâm öncesi Türk toplumlarında devlet kültürünün iktidar ile halk arasında meşruiyet aracı halini almasının en önemli sebebi ilahî bir niteliğe sahip olmasıyla açıklanabilir. Keza bu özelliğinden dolayıdır ki, kendisinden sonra gelen Türk-İslâm devletlerine miras olarak kaynaklık etmiştir. Çünkü İslâm öncesi Türk devletlerin sahip olduğu Şamanizm ve Gök Tanrı gibi inançlar ile gelenekler-görenekler ete kemiğe bürünerek ilahlaştırılmıştır. Toplum nezdinde iktidarın meşruiyetini güçlendiren bu durum, daha sonra gelen Türk toplumlarında da miras olarak kabul görmesi, motivasyonun ilahî

kaynak olduğunu gösterir niteliktedir.⁴ Tıpkı Genç'in (1981: 66) dediği gibi "*(hâkimiyetin kökeninin ilâhî olduğu inancına sahip olan Türk toplumlarında) Türk kağanı âdetâ göğün arzdeki mümessili gibidir. Böylesi bir egemenlik tasavvuru Asya Hun İmparatorluğu'ndan bu yana Türklerde yönetimin esas unsurunu oluşturduğu malûmdur.*" Fakat bu mirasta değişen şey din olmuştur. Genel bir tabirle öz olarak aynı kalmış şeklen değişime uğramıştır. Diğer bir ifadeyle gelenek-görenek artık eski Türk inancı ile değil İslâm dini ile harmanlanmıştır. Devlet kültürü olarak ilahî motivasyon kaynağı artık İslâm olmuştur.

Eski Gelenekten/Kültürden Yeni Geleneğe/Kültüre: Kut değil İslâm, Kahraman/Cengaver Değil Gazi-Gaza/Cihad

Osmanlı Devleti'ni müthiş bir tecrübenin ürünü olarak telakki eden Güngör'den (1980-78-83) yola çıkarak denilebilir ki, bu tecrübe ile Osmanlı geçmişten birçok şeyi miras almıştır. İstirat kabilinde gözden kaçırılmaması gereken husus, özellikle Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinin ardından bu tecrübenin yeni bir merhaleye girdiği ve eskisini de içinde barındırmaya devam ettirdiğidir. Böylece Osmanlı Devleti, sahip olduğu bu yeni kültür ile büyük bir Türk-İslâm İmparatorluğu niteliğine bürünmüştür (İnalçık, 1998: 27; Emecen, 2007: 487-492).

Osmanlı Devleti, bu vasfını Orta Asya Türk geleneğinden, Oğuzlar, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklulardan aldığı miras ile oluşturmuştur. Siyaset felsefesi de bu miras üzerine şekillenmiştir (İnalçık, 2015: 225-226; 2014: 11-14; Ateş, 2009: 21). İnalçık'ın (1959: 74-75) ifade ettiği gibi; Anadolu Selçuklularında Vezirler için "Uluğ Kutluğ İnanç Bilge" unvanı kullanılmakta idi. 13. Asırda Kastamonu uç emiri Mahmud için yazılmış olan "Kavâidü'r-resâil" ve "ferâidu'l-fedâil" adlı inşa manüelinde emirler için "Kutluğ Bilge" unvanı kullanılmakta idi. Anadolu Selçuklularında "Kutlu" ile birlikte kullanılan "Oğurlu" unvanı yakın mana ifade eder görünmektedir. Hazarlarda umumî felâketler ortaya çıkınca, hakanda Kut'un, gittiğine inanılırdı. Türk İslâm devletlerinde, Mesela Osmanlı Devleti'nde, Kut sözcüğü şamanizmdeki anlamını kaybederek İslâmî bir içerik kazanmış pek çok kez mübarek (gaza) sözcüğü ile tebdil edilmiştir.

4 Bu hususta şöyle bir misal verilebilir. İslâm öncesi Türk devlet tasavvurunda politik egemen olarak Kut, Tanrı'nın inayetiyle hanedan ailesine ve ona mensup olan hakana verilirdi. Bundan dolayı, hakan ve ailesi Tanrı tarafından kutsanmış olarak kabul edilirdi. Keza bu kutsal hanedan üyelerinin kanı dökülemezdi. Kutsal kana sahip olan hanedan mensuplarının hayatlarına son verilmesi gerektiği durumlar da ise kanları dökülmeden (mesela yaşamına son verilmek istenen kişinin sahip olduğu okun yayıyla boğularak) gerçekleştirildi. İslâm öncesi Türklerde olan bu gelenek, İslâm'ı kabul ettikten sonra da Osmanlı hanedanında devam etmiştir (Arslan, 1987: 102).

Kut anlayışı yeni bir cila ile cilalanır, kağan, sultan olur, töre; örfi hukuk haline gelir,⁵ Tanrı buyruğu; Allah'ın inayeti şeklinde bir anlayış değişir.⁶ Sultanlar, halifelik sıfatına önem atfetmeye başlarlar. Sultanlar, Zillullah fi'l-alem olurlar, ila-yı kelimetullah peşinde koşmaya başlarlar, Allah'ın izniyle cihad ederler, onun izni olmaksızın sefere çıkmazlar, kuru cihangirlik davasını gütmeyizler. Osmanlılar işte bu yeni anlayışla, yeni ideoloji ile yola çıkarlar; İslâm'ı yeryüzünde yaymaya gayret ederler, nizam-ı âlemi inşa için kılıç sallarlar, yeryüzünde tek din, tek devlet ve tek pa-yı taht peşine düşerler (Keklik ve Aslan, 2018: 117-126). III. Murad'ın hocalığını yapan Hoca Sadettin Efendinin (1979: 4) şu beyiti bu manada oldukça dikkat çekicidir.

“Padişahlık tahtının, borkünün ıssıları

Tek tek her biri Tanrı yoluna durmuşlar

Yardımcıydılar Hak dine, padişah oldukça”

İslâm'ın devletçi anlamdaki bu yeni yorumlanış tarzı, Sünni İslâm'ın resmi hamisi ve hadimi olmak üzerine şekillenir. Mısır'dan alınan Hilafet bu ideolojinin bir sonucu olarak gerçekleşir. Şah İsmail bu yeni ideoloji ve anlayışın bir tezahürü olarak tehdit olmaktan çıkarılır, dinin devamlılığı devletin devamlılığına rabt edilir (Avcı, 1998; Özcan, 1998). Fatih'i, Yavuz'u ve Kanuni'yi seferden sefere koşturan bu ideolojidir. Bu ideoloji aynı zamandan bir meşruiyettir. Çünkü iktidar bizzat Allah tarafından Osmanlı Sultanı'na verildiğinden,⁷ Osmanlı Sultanı bu ideoloji üzerinden hareket eder ki, iktidar Allah tarafından elinden alınmasın.⁸ Nasıl ki ülkeleri zapt eden orduların

-
- 5 Tabii şunu vurgulamak gerekir ki, bu değişim kimi zaman aynı anlam dünyasının devamı niteliğinde de olmuştur. Yani eski Türk geleneğinin sahip olduğu değerler yeni Türk devleti olarak Osmanlı'da İslâm ilahiyatına ters düşmediği sürece devam etmiştir. Keza Türk geleneğinde reis, kendi toplumunun babası/ hamisi olarak görülür. Bu gelenek bir yandan *“aç milleti doyurdum, çıplak milleti giydirdim, az milleti çok ettim”* diyen Bilge Kağan'a, diğer yandan da yatalak bir kadına ait olan evin tadilatını yapmak için sırtında kerpiç taşıyan Hazret-i Ömer dönemine dayanır (Güngör, 1980: 146). Benzer şekilde Türk geleneğinde devlet o kadar ön plandadır ki devlet reisi öldüğünde dahi yas abartılmaz. Bu gelenekte devlet daim, reis ise fanidir. Güngör'ün (1980: 157-158) dediği gibi, Orkun abidelerinden anladığımızı göre eskiden büyük bir şahsiyetin ölümü halinde bütün millet bir süre siteme giriyor, merasimler yapılıyordu. Sonraları ızdırabın saklanması daha çok kıymet verilen bir tavırdı... Kanuni Sultan Süleyman öldüğünde kendisine oldukça kalabalık bir cenaze töreni düzenledi. Ancak törene katılan mahşeri kalabalık üzüntüsünü göstermeyerek sultana yakışır bir ciddiyetlik gösterdi. Ayrıca eski Türklerde *“Töre”* geleneğine imparatorluk döneminde *“Kaanun-u Kadim veya ‘De'b-i dirin-i Osmaniyan’* (Güngör, 1980: 146) denilerek ebedilik vurgusu yapılması bu hususta dikkate değerdir.
- 6 Türklerin İslâm'ı kabul etmesiyle beraber Kut anlayışına yeni manaların eklenildiğini görmek pekâlâ mümkündür. Mesela Türklerin İslâmiyet ile tanışmasıyla birlikte Yusuf Has Hacıp Balasaguni'nin Kutadgu Bilig adlı siyasetnamesindeki betimlenen Kut kavramından da anlaşılacağı gibi fanilerin dünyasıyla ilgili mevcut anlamlara ek olarak ahiret gibi İslâm inancını kapsayan anlamlar da dâhil edilmiştir (Turgunbayer, 2019: 248).
- 7 Keza *“Hace-i Sultani”* (sultanların hocası) sıfatına sahip olan Hoca Sadettin Efendi (1979: 107) *“Allah'ın Lutf ve keremine ulaşmış, Gazi Hüdavendigâr sanıyla tanınmış, Sultan Murad Hazretleri”* sözleriyle, I. Murad'ın sultanlık makamına erişmesinin kaynağının ilahî olduğunu aktarır.
- 8 Sırbistan hâkimi olan Las, Bosna kralını, Osmanlı'ya boyun eğmiş olan haraçgüzâr kral ve beylerini yanına çekerek Lala Şahin liderliğindeki Osmanlı gazilerini mağlup ederken I. Murat İstanbul tekürü ile akrabalık bağları kurmak için düğün hazırlıklarına girişmiş, tekürün üç kızından birini kendisine

başındaki kumandanlar bir gün “devlet uğruna” boyunlarını kemende uzatırlar, tahtını kaybeden devlet reisi de “hüküm Allah'ındır” demekle yetinirdi (Güngör, 1980: 79). Hatta şeriat geleneğinin dışında dahi iktidar olmayı arzulayanlar ancak başlarını ortaya koyarak yola koyulurlar, başaramadıkları takdirde kendilerine gerekmeyen başlar da alınırdı (Güngör, 1980: 146). İşte tebaa da bu ideoloji ile hareket eden bir sultana itaat etmekle yükümlüdür. Sultan, koşulsuz şartsız itaat edilmesi gereken kişidir, çünkü Allah, onu yer yüzünün halifesi olarak seçmiştir (Keklik ve Aslan, 2018: 131). Hoca Sadettin Efendi (1979: 5) beyitinde dediği gibi;

“Yüce Tanrı (sultana) kereminden bunu verdi.

Sultanımızdır şimdi Harameyn'i koruyan

Tanrı emirlerini elbet odur koruyan

Zelil eder Tanrı onu, kimse ona düşman”

Yeri gelmişken söylemek gerekir ki, Osmanlı Sultanı'nın sahip olduğu seçkinlik, batılı devletler anlamında aristokratik bir yapıyla izah edilemez. Hatta seçkinler karşısında Osmanlı tebaası ile Batılılar aynı vasıflara, haklara sahip olduğu söylenemez. Keza Osmanlı'da tebaa din özgürlüğü, can güvenliği ve adil vergi düzenlemesi kanunnamelerle belirlenmiştir. Sultan ya da tımar sahibinin reaya üzerinde hiçbir yargı yetkisi yoktu. Hatta reaya toprağa bağlı değildi. Bu hususta özgürdü. İsteddiği zaman işlediği toprağı terk edebilirdi. Yalnızca toprak boş kaldığı zaman içerisinde belirli tazminat ödemekle mükellefti ya da bu tazminatı vermemek için toprağın bir başkası tarafından işlemeye başlanması gerekirdi (Ateş, 2009: 26-42). Batılılar ise, iktidar karşısında Osmanlı tebaasının bu haklarına sahip değillerdi. Keza aristokratlar tarafından toprağa bağlı olarak yaşamak zorunda kalan köylü, toprak ile beraber alınıp satılan bir mal gibiydi (Erez, 2017: 1). Yani politik bir seçkin olarak Osmanlı Sultan'ı ile halk arasındaki ilişki İslâmi ve geleneksel değerlerin belirleyici olduğu kanunnameler ile düzenlenmiştir. Lakin unutmamak gerekir ki, Pareto'nun (2018) “Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü”, Mills'in (2017) “İktidar Seçkinleri” ya da Mosca'nın (2005) “Siyaset Biliminin Temelleri” çalışmalarında dile getirdikleri gibi iktidar burada seçkinler arasında el değiştiren bir merci değil, aksine Allah'ın bir emaneti olarak kabul edilir. Weber'in (2018:

---

diğer ikisini ise şehzadelerine nikâhlamıştır. İşte bu olayda “kâfire” karşı mağlup olmanın nedenini İ. Murad'ın kendi zevk ve sefasına kapılarak ilahî görevini unutmamasına bağlayan Hoca Saadetin (1979: 168-170) mevzuu “*Bu büyük düşün esnasında birkaç gün nefsinin dilediği gibi yaşamak, hislerine, duygularına göre lezzete kanmak istemişti... Böylece eğlence ve safa gereklerini hazırlamış, zamaneni fitnessine kulak asmamış, keyfine bakmayı öngörmüştü... Kâfirin galebe ettiği haberi geldi. Ululardan ulu olan Allah varlığını gösterdi. Çünkü bu padişah, Tanrı tarafından görevli kılınmış bir kul idi. Bu korkunç olayı öğrenince büyük bir gönül kırıklığı içinde tövbe etmiş, istiğfar eylemiş, Tanrı'nın rızasını tekrar kazanmayı dilemiştir*” sözleriyle dile getirir.

346-365) karizmatik ve geleneksel otorite tanımlamasına karşılık gelebilecek sultan otoritesi, bu bağlamda kutsaldır ve kutsallığı Allah'a dayanmaktadır. Geleneksel yönüne yapılan vurgu, Allah'ın halifesi/gölgesi olan kişinin soyundan gelmesi ve onu devam ettirmesi açısından dır.

Weberyen yaklaşımla sultanın siyasal meşruiyetini sağlayan karizmatik ve geleneksel nitelikler ilahî duruma tekabül eder.⁹ Yani sultanın iktidarını sürdürmesini sağlayacak faaliyetler Müslümanların ödevidir. Mardin'in (2016: 35-78) merkez-çevre yaklaşımıyla izah edilecek olursa, çevrenin merkezin peşinden gitmesindeki bu çaba, dinin emridir ve dolayısıyla halk, sultanı Allah'ın gölgesi olarak gördüğü için varisinin peşinden gitmek zorundadır. Zira Halife-Sultana itaat Allah'a itaatti; ona isyan Allah'a isyandı (Kapar, 1991: 73-74). Bu ideolojik birliktelik, İslâm'ın devleti, devletin de İslâm'ı ayakta tutan ve tebcil eden bir anlayışın yerleşmesini beraberinde getirdi. Bu da Osmanlı Devleti'ni beylikten, Devlet-i Aliyye haline getiren bir enerji yarattı. İtici bir güç olarak motivasyon sağladı. Büyük Osmanlı zaferleri hep bu ideolojinin peşinden geldi. İslâm'ın cihanşümüllüğü, Osmanlı cihanşümüllüğünü besledi. Böylece Osmanlı sultanları için ilahî meşruiyet zemini oluştu. Bu, Müslümanları Osmanlı Devleti'nin sancağı altında topladı. Aynı zamanda İslâmi meşruiyetin oluştuğuna işaretti.

Bu noktada dikkate değer olan husus; devletin İslâm anlayışı, tebaanın yönetilmesine bir meşruiyet zemini kazandırırken; halkın İslâm anlayışı ise devlete itaat etmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Devletin esas politik aygıtı olarak İslâm'ı nasıl idrak ettiğini, yorumlandığını bunu gerçekleştiren hangi kurum ve yöntemi kullanarak nasıl bir görüntüye kavuştuğunu bilmemiz gerekmektedir. Osmanlı devlet mekanizmasının dini algısı/yorumu, evvelki Müslüman toplumlarla benzerlikler olduğu kadar onlardan farklı da olabilmektedir. Bundan dolayı kendine mahsustur. Müslüman toplumlara karşı gerçekleştirilen gaza ideolojisi ya da kardeş katli gibi İslâm'ın yeni yorumu ona güçlü bir siyasal kudret kazandırmıştır (Emecen, 2007: 490-493). Bunun böyle oluşu, Ahmet Yaşar Ocak'ın (2009: 90-93) belirttiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda devletle dinin iç içe geçmesine dayanmaktadır. Diğer

9 Klasik dönem Osmanlı'da din ve geleneğin önemli bir meşruiyet kaynağı olduğunu son dönem Osmanlı'da dahi bu itikadın devam etmesinden anlamak pekâlâ mümkündür. Keza meşruiyetin ilanına kadar avamın bile pek sevdiği, pek muteber ettiği Sahib Molla (merhum Mevlevî) İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkisi öğrenildikten sonra seksen yıllık bu sūfî dinsizlikle suçlanmış, daha evvel kendisine gösterilen teveccühten eser kalmamıştı. Benzer şekilde Mithat Paşa'nın da "gâvür padişah" yanlısı oluşu, Hıristiyanları Meclise sokarak şeriata aykırı kanunlar yapmak istediği, hazırladığı Kanun-i Esasi'nin küfür olduğu (Kara, 2017: 37-38) yönündeki söylentilerle aynı akibete maruz kaldığını söylemek mümkündür. Bundan dolayıdır ki, Hikmet dergisi Mithat Paşa'yı dinden dönmediğini ispatlamak için Halidî-Nakşî şeyhlerinden diye takdim etmiştir.

bir ifadeyle Osmanlı'da İslâm, politik açıdan imparatorluğun bölünmez bir parçası halini almıştır.

Devlet ve dinin bu derece bir arada oluşu hangisinin daha baskın olduğu sorusunu da beraberinde getiriyor. Diğer bir ifadeyle devlet mi dinin yoksa din mi devletin üzerindedir. Bu içiçelikte bir kısım münevver (İnalçık, 1998) “dinin muhafazası ancak güçlü bir devlet ve hükümdarla sağlanabilir” motosundan hareketle devletin daha baskın olduğunu vurgular. İslâm toplumunun devamı, şeriatın uygulanabilmesi, Müslüman toplumun yararı ve adaleti sağlamak için mutlak güce sahip bir yöneticiye ihtiyaç olduğu görüşünü Osmanlı devlet tasavvurunda yer edinmesinde zorunlu olarak gelenekler, tarihsel koşulların yanında bir de Türk, İran ve Hint teorisyenlerin etkisi göz ardı edilemez. Keza bu yaklaşımı savunan Ziyâeddin Barnî'ye göre, “*her çağda peygambere gerek yoktur ama padişaha her çağda gerek vardır*” söylemi yine Tursun Beyin “*her insan toplumu, İslâm toplumu da dâhil olmak üzere bekası için sivil bir otoriteyi kabul etmelidir*” sözleri (İnalçık, 1998: 42-43), sultanın dolaşısıyla devletin gücünün din açısından nasıl merkezi bir yer temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu perspektifle merkezin kendi ilahîyatı, itikat esasları ve fıkıh çerçevesi, çevrenin İslâmî yaklaşımını da oluşturduğu söylenebilir. Tabi bu arada sultanın merkez olmasının önemli olguları da mevcuttur. Bu olgular merkeze dâhil olabilmenin ya da merkeze yakın olabilmenin bir yolu olarak kabul edilebilir. Çevre böylece, kendisini merkezin bir parçası kabul eder ve bu kabule göre davranır. Haliyle Türk toplumu açısından en yüce ve en mühim kuruluş devlet olmuştur. Dolayısıyla merkeze devleti bırakanlar açısından kuvvetli devlet tasavvuru İslâm'ın muhafazası ve tebcili, toplumun saadeti için anahtar öneme sahiptir denilebilir.

Din ve devlet arasındaki münasebette bir kısım münevver ise tam tersine “her şey din içindir; devlet de din içindir” umdesinden yola çıkarak devleti dinin muhafazası ve tebcili için bir araç olarak görmektedir. Bu hususta “*halkı, hükümdarlarına “mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var” diyerek, padişahı yasa karşısında sıradan halk ile aynı kefeye sokuyordu. Halk devlet için yaşıyor, devlet için ölüyordu, çünkü devlet onların inandıkları kültür kıymetlerini muhafaza etmekle mükellefti*” diyen Güngör (1980: 79), Osmanlı hanedanını/ iktidarını, ibadullaha hizmet etmek ve Tanrı'yı tebcil için kurulan bir devlet temsilcisi gibi görür. Bundan dolayıdır ki Osmanlı'nın muhafazası önem arz etmektedir. Keza “evlat katili” olan Kanuni'nin, oğlu Mustafa'nın ölüm emrini verdikten sonra cenaze namazında gözyaşlarına hâkim olamamasının ve namazı kılmakta bile güçlük çekmesinin, yine “kardeş katili” olan Yavuz'un, kardeşi Korkud tarafından kendisine gönderilen mektubu gözlerinden yaşlar boşalırçasına okumasının arkasında devlet mesuliyetini aramak gerekir. Yani

Osmanlı oğulları İslâm'a ve onun kullarına hizmet etmek için devleti bir arada tutma umdesini her türlü tasanın üzerinde tutarak bu uğurda çocuklarını ya da kardeşlerini de feda etmişlerdir. Öyle ki Kanuni Sultan Süleyman'ın kaleminden çıkan şu beyit dikkat çekicidir (Güngör, 1980: 144-145):

*“Kendini âlem serînde Süleyman oldu tut,
Tac ü tahy ü saltanat berbad olur çün akıbet.”*

Beyit, İslâm ile yoğrulan Türk kültürünün yetiştirdiği Osmanlı hükümdarının hayat felsefesini göstermesi açısından önemlidir. Bu felsefeye göre, devlet adamı yalnızca ibadullahaya hizmet etmek üzere hükümlerini sürdürür. Çünkü hayat ölüm ile sonlanır ve ölümden sonra padişahların en yücresi tarafından kurulan bir mahkeme olacaktır. Bu mahkemeye çıkacağına iman eden birinin devlet idaresini üstlenmesi ateşten gömlek giymesi gibidir (Güngör, 1980: 145). İşte bu telakkiye sahip olan sultan, İslâm'a ve O'nun kullarına hizmet etmeyi üzerine bir borç olarak görür.

Bu iki görüşten farklı olarak ise din ve devletin ete kemiğe büründüğü, birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak ele alınması gerektiği, birinin güçlenmesi diğersinin de güçlenmesi anlamına geldiği belirtilir (Okumuş, 1999: 198). Güngör'ün (1980: 137) dediği gibi milletimiz tarihi süresince tekbir dönem dahi devletsiz olmadı, yoksa millettten de bahsedilemezdi. Kadim Türk tarihinde devlet tasavvuru kutsiyet umdesine dayanır. Bundan dolaydır ki, Osmanlı Türk'ü *“Din û devlet, mülk û millet”* düsturunu benimsemiştir. İşte toplum bunun uğruna çabalar, bunun uğruna yaşar ve bunun için ölür. Bu inanca göre devlet, millet, vatan ve din demektir, zira devlet giderse bunlarda gider.

Osmanlı'da devlet ve din arasındaki ilişkiyi belki en iyi ortaya koyan gaza ve gazi olgularıdır. Keza kuruluşu esnasında ve sonrasında Osmanlı, İslâm coğrafyasının sınırlarında kendisini gazaya diğersine gayrimüslime karşı kutsal savaşa adanmıştır (İnalçık, 2014: 9). Ancak burada dini bir motivasyon kaynağı olarak ortaya çıkan gaza ve gazi devlet adına mı yoksa din adına mı yapıldığı önem arz eder. Bu olgular, özellikle İslâmi toplumların politik mücadelelerinde meşrulaştırıcı bir güç olarak yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu durum, kadim bir göçebe ve savaşçı bir geleceğe sahip olan Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra oldukça etkili bir şekilde zuhur etmiştir (Nagy, 2015: 397-398; Imber, 2002: 138-142; İnalçık, 2015: 226). Misalen, Oğulcak Kadir Han zamanında yeğeni Satuk Han İslâm'ı kabul ettikten ve amcasına karşı taht savaşında galip çıktıktan sonra hâkimiyet sağladığı bölgede İslâmiyet'i açıkça duyurmuştur. Bu olayın akabinde Satuk Han'a mücahit ve gazi (Genç, 1981: 39) denmesi hususen dikkat çekicidir. Yine dinen meşrulaştırıcı bir güç olarak gaza ideolojisiyle I. Murad'ın

Yanbolu'yu fethini Hoca Saadettin Efendi (1979: 134), *“Yanbolu'da İslâm'ın yüceliği sedasını duyurmak için din ordusunun, gazilerin baskısı ve üstünlüğü (galip gelmiştir.)”* sözleriyle aktarır. Benzer şekilde I. Murad zamanının da din yolunda savaşılan gazilerin padişahın duaları ile Rumeli'nin Borlu, İskete ve Marolya kalelerine cihad ettiklerini belirtmiş olan Hoca Sadettin Efendi (1979: 143, 174-177), Osmanlı'nın temel amacının İslâm dinini gaza ve cihad ile hâkim kılmayı amaçladığını *“Allah'ın eksiksiz yardımları ve dini Muhammedi'nin kutlu destekleri ile sapıklığın kök saldıği birçok beldeler, Rum diyarını en güzel bölgeleri iman güneşinin doğduğu yerler, Cihan padişahının adalet ve ihsanının yayıldığı ülkeler haline gelmekle güvenliğin durağı, huzur ve tokluğun konağı oldu. Bu ulu nimet, bu büyük armağan şükürünü tamamlamak için adı güzel padişah, durmadan İslâm dini yolundaki gayretlerine devam ediyor, gaza ve cihad için ordular hazırlıyor.”* cümleleriyle ifade etmiştir. Bu bizzat sultanların göreviydi Gazileri bir araya getirecek olanda odur. Çünkü vazife Allah tarafından kendisine verilmiştir. Keza Hoca Sadettin Efendi (1979: 218), Sultan Yıldırım Bayezid'i anlatırken *“Dinin gölgesi olan padişah, Tanrı katında görevlendirildiği için İslâm ordusu gazileri din yolunda düzene soktu”* sözleri dikkate değerdir.

Adı ve şanı ulu Allah, din koruyuculuğu ve büyük saltanat nimetini, başbuğluk ve ulu hilâfet armağanını vererek *“onları yeryüzünün halefi eyledi”* Arap atasözüne değinen Hoca Sadettin Efendi (1979: 131-132), *“Osmanlı halifelerini, sünnet ve farzları bütün dünyada, enine boyuna, her yerde, uygulamak üzere hâkim kıldı. Adalet ve hoşgörüğü yayma, cihad törelerini yürütme görevini de onlara verdi. Töreleri adalet olan padişahlar, yeryüzünde Tanrı'nın halifeleri, atadan oğla dini güçlendirmekle mazhar oldular.”* sözleriyle Osmanlı Devleti'ne kudret bahşeden Tanrı'nın, gaza ve cihad gelenekleriyle İslâm'ı muhafaza etmek ve dünyada hâkim kılmak vazifesini sultanlara verdiğini belirtmiştir. Keza *“bu zahmetler Allah içindir. Zira elimizde İslâm kılıcı vardır. Eğer bu zahmetli ihtiyar etmeyevüz bize gazi demek layık olmaz. Ve hem yarın Hak hazretinde hacil oluruz”* diyen Sultan II. Mehmed kendisini, tüm Müslümanlar namına savaşılan bir gazi olarak görüyordu (İnalçık, 2014: 62).

Bir meşrulaştırma aracı olarak “gazi” olgusunun İslâmiyet'i kabul etmeden önce ki Türk geleneklerinde kullanılan “kahraman, cengaver” anlamlarına gelen “Alp” sözcüğüyle bazen beraber bazen ayrı kullanılması Türk, İslâm geleneğinin içi içe geçerek yeni bir geleneğin habercisi olmuştur (İmber, 2002: 140-141; Köprülü, 1991: 84). Bu yeni geleneğe “gazi” olgusu dini mahiyette bir kutsallık taşıdığı için toplumun ya da devletin önde gelen yönetici seçkinlerine bir güç ve meşruiyet sağlamıştır. Keza Fuat köprülü (1991: 84-85) X.uncu asırda Mâverâünnehir Gazilerinin, sınırdaki kâfir ve putperest

Türklere karşı cihad ettikleri için dini bir övünme kaynağı olan Gazi lakabını aldıklarını belirtmiştir.

Bu geleneğin Osmanlı Devleti'ne kadar sirayet ettiği görülmektedir. Öyle ki Osmanlı'nın ilk yıllarından itibaren gaza ve cihad geleneğinin etkili olduğu Halil İncalcık (2014: 12), Paul Wittek ve Fuat Köprülü tarafından belirtilmiştir (İncalcık, 2015: 226). Her ne kadar Lindner (2015: 413-425), Imber (2002:139-145), Nagy (2015: 400-406), bu fikre karşı çıksa da Ahmet Yaşar Ocak (2009: 91-92) gazi ve gaza kavramlarının hem İslâm'ı yaymak için hem de Hıristiyan dünyasıyla mücadelede önemli bir yerinin olduğunu belirtmiştir. Nitekim yazar, Sultan II. Mehmed'i misal vererek Fatih'te gaza ve gazinin hem dinin bir gereği, hem de siyasal bir araç olarak kullanıldığını vurgulamıştır. Bu iktidar için hem dinen hem de siyaseten önemli bir meşruiyet aracı halini almıştır. Haliyle gazi ruhu, devlet İslâm'ı ile halk İslâm'ı arasındaki ilişki açısından önemlidir. Sultanın ses verdiği savaş ya da cihad durumlarında halktan olanın, sultanın söylediğini Allah adına konuşan birinin sözleri gibi algılaması yine dini meşruiyet açısından önem arz etmektedir. Sultanın sözleri, Müslümanlara yapılan bir çağrıdır ve Müslümanlar buna kulak vermek zorundadır. Daha doğrusu halkın İslâm'ı, devletin İslâm'ına itaat edecektir. İslâm'ın bu farklı yorumlarının tezahürü, gaza ruhunun sonucu olan gazi olgusunun gerçekliğinin bir metaforudur.

Osmanlılarda bir güç ve meşrulaştırma aracı olarak "gaza" ideolojisini kabul etmeyen Lindner (2015: 413-427), Imber (2002: 139-140) ve Nagy'nin (2015: 400-406) eleştirilerine karşın, Wittek (akt. Lider, 2015: 410-411) olaya iki açıdan yaklaşarak yanıtlamaya çalışmıştır. İlk olarak, 15. yüzyılda ilk dönem Türk yazarlarından Ahmedi'nin çalışmalarına baktığımızda "gazi" kavramı Osmanlı oluşumunda ehemmiyet taşımıştır ve sultanlar "gazi" olarak büyük başarı sağlamıştır. İkinci olarak ise, 1337'de Orhan'a atfen yazılmış olan kitabede "*din mücahidi, gazilerin sultanı, gazi oğlu gazi*" gibi yazıtların "gaza" kavramının hem bir inanç hem de siyasal etkisini bize gösterir.

Buna karşın Fuat Köprülü (akt. Lindner, 2015: 412-413) ve Imber (2002: 139-140) ise, "Gaza" ve "Gazi" sözcüklerinin olmadığını bunların tamamen Ahmedi'nin formülasyonu olduğunu ve Osmanlıların elde etmiş oldukları toprakların çoğunun Müslüman toprakları olduğunu vurgulayarak bunun "gaza" ideolojisiyle açıklanamayacağı belirtmiştir. Fakat yine Imber (2002: 146-154) bu iddiasına verilen yanıtlara da kendisi değinmiştir. Osmanlı'nın Müslüman toprakları "gaza" ideolojisiyle feth etmesinin gerekçelerini birkaç noktada ele alınır. İlk olarak, 14. ve 15. yüzyılda Anadolu'daki fetihler barışçıl yolla elde edilmiştir. İkinci olarak, Anadolu'daki diğer Müslümanlar kâfirlerle işbirliği

içinde oldukları için bunlara karşı gaza ideolojisi uygundur. Üçüncü olarak, Müslüman bir toplumun diğer bir Müslüman topluma zulmünü engellemek için gaza meşru kabul görmüştür. Dördüncü olarak, Osmanlı kendisini Selçuklunun mirasçısı olarak gördüğü için diğer hanedanları, Anadolu Selçuklu topraklarını işgal etmiş gaspçılar olarak görmüştür. İşte bu durum hanedanlara gerçekleştirilecek gazaları meşru hale getirmiştir. Son olarak ise, “gaza” ideolojisi Safevilerin mümin değil savaşılmaması gerekli kâfirler olarak göstererek bu durumu meşru hale getiriyordu. İşte bu yanıtlar Osmanlı'da gaza ideolojisini öne çıkararak devletin önde gelenleri için bir meşruiyet aracı olarak bu ideolojiye böyle bir hüviyet kazandırmıştır.

Saray/Sultan/Devlet ve Tebaa Arasında Birleştirici Bir Güç: Medrese ve Veli Kültü

Osmanlı'da ilmiye sınıfına baktığımızda bu sınıfa mensubiyet esas itibarıyla medrese çıkışlı olmak ve icazet almakla mümkündür. Bununla beraber henüz tahsil safhasında olan ilim talebesi, imamet ve irşad hizmetlerini yürütenler de bu sınıfa dâhil edilir. Yani gerek ulema gerek ise Meşayih esasen ikisi de bir cinsten vaki olan iki kelimedir. Bunları birinin sarığı diğerinin tacı diyerek ayırmak gereksiz ve manasızdır. Biri ilmiyal hocası, diğeri ahlak muallimi, muhibbu'l hak bir derviş, efkâr-ı umumiyedir. Haliyle denilebilir ki gerek medrese gerek ise veli kültü ile ilmiye sınıfı, İslâm'ın dini düşüncesinin, yerleşik zihniyetinin ve geleneksel değerlerin en öndeki temsilcisi, taşıyıcısı ve tabir yerindeyse üreticisiydi (Kara, 2017: 45-46).

İlmiye sınıfı Osmanlı teşkilatlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Keza teşri (yasama), icra (yürütme) ve kaza (yargı) alanlarında başka bir kurumla karşılaştırılmayacak yetkileri vardır. Eğitim, medreseler vasıtasıyla ona bağlıdır. İlmiye sınıfına mensup kadı, adlî-kazaî görevler yanında belediye hizmetleri de yürütür. Vakıflar kanalıyla neredeyse bütün faaliyet alanlarıyla ilgisi bulunmaktadır. Devletin icraat ve tasarruflarını şer'i açıdan murakabe eder. Yaygın ve örgün dini hizmetleri idare eder (Kara, 2017: 45). İlmiye sınıfının bu nitelikleri merkez ile çevre arasında ne ölçüde önemli bir bağa sahip olduğunun da göstergesidir. Hatta Osmanlı sarayında “*göğe tırmanan binalar, kibir ve gurur tahrik etmekten başka işe yaramayan azametli yapılar göremezsiniz. İslâm dünyasının en büyük mabedini yaptırmış olan hükümdarın burada kendisi için yaptırdığı yer bir dervişin çilehanesinden daha büyük değildir. Orduyu teçhiz etmek için zaman zaman bütün konforlarından vazgeçerek tahta kaşıkla, bakır kaptan yemek yiyen, üzerinde alın ve gümüş ne varsa devlete veren sultanların pek çoğu normal bir aile hayatı yaşayacak vakit bulamamışlardır...*” diyen Güngör'den

(1980: 79-80) yola çıkarak diyebiliriz ki, Osmanlı hanedanını/iktidarını temsil eden Topkapı Sarayı, ibadullaha ve ona kulluk etmek için bir araya gelmiş sūfîlerin kurmuş olduğu gösteriştten uzak bir tekke gibi görülür.

Topkapı sarayındaki levhalar bu hususta önem arz eder. Öyle ki bu levhalar, padişahların yaşamı hakkında bize fikir verir. Topkapı sarayının her tarafında görülen sadece Kur'an ayetleridir. Bu ayetler Allah'tan başka hükümdar olmadığını mükâfata erecek kişilerin ancak onun yolda dosdoğru gidenlerin, yani insanlara adalet ve ihsan ile muamele edenlerin olduğunu bildirir. Onların dilinde halk kelimesi bile yoktur, "vedietullah" (Allah'ın emaneti) olan ibadullah (Allah'ın kulları) vardır. Bu dosdoğru yoldan ayrılanlar kanun temsilcisi olan Şeyhülislâmın fetvası ile vazifelerinden alınır. İsyân eden Celâli eşkiyası bile "şeraitle devam vardır" diyerek hükümeti kanuna şikâyet eder. Herkes bilir ki, kanunun üstünde hiçbir kuvvet yoktur. Çünkü kanunu koyan devlet reisi değildir (Güngör, 1980: 80).

Tüm Osmanlı tarihi süresince her hangi bir padişaha resmi yas yapılmamış olması bunun en açık ihticâcıdır. Nitekim hükümdar öldüğünde hemen yeni padişah görevi devralır. İlk olarak, ölen hükümdar için bir tören düzenler. Akabinde, devlete dair mevzulara yoğunlaşırdı. Bu durum Türk devlet geleneğinde kişilerden ziyade devlete, diğer bir deyişle toplumsal birliğe ehemmiyet verildiğinin göstergesiydi. İşte İslâm ilahîyatı da bunu emreder. Keza *"Peygamberin vefatı üzerine telaşa kapılanlara karşı Ebubekir'in şu sözleri ne kadar manalıdır: "Her kim Muhammed'e tapıyorsa bilmiş olsun ki Muhammed öldü, her kim Allah'a tapıyorsa bilmiş olsun ki Allah bakidir." Mevlana kendi ölüm gecesi için "gelin gecesi" diyordu. Biz ölüm kelimesini bile ortadan kaldırmışızdır; insanlar için ölmek yoktur. Hakka yürümek, sır olmak, rahmete kavuşmak, şehit olmak vardır. Bütün bunlar yüksek hakikatler adına ölümün tabii bir hadise haline getirilmesine, hatta sıcak ve sevimli gösterilmesine işaret ediyor"* diyen Güngör (1980: 159) dinin, devlet ve millet fertlerini aşan hakikatlere dayandığını belirtir. Haliyle bu inanç yöneten ile yönetilen arasındaki bağları güçlendirerek bir bütün olmasının da önünü açmıştır.

Osmanlı coğrafyasının ekseriyetini gezmiş olan Evliya Çelebi'nin "Seyahatnamesi" incelendiğinde de görülecektir ki, Türkler milleti ve münevverleriyle beraber herkes için uyumlu, dengeli ve mütecanis bir kültür oluşturmuşlardır. Öncelikli olarak bu kültürün esas düsturları, gerek milleti gerek yöneticileri gerekse münevverlerince paylaşılmıştır. Herkesin aynı Tanrı'ya kulluk etmesinde, aynı peygamberin yolunda gitmesinde, aynı devlete hizmet etmesinde, aynı dili konuşmasında, aynı hayat felsefesine, aynı ideallere, aynı dost ve düşmanlara sahip olmasında medrese ve tekkelerin önemli etkisi

göz ardı edilemez (Güngör, 1980: 84). Bundan dolayıdır ki, Osmanlı'da medrese ve veli kültürü, yalnızca halk inançlarında değil aynı zamanda Osmanlı seçkinlerinin düşünce hayatında da imparatorluğun ilk zamanlarından itibaren ana öğeleri arasında yer almıştır. Bu gelenek Selçuklu devletinden kendisine sirayet etmiştir. Bu hususta İbnü'l-Arabi dikkate değerdir. Selçuklu Sultanı tarafından ülkesine davet edilen ve onurlandırılan İbnü'l-Arabi Türk düşünce sisteminde önemli rol oynamıştır. Nitekim tasavvufi düşüncenin Sünni ulema arasında yerleşmesini sağlayarak bir gelenek oluşturmuştur. İşte bu kültürün, İbnü'l-Arabi'nin etkisinde kalan Osmanlı medrese geleneğinin kurucusu Mehmet Fenârî'den yola çıkarak Türk düşüncesinde derin izler bıraktığı söylenebilir. Keza İbnü'l-Arabi tasavvurunun hâkim olduğu Konya'da yetişmiş, onun felsefesinden esinlenen ve bir veliye dönüşen Mevlânâ Celâled-dîn Rûmî tarikatı Osmanlı'nın pek çok yerleşim yerine yayılmıştır. Bu tarikat gerek halk nezdinde gerek ise seçkinler arasında itibar sahibiydi. Hatta Osmanlı sultanları bilhassa II. Murat, II. Bayezit, I. Selim ve III. Murat Mevlevî tarikatlarıyla yakinen alakadar olmuşlardır. II. Murat Edirne'de büyük bir Mevlevî tekkesi yaptırmıştır. 14. ve 16. yüzyıllar arasında Osmanlı valileri dahi onlarla işbirliği olmadan hükümlerini uygulayamaz duruma düşmüştür (İnalçık, 2014: 206-208). Bu durum medrese ve veli kültürünün merkez ile çevre arasında ne ölçüde önemli bir öge olduğunun en önemli göstergesidir.

Merkez ile çevre arasındaki ilişkiyi güçlendiren en önemli veli kültürünün Hacı Bektaş'ın İslâm yorumu olduğu söylenilebilir. Keza merkezin, sınırlarını genişletmek için bilhassa gayri Müslim tebaaya karşı hoşgörü ve rızaya dayanan istimalet politikasının ya da toplumsal huzuru ve barışı tesis etmesinin düşünsel kaynağını Hacı Bektaş-ı Veli kültürüne dayandırmak mümkündür. Öyle ki Bektaş-ı'nın telkin ettiği İslâm anlayışı geniş bir hoşgörüyü dayanan tasavvuf kültürüdür. Söz konusu kült, mühtedileri aniden sahip oldukları irfan dairesinden ayırıp endişelenmelerine mahal olmadan eski itikatlarını da kendi bünyesinde yorumlayan imtizaç edici bir İslâm telakkisidir. Onun bu metodu Anadolu'da Müslüman ve Müslüman olmayan milletler arasında kayda değer bir takarrüp havasının ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir. Hakikatten bölgedeki Hıristiyanların da kendisine önemli ölçüde yakınlık hissettiği ve onu "Aziz Charalambos" ismiyle kutsadıkları bilinmektedir (Ateş, 2009: 30-45).

Hacı Bektaş-ı Veli'nin tavsiyesi ile Ahi Evran tarafından kurulan bir sosyal teşkilat olan Ahıyan-ı Rûm da bu açıdan değerlendirilebilir. Keza bu teşkilatın; toplumda yardımlaşmayı, gençlerin meslek eğitimi almalarını ve iyi ahlak sahibi olmalarını sağlamış olması merkez ile çevre arasında önemli bir vazife üstlendiğini gösterir. Tıpkı Ahıyan-ı Rûm gibi memleketin her yerine Abdalan-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm ve Gazıyan-ı Rûm adı altında çeşitli sosyal yapılarla

yerleşmiş olan ahiler buldukları yerlerde; zorbaları yola getirerek, yetim ve kimsesiz genç kızlara eğitim vererek, ev ve bark sahibi olmalarını sağlayarak, savaflara hükümdarla beraber tahta kılıçları ile katılarak ve kötü ruhlara karşı savaflarak bu vazifeyi gerçekleştirmişlerdir (Çubukçu,2015; Şahin, 2001).

Derviş tarikatlarının Osmanlı toplumsal ve tinsel yaşamı üzerindeki etkisinden dolayı Osmanlı siyasal gücü için sūfi bir köken de aranmıştır. Nitekim eski menkıbeler, Osmanlı hanedanının kurucusu Osman Beyi, ahi teşkilatıyla alakadar bir Vefâiyye şeyhi, Ede Balı'dan Kut alırken gösterir. Şeyh, söz de Osman Beyin soyunun dünyaya hüküm süreceği kehanetiyle ona bir gazi kılıcı kuşandırır (İnalçık, 2014: 61). Hatta Aşıkpaşazade'nin kaleminden çıkmış hikâyeye göre, Osman Bey, Şeyh Ede Balı'ya konuk olur. Osman Bey konuk olduğu evde bir rüya görür. Rüveyı yorumlayan Şeyh Ede Balı, Allah'ın Osman ve soyuna hükümdarlık bahşettiğini belittir. Akabinde Şeyh Ede Balı, Osmanlı sultanlarına halk katında bir meşruiyet sağlamak için kızını Osman Bey ile evlendirir. Böylece Peygamber soyundan gelen Şeyh Ede Balı Osmanlı hanedanına halk nezdinde kutsiyet kazandırmış olur (Imber, 2002: 149-150).

Osmanlı'da veli kültü, toplumsal ve dini hayatın odak noktasını oluşturmuştur. Bu inanç bizzat şeyhlerin toplumsal bellek üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmasını sağlamıştır. Bu durum ise, veli kültürünün Osmanlı merkezi yönetimin toplumu idare etmesinde ve harekete geçirmesinde önemli vazife görmesini sağlamıştır. Keza İslâm'ı Avrupa'da yayan bir destan kahramanı olan Babai Şeyhlerinde Sarı Saltuk, gazayı en yüksek tapınma biçimi olarak yüceltmesi, Osmanlı toplumuna Allah adını fetihle yayma coşkusunu, heyecanını vermiştir (İnalçık, 2014: 194-196). Hatta yeniçeriler tarafından sahip çıkılan Bektaşiler, Osmanlı gazilerinin piri olan Sarı Saltuk'u benimsemiş olmaları bu hususta oldukça dikkate değerdir (İnalçık, 2014: 2002). Haliyle 13. yüzyıl sonrası Anadolu, dervişane doktrinlerle dini tarikatların alanı haline almıştır. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nda mistik ilahîyat biçimi, padişahların veya mühim şahısların kurduğu vakıfların gelirleriyle destek görülen tekkelerden ve muayyen ritüelleri, merasimleri olan, tarikatlardan meydana gelir. Bu tarâikin popüler olanları Nakşibendilik, Mevlevilik, Halvetilik ve bunların muhtelif kollarıdır. Mesela Hacı Bayram Veli'nin yandaşı olan Akşemseddin, II. Mehmed'in şeyhi olmuş, İstanbul fethinde kayda değer bir rol üstlenmiştir (İnalçık, 2014: 198-200).

Hâsılı gerek yönetileni gerek ise yöneteni açısından Osmanlı'nın irfan ve görgü kurumları olarak tabir edilen medrese ve tekkeler yalnızca İstanbul'daki seçkinleri, aydınları ya da Anadolu Türklerini eğiten müesseseler değildir. Bu kurumların ikisi de; imparatorluğun her köşesine yerleşmiş ve

merkez ile çevre arasında güçlü bağlar kuran, vatan ile iç içe geçiş bir toplum inşa etmede önemli bir rol üstlenmiştir. Güngör'ün (1980: 84) de dediği gibi *“Erzincanlı demirci ile İstanbul'daki sultan aynı tarikatın mensubudurlar; Van medresesindeki köylü çocuğu ile İstanbul'daki Şeyhülislâm aynı tip tahsilden geçerler ve köylü çocuğu bir gün İstanbul'a gelip Şeyhülislâm olur....”* Bundan dolayıdır ki, Osmanlı idarecileri ile halkının aynı dili kullanmaları merkezin de meşruiyetini güçlendirmiştir.

Sonuç

İslâm'dan önce Türk devletlerinde iktidar ile halk arasında meşruiyeti sağlayan güçlü bir gelenek söz konusuydu. Bu gelenek dinden bağımsız değildi. Hatta halk ve iktidar arasındaki tahkimi sağlayan din ile bir nevi ete kemiğe bürünmesi ile izah edilebilir. Bundan dolayı İslâm öncesi Türk devletlerinde kavram olarak geleneğin dine tekabül ettiği söylenebilir. İşte geleneksel inançta Kağan iktidarını her şeye kadim ve kadir olduğuna inanılan Kut'a borçludur. Böylece halk nezdinde Kağan kutsal kabul görür. Mukaddes olan bu iktidara itaat ise dini bir zorunluluktur.

Kut geleneğinde tahtını Tanrı'nın inayetiyle alan Kağan yine onun tarafından iktidarlığından olabilir. Yani egemenlik belirli kıstaslara tabi tutulmuştur. Egemenliğin daimiliği söz konusu değildir. Hâkimiyetin kaynağı olan Tanrı, yeryüzünde egemene iktidarlığını halka hizmet etmesi için verir. Bu vazifesini yerine getirmediği takdirde Kut'u kendisinden alır bir başkasına verir. İslâm öncesi Türk devletleri sahip olduğu halk ile iktidar arasında önemli bir meşruiyet kaynağı olarak bu ilahî gelenek inancını, bir siyasal davranış kültürü olarak kendisinden sonraki Türk devletlerine miras olarak bırakmıştır. Keza Türk-İslâm devletleri bu siyasal davranış kültürünü alarak devam ettirmişlerdir. Kayılar'ın Oğuz Kağan'ın neslinden gelen bir boy olarak zihinlerde yer etmesi için Osmanlı sultanlarının şecerelerini Oğuz Kağan'a kadar götürerek tarihî meşruiyetin gerekli olduğuna inanmaları ve itimat etmeleri bu açıdan dikkate değerdir. Fakat bir farktır ki o da Kut'un yerini İslâm almıştır.

Bir inanç biçimi olarak İslâm'ın, iktidar ve halk arasındaki ilişkiyi meşrulaştırmadaki yolunun birden fazla olduğu ileri sürülebilir. Devlet İslâm'ının, bir nevi kentli ve bilge olanı temsil etmesi dolaylı olarak seçkinlerin ilgisinin oraya yönelmesine sebep olmuştur. Halk ise, daha ziyade veli kültü üzerinden kendini bulmuştur. İşte bu kült, halk ile devlet arasındaki mesafenin kapatılması açısından ehemmiyet arz eder. Tabi unutmamak gerekir ki, veli kültünün yalnız halk inancı ile açıklanması mümkün değildir. Bu kült, aynı

zamanda seçkinler üzerinde de önemli etkiye sahip olmuştur. Dolayısıyla veli kültü özellikle Osmanlı Devleti'nde saraydan bağımsız olmayan (Şeyh Ede Balı, İbnü'l-Arabi düşünce geleneği, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî tarikatı, Akşemseddin örneği gibi) bir geçmişe sahip olduğu için, halkın meşruiyet anlamında saraya bağlı olması da böyle ifade edilebilir. Yani gerek medrese gerek ise veli kültü olarak Osmanlı ilmiye sınıfı iktidar ile halk arasında meşruiyeti sağlayan siyasal davranış kültürünün taşıyıcısı hatta onun üreticisidir.

Bunun yanında gaza ve gazi olgularıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin meşruiyet açısından önemli bir pratiği de Allah'a ulaşma adına herhangi bir aracı kurumun olmasına izin vermemesidir. Batı kilisesi tarzında bir örgütlenmenin Osmanlı Devleti'nde olmaması, sultanın tek otorite olmasını sağlamış ve batı krallarının yaşadığı kilise gölgesi Osmanlı Devleti'nde olmamıştır. Sultanın devlet İslâm'ının tek temsilcisi olması ve halk İslâm'ının da, devlet İslâm'ı etrafında gelişmesini sağlaması, sultan için en önemli meşruiyet pratiği olmuştur. Çünkü sultan, İslâm aracılığıyla milletini ya da devletini bir arada tutan rasyonel bir rol oynar. Yereli ise kendi kontrolünde olan bir pratik ekiple (şeyh, veli, derviş, vb.) koordine eder. Hükmü veren tabi ki Allah'tır ama beşeri tarihin masumiyet ölçüsü -devlet İslâm'ının anlaşılması sayesinde- sultanın kendisidir. Çünkü sultan, kutsal olanın temsilidir. Devletin vazgeçilmez ve doğru olan İslâm anlayışı, sultanın birleştiriciliği ile birlikte bu bağlamda İslâm'ı referans olarak meşruiyetin kaynağı sayılabilir.

Kaynakça

- Arslan, Mahmut (1987), *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ateş, Toktamış (2009), *Siyasal Tarih*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Avcı, Casim (1998), "Hilâfet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 17, Ankara: TDV Yayınları.
- Basri, Hasan (2005), "Türklerde "Kut" Kavramı ve Osmanlılar'ın Kutsiyet Elde Etme Çabaları", *Akademik Bakış*, s.7, Eylül, ss.1-14.
- Bayındır, Abdullah (2017), "Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler", *Asia Minor Studies-İnternational Journal of Social Sciences*, c.5, s.10, Temmuz, ss.26-38
- Bogenbayev, Nurbolat ve Calmırza, Aydın (2014), "Eski Türk Dünya Görüşündeki "Kut" ve "Karga" Kavramları", *Millî Folklor Dergisi*, s.103, ss.69-79.
- Çubukçu, Hatice (2015), "Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, s.5, Bahar, ss.217-231.
- Emecen, Feridun (2007), "Osmanlılar: Siyasi Tarih-Klasik Dönem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33, Ankara: TDV Yayınları.
- Erez, Ebru (2017), *Feodal Sistemin Sosyal Hayat Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gencer, Bedri (2014), *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Genç, Reşat (1981), *Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güngör, Erol (1980), *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hoca Sadettin (1979), *Tacüt-Tevarih I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Imber, Colin (2002), "Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruyet", Metin Kunt ve Christine Woodhead (ed.), *Kanuni ve Çağı: Yeni Çağda Osmanlı Dünyası*, İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları, ss. 137-154.
- İnalcık, Halil (1959), "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.14, s.1, ss.69-94.
- İnalcık, Halil (1998), *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, Halil (2014), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, Halil (2015), "Osmanlı Devletinin Doğuşu Meselesi", Mehmet Öz (der.), *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Kolektif Yayıncılık, ss.225-240.
- Kafesoğlu, İbrahim (1998), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kapar, Mehmet Ali (1991), "İslâm'da Bey'at", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.4, s.4, ss.73-83.
- Kara, İsmail (2017), *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Keklik, Murat ve Aslan, Murat (2018), "16. Yüzyıl Kasidelerinde Savaşçı Hükümdar Portresi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.58, s.1, ss. 111-139.
- Koca, Salim (2002), "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", Hasan Celal Güzel ve Ali Birinci (ed.), *Genel Türk Tarihi*, c. 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.309-346.
- Köprülü, Fuat (1991), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lindner, Rudi Paul (2015), "İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruyet", Mehmet Öz (der.), *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Kolektif Yayıncılık, ss.407-427.
- Mardin, Şerif (2016), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mills, Charles Wright (2017), *İktidar Seçkinleri*, (çev. Ünsal Oskay), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Mosca, Gaetano (2005), *Siyaset Biliminin Temelleri*, (çev. Hasan İlhan), İstanbul: Alter Yayıncılık.
- Nagy, Gyula Kaldy (2015), "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş", Mehmet Öz (der.), *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Kolektif Yayıncılık, ss.397-406.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2009), "Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkezîliği", Taşkın Takış (der.), *Halil İnalcık Armağanı I - Tarih Araştırmaları*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 89-104.
- Okumuş, Ejder (1999), "İbni Haldun ve Osmanlı'da çöküş Tartışmaları", *Divan Dergisi*, c.4, s.6, ss.183-209.
- Ögel, Bahaeddin (2017), *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özcan, Azmi (1998), "Hilâfet Hareketi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 17, Ankara: TDV Yayınları.
- Pareto, Vilfredo (2018), *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, (çev. Merve Zeynep Doğan), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Skocpol, Theda (2014), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sokullu, Ebru Canan (2015), "Siyasal Kültür", Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin (der.), *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, Haşim (2001), *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Rum Abdalları (1300-1400)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşgılı, Ahmet (2015), *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Turgunbayer, Caşteğin (2019), "Kırgız Kültüründe Kut Kavramının Özellikleri", *Türk Dünyası/ Turkish World: Dil ve Edebiyat Dergisi/Journal of Language and Literature*, Bahar, s. 47, ss. 245-258.
- Weber, Max (2018), *Ekonomik ve Toplum Cilt 1*, (çev. Latif Boyacı), İstanbul: Yarın Yayıncılık.

Totaliterizm ve Dezenformasyon

Atilla Yayla*

Öz

Bilgi, devlet-vatandaş ilişkisinde önemli unsurlardan biridir. Bu ilişkide devlet bilginin hem toplayıcısı, hem üreticisi, hem de dağıtıcısı konumundadır. Bu durum devlet kaynaklı bilgilerde şeffaflık ve doğruluğu halk açısından önemli bir hale getirmektedir. Dezenformasyon ise bilginin kasıtlı şekilde yanıltma, yönlendirme, yanlış bilgi verme amacıyla kullanılmasını ifade eden bir terimdir. Dezenformasyon çabaları ve faaliyetleri gerek demokratik gerekse antidemokratik devletlerde görülmele birlikte, bu faaliyetler totaliter ülkelerde daha sistematik bir biçimde yürütülmektedir. Totaliter devletlerde dezenformasyon faaliyetlerinin en açık tezahürlerinin Sovyetler Birliği'nde bulunduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılması dezenformasyonu siyaset sahnesinden silmemiştir. Burada demokratik devletlere düşen görev dezenformasyonla legal yollardan mücadele edebilmektir. Bu makale dezenformasyon faaliyetlerinin anlamını, yürütülme biçimini, devletler tarafından gerek kendi vatandaşlarıyla gerek diğer devletlerle olan ilişkilerinde nasıl kullanıldığını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Totaliterizm, Dezenformasyon, Bilgi, Demokratik devlet.

Totalitarianism and Disinformation

Abstract

Information is one of the important elements in the state-citizen relationship. In this relationship, the state is both a collector, producer, and distributor of information. This makes transparency and accuracy in information from state important for the public. Disinformation is a term that refers to the use of information for deliberate misleading, directing, and misinformation. Although disinformation efforts and activities are seen in both democratic and antidemocratic states, these activities are carried out more systematically in totalitarian countries. It is possible to say that the most obvious manifestations of disinformation activities in totalitarian states existed in the Soviet Union. However, the disintegration of the Soviet Union did not delete the disinformation from the political scene. The task of democratic states is to fight against disinformation legally. This article examines the meaning of disinformation activities, how they are carried out, and how they are used by states in their relations with their own citizens and other states.

Keywords: Totalitarianism, Disinformation, Information, Democratic state.

*Prof. Dr. | İstanbul Medipol Üni. | Siyaset Bil. ve Kamu Yön. Böl. | atillayayla@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-8047-3128 | DOI: 10.36484/liberal.756869
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss.125-146.
Gönderim Tarihi: 23 Haziran 2020 | Kabul Tarihi: 29 Haziran 2020

Giriş

Bu makalede ele alınacak olan konu, geniş ve genel anlamda dezenformasyonun siyasal rejimlerdeki, özellikle totaliter sistemlerdeki yeri ve fonksiyonları. Türkçede tam bir karşılığı olmadığı için “disinformation” kelimesini Türkçeye ses uyumuyla dezenformasyon olarak kullanıyoruz. Kavramın hemen çağrıştırdığı üzere bu konu, yine Türkçeye ses uyumu yapıp enformasyon olarak kullandığımız “information” kavramıyla ilişkili. Bu kavramı Türkçeye sıklıkla “bilgi” diye çeviriyoruz, ama bilgi kelimesinin anlamını tam olarak karşılamıyor. Enformasyon bilgi yanında malumat, haber gibi anlamlara da geliyor (Yayla, 2014). Olağan şartlarda bu kelimeyle kastedilen doğru bilgi, haber, malumat. Oysa dezenformasyon faaliyetinde bilgi, haber ve malumatın bilinçli ve sistematik biçimde yanlış, uydurma, eksik, çarpıtılmış, yönlendirilmiş biçimde kullanılması söz konusu.

Hemen vurgulamak gerekir ki dezenformasyon, günlük hayatta beyaz yalan biçiminde tezahür ettiği kimi durumlar dışında, kendi başına bir amaç değil. Bir ara form. Bir amaca hizmet eden bir araç. Bu makale dezenformasyon faaliyetlerinin ne olduğunu, nasıl yürütüldüğünü ve devletler tarafından kendi ülkelerinde kendi vatandaşlarına karşı niçin ve nasıl kullanıldığını ve devletler arasındaki çekişme ve yarışmalarda hangi amaçlarla, ne gibi metotlarla devreye sokulduğunu tespit ve tahlil masasına yatırmaya çalışmakta.¹

Bilgi ve İnsanlık

Bütün canlıların hayatı bir şekilde bilgiye dayanmakta. Bu bilgi bazen canlının tabiatına gömülü olarak var olmakta ve fonksiyonlarını kendiliğinden ifa etmekte. Meselâ, bitkiler yapraklarının yüzünü güneşe çevirmekte, tiz ve yüksek bir ses duyan veya ani bir hareket hisseden hemen her hayvan bunun bir tehlike habercisi olabileceği bilgisi tabiatına gömülü olduğu için yer değiştirmekte; meselâ kuşlar havalanmakta, kediler kaçmakta, köstebekler yer altına inmekte. İnsanın bilgiyle ilişkisi ise, kuşkusuz, diğer canlılarınkinden çok daha kapsamlı ve teferruatlı. İnsan diğer canlıların çoğundan farklı olarak bilgi üreten, depolayan, nakleden ve kullanan bir varlık. Beş duyusu, tekrarlama yeteneği, akli, hafızası, dili ve yazma kabiliyeti insanın bilgiyle ilişkisini diğer canlılarınkinden çok daha farklı bir mecraya taşımakta.

İnsanın bilgiyle bu çok yönlü ilişkisi yüzünden, toplumsal hayat, bir bakıma, hareketli bir bilgi yumağı. Her toplum bir bilgi stokuna sahip. Bütün

1 Yazım ve anlatım kolaylığı için makalede enformasyon kelimesinin karşılığı olarak, çoğu yerde, diğer anlamlarını da ihtiva edecek biçimde, yalnızca bilgi kelimesi kullanılacak.

insanlık da. Aynı zamanda, toplumların ve insanlığın bilgi stoku statik değil dinamik. Çoğu durumda bilgi miktarının artması insanlığın ilerlemesi, azalması insanlığın gerilemesi anlamına geliyor. Bilgi açık ve doğrudan olabildiği gibi dolaylı ve zımnî de olabiliyor. Modern sosyal bilim kalıplarıyla tespit ve dille ifade edilebilir olduğu gibi anlık olarak tespit edilmesi zor ve dille ifade edilemez de olabiliyor.

Toplumlarda bilgi parçalı, dağınık ve ortam bağımlı (Hayek, 2007). Her bireyin de dinamik, akışkan ve değişken bir bilgi stoku var. Yazının var olmadığı, zamanlarda bireylerin bilgisinin toplamı mantıksal olarak toplumun toplam bilgisini oluşturuyordu. Bugün adeta bireylerden bağımsız biçimde bilgiyi kaydetme ve nakletme imkânı var, dolayısıyla toplumların ve insanlığı bilgi birikimi başka bir form aldı. Bazı bilgiler bazılarınca bilinebilir, ancak, her bilginin, tüm bilgilerin, topluca, bir bireyin veya bir grup bireyin elinde olması imkânsız (Yayla, 2014). Bu yüzden toplu bilgiye ilişkin her fotoğraf o fotoğrafı çekenin eline geçtiğinde eskimiş oluyor, fotoğrafın ele alındığı andaki bilgi durumunu değil, fotoğrafın çekildiği andaki bilgi durumunu yansıtıyor.

Bilginin güç olduğu her fırsatta söylenir. Şüphesiz, bilgi ona sahip olana olmayana nispetle bir güç verir. Toplumların gücü de, sahip oldukları (ölçülebilir, kıyaslanabilir) bilgiye göre sıralanabilir. Bilginin güç olduğu fikri klasik felsefede en bariz biçimde Platon'da karşımıza çıkar. Sınıflı ve disiplinli toplum arayışının ilk teorisyenlerinden olan Platon, bilginin soyut olduğu, insanlar arasında en fazla bilgiye filozofların sahip olduğu kanaatindedir. Bilgi aynı zamanda erdemdir ve en erdemlinin (dolayısıyla en bilgilinin ve en güçlüünün) toplumu yönetmesi toplum için en iyisidir. Toplumu yönetme işi bilge kral, filozof kral tarafından yerine getirilmelidir.²

Platon'dan bugüne bilgiyi üretme, toplama, depolama, analiz etme ve nakletme araçları ve imkânları çok değişti ve gelişti. Bilimsel bilgi felsefi bilginin ve ilahiyat bilgisinin kendisine taktığı boyundurukları kırarak kadar arttı, genişledi. Bilgi patlamalarına yol açacak bilimsel keşifler gerçekleşti. Büyük insanî tecrübeler yaşandı. Bugün insanlık daha önceki zamanlarda olduğundan çok daha fazla bilgiye sahip.

Bilgi ve Siyasal Rejimler

Niteliği zamana ve şartlara bağlı olarak değişse de, insan toplumlarında daima bir tür kamusal otorite var oldu (Mayor, 2013). Başka bir deyişle insanlar hemen her zaman yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrıldı. Yöneticilerin

² Platon'un siyasî fikirleri için bkz: Lary Arnhart, *Siyasi Düşünce Tarihi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2008.

bulunmadığı insan toplumları ideali daha ziyade bir ütopya (veya distopya) olarak kaldı.

Elbette, ilk insan topluluklarındaki kamu otoritesi ile zamanımızın insan toplumlarındaki kamu otoritesi arasında büyük farklar var. Bugünkü kamu otoritesine daha çok devlet adını veriyoruz. Devlet, her siyaset bilimcinin vurguladığı üzere, modern bir fenomen. Siyaset bilimciler modern devletin Avrupa'da uzun savaşlardan sonra 1648'de imzalanan Westfalya Antlaşması ile doğmaya başladığını kabul ediyor (Yayla, 2016). Daha öncesinde de kamu otoritesi var, ama daha küçük, zayıf ve sınırlı biçimde. Modern devlet ise genişlemekte neredeyse hudut tanımayan, bireylerin ve sivil toplumun hemen hemen her hayat ve faaliyet alanına el atabilen, kendisinden neredeyse yüzü Tanrısı rolünü oynaması beklenebilen, eski zamanlardaki kamu otoritesiyle karşılaştırılamayacak ölçüde büyük ve yaygın, daimî ve yerleşik bürokratik kadrolara ve mevzuata sahip bulunan, hükmettikleri ile arasındaki güç dengesi kendi lehine muazzam ölçüde bozulmuş olan bir aygıt.

Ülkeleri demokratik olanlar ve demokratik olmayanlar diye iki gruba ayırırsak, demokratik olmayan devletlerle demokratik olmayan devletler arasında devlet yapılanmaları ve devletlerin insanlarla ilişkileri açısından esaslı farklar görebilir miyiz? Elbette görürüz. Devlet, dar anlamda teknik yönleri de bulunan bir aygıt olmakla beraber, bir motor veya bir bisiklet zincirinin olduğu manada teknik bir cihaz değildir. Motorlar ve bisiklet zincir düzenekleri mekanik özellikleri tarafından belirlenir ve tanımlanır, devletlerde ise hem bu tarz olmayan bir mekaniklik hem de bu mekanikliği aşan bir özellik vardır: Bir siyasal felsefeye dayanmak.

Cihazlar kendi kendileriyle sınırlı fonksiyonlara sahiptir. Bu, onları kullananların onlardan beklediği fonksiyonları yerine getirmektir. Motor tepkime yapmalı, bisiklet zincir düzeneği bisikletin tekerlerini çevirmelidir. Ancak, cihazın bu fonksiyonunun hangi amacın hizmetine koşulacağı cihazın kendisi tarafından değil cihazın dışından belirlenir. Motor bir uçak bünyesinde acil servise hasta yetiştirmek için de bir savaş uçağında masum sivilleri öldürecek bombalar yağdırmak için de kullanılabilir. Bisiklet zincir düzeneği bir bisiklette kır gezisi için de bir maratonda derece kapmak için de kullanılabilir.

Devletlerin ne yapacağı da devlet cihazının dışındaki veya devlet cihazının üzerine dayandığı, benimsediği siyasal felsefe tarafından tayin edilir. Bir devlet, insan haklarını benimseyen bir siyasal felsefenin elindeyse, insan haklarını korumak ve geliştirmek için çaba sarf edecektir. İnsanı değil devletin kendisini veya bireylerin kimliğini bastırmayı gerektiren bir toplum idealini öngören bir siyasal felsefeye dayanan bir devlet insan haklarının korkulu rüyası olacaktır.

Devletlere amaç, yön, gaye sağlayan şey, nihaî tahlilde, devlet gücünü elinde tutan faniler değil, onların benimsediği ve takip ettiği siyasal felsefedir. Bu yüzden, devlet, insan hakları açısından, iyi istikamette de kötü istikamette de kullanılabilir bir silah gibidir.

“Demokratik devletler insan haklarına saygılı, demokratik olmayan devletler insan haklarına saygısız devletlerdir” ifadesi özünde doğru olan ama devletle ilgili meselelerin tamamına açıklık getirmeyen bir genellemedir. Bu genelleme, dikkat edilirse, demokratik olmayan devletlerin yarattığı insan hakları ihlâllerine bizi uyanık tutarken, demokratik devletlerin sebep olduğu insan hakları ihlâllerini gözden kaçırmamıza neden olabilir. Demokratik devletlerde de insan hakları ihlâlleri olmakta ve bunlara ilişkin tartışmalar devamlı yapılmaktadır. Bu tartışmaların bir kısmının bir insan hakkının gerçekten ihlâlîne ilişkin olup olmadığı müphem olsa bile, bazılarının kesin insan hakları ihlâlî teşkil ettiği tarihî bir gerçektir. Buna rağmen, insan haklarını (verme, bahşetme değil) tanıma ve koruma bakımından demokratik devletlerin demokratik olmayan devletlerden çok daha üstün olduğu emin biçimde söylenebilir.

Devletlerin tebaalarına-vatandaşlarına muamelelerinde önemli araçlardan biri bilgidir. Devlet hem bilgi toplayan hem de bilgi üreten bir yapılanmadır. Önemli mesele devletin bilgi toplamasının, üretmesinin ve kullanmasının şeffaf, alenî ve dürüst olup olmayacağı. İster demokratik olun, ister demokratik olmasın, her devletin şeffaflığa ve aleniyete kapalı bilgi toplama ve kullanma faaliyetleri var. Ancak, tabiatıyla, demokratik olmayan devletler, bu alanda, hemen hemen her bakımdan demokratik devletlerinkinden çok daha kötü sicillere sahip. Bunun ana sebebi, yukarda da işaret edildiği üzere, devlete ruh veren siyasal felsefenin niteliği. Bu felsefe hem bizatihi devlet cihazı üzerinde etkili hem de bireyleri ve sivil toplumu devletin bilgi istismarı denebilecek faaliyetlerine karşı korunaklı veya korunaksız kılmakta belirleyici. Demokratik ülkelerde bilgi kaynaklarının çokluğu, bilgileri çapraz kontrole tabi tutma imkânı, hür ve çoğulcu medya, hükümetin siyasal denetime tâbi olması, iyi kötü işleyen bağımsız ve tarafsız yargının birey haklarını korumada fonksiyonel olması gibi unsurlar devletlerin demokratik olmayan ülkelerdeki devletler kadar bilgi istismarı yapmasına set çekmekte, sınır çizmekte işe yarayabilecek faktörler.

Bununla beraber, demokratik devletlerde nereye ait olduğunun tespit edilmesi zor gri alanlar ve demokratik olmayan devletlerdekiyle şu veya bu derecede örtüşen şüpheli ve şaibeli bilgi istismarı faaliyetleri var. Burada bilgi istismarı terimi, daha önce işaret edildiği üzere, bilginin saklanması,

çarpıtılmasını, eksik veya fazla bildirilmesini, seçilerek veya yalıtılarak kullanılmasını ve keza yanlış, manipülatif, suni bilgi üretilmesini, yani dezenformasyonu kapsayacak şekilde kullanılıyor. Demokratik ülkelerdeki dezenformasyonla demokratik olmayan ülkelerdeki dezenformasyon arasındaki temel farklar, diğer bazı faktörler yanında, dezenformasyonun genişliği tarafından belirleniyor. Demokratik olmayan ülkelerde, dezenformasyon alanı çok genişliyor ve adeta merkezî bir konum kazanıyor. Demokratik ülkelerde politikacıların ve bürokratların ağızından dökülen “beyaz yalan” denebilecek nispeten masum ve izole yalanlar demokratik olmayan ülkelerde sistematik yalana ve toplu dezenformasyona dönüşüyor (Kolakowski, 1999).

Bununla beraber, dezenformasyon konusu demokratik olmayan ülkeler arasından otoriter sistemler ve totaliter sistemler ayrımının dikkate alınmasını gerektiriyor.³ Siyasal sistemin, başka bir deyişle devletin, ayaklarımızı yere basacak olursak, devlet gücünü elinde tutan ve kullanan kişilerin ve grupların bağlandıkları siyasal felsefeden hareket ederek devlete biçtikleri misyon, yükledikleri görev, kendilerine atfettikleri toplumsal ve tarihsel rol, dezenformasyonun alacağı genişliği ve derinliği tayin ediyor. Otoriter sistemlerde devlet modernleşirmeci-kalkınmacı-uluslaştırıcı bir güç olarak dezenformasyona başvuruyor. Ancak, yeni bir birey, yeni bir toplum yaratma veya hatta insanlığa yeni bir şekil verme gibi iddialı ve ihtiraslı devasa hedeflerinin bulunmayışı otoriter devletleri dezenformasyon faaliyetleri bakımından totaliter devletlere nispetle daha mütevazı yahut deyim yerindeyse, daha masum bir konuma yerleştiriyor (Yayla, 2014).

Totaliter sistemler dezenformasyonu devletin temel dayanaklarından ve faaliyetlerinden biri hâline getiriyor (Kolakowski, 1999). Totaliter devletler her ülkede bir ölçüde var olan ve bilinen dezenformasyon metotlarını mükemmelleştirmekle kalmıyor, yeni dezenformasyon metotları da yaratıyor. Bu metotları hem ülke içinde hem de ülke dışında uygulamakla görevli devlet organları kuruyor ve tabiri caizse dezenformasyon uzmanları yetiştiriyor. Bu organlar ve uzmanlar dezenformasyon metotlarını o ülkenin halkına veya çekişmekte olduğu ülkelerin halkına ve devletine karşı kullanıyor. Yeni bir insan, yeni bir toplum yaratma hırsı, hasım ülkeyi dize getirme ve dünyaya hâkim olma ideali bu faaliyetlere büyük bir enerji ve dinamizm katıyor. Bu ideallerin kaynağı olan üniversal niteliğe sahip olma iddiasındaki ideoloji dezenformasyon faaliyetlerine aktif olunan her ülkede yerli ortaklar bulmayı kolaylaştırıyor.

3 Otoriter sistemlerle totaliter sistemler arasında farklar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Atilla Yayla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ankara: Adres Yayınları, 2014.

Yirminci yüzyıl bir totaliterizm çağı olduğu gibi, onunla iç içe, bir dezenformasyon çağıdır da. Bilgi çeşitli aktörlerce her zaman istismar edildi ama 20'nci yüzyıldaki kadar yoğun, derin ve sistematik bilgi istismarına daha önce hiç rastlanmadı. Bunda ortodoks sosyalist ideolojinin küresel bir ideoloji hâline gelebilmesi, kitle medyasının doğması, sürü psikolojisinin gelişmesi gibi faktörler etkili oldu. Yirminci yüzyılın totaliter sistemleri, özellikle Alman nasyonal sosyalist rejimi ve Sovyet Marksist sosyalist rejimi dezenformasyon tekniklerini ustaca kullandı. Daha önce var olan teknikleri teknolojiden ve savaşları globalleşmesinden de yararlanarak akıl almayacak boyutlara taşıdı.⁴ Sovyetler Birliği bu bakımdan kardeşi ve rakibi nasyonal sosyalist Alman rejimini de, daha uzun ömürlü olması, ideolojisinin üstün çekiciliği (Yayla, 2015), demokrasilerin gevşekliği gibi sebeplerle çok gerilerde bıraktı. Dünyadaki en üstün, en acımasız, en etkili dezenformasyon metotlarını geliştirdi ve kullandı. O kadar ki, demokratik dünya bu metotları ya hiç anlayamadı, ya da, bir ölçüde anladıysa bile, aynı güç ve etkinlikte cevap veremedi.

Sovyetler Birliği'nin Dezenformasyon Makinası ve Metotları

Her türden totaliter sistem için propaganda hayatî öne taşır. O kadar ki, bu devletlere propaganda imparatorlukları adını versek yanlış bir şey yapmış olmayız. Totaliter sistemlerde propaganda toplumu endoktrine etmek kadar mobilize etmek için de gereklidir. Halkın mobilizasyonu totaliter sistem açısından çok önemlidir ve totaliter sistemler bu bakımdan otoriter sistemlerden farklıdır. Otoriter sistemler halkın ilgisiz ve kayıtsız kalmasını dert etmezken, hatta böyle olmasını tercih ederken totaliter sistem halkın resmi ideolojiye, hedeflere, heyecana coşkulu katılımını ister ve bunda gösterilen eksiklik ve gevşekliği suç olarak görür (Yayla, 2015).

Propaganda her devlet tarafından, fakat totaliter devletler tarafından daha yoğun olmak üzere, devletlerarası mücadelede de istihdam edilir. Bir devletin propagandaya bağlılığı ve bağımlılığı arttıkça, o devletin propaganda araçlarını ve tekniklerini de o derece geliştirmesi beklenir. Tarih bu tespiti kuvvetli delillerle desteklemekte. Bu açıdan en ileri gitmiş olan devlet, hiç kuşkusuz, 20. yüzyılın başlarında, 1917'de, ilk sosyalist rejim olarak kurulan,

4 Bu iki totaliter rejim arasında hem dezenformasyon faaliyetleri açısından hem diğer bakımlardan benzerlik ve farklılıkları görmek için şu eser çok faydalı: Richard Overy, *Hitler ve Almanya'sı ve Stalin ve Rusya'sı*, çev. Ceren Günger, İstanbul: Erko Yayıncılık, 2004. Bu kitabın asıl adı *Dictators (Diktatörler)*. Kitabın alt başlığı ise *Hitler's Germany and Stalin's Russia (Hitler Almanya'sı ve Stalin Rusya'sı)*. Öyle sanıyorum ki, yayınevi ya sol görüşlü olduğundan, ya sol muhitlerin kitaba tepki göstermesinden korktuğundan, ya da orijinal başlığın kitabın satış şansını azaltabileceği endişesiyle kitabın alt başlığını Türkçe baskıda asıl başlık gibi kullanmış. Yani "diktatörler" kelimesini, Stalin'i de diktatör olarak göstereceği için olsa gerek, gizlemeyi tercih etmiş.

kendisinden sonraki kırk Marksist rejime model teşkil eden ve yetmiş dört yıllık ilginç hayatı 1991'de dış müdahaleyle değil içten çöküşle son bulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'dir.

Beyaz Rus asıllı göçmen, Fransa'da ve ABD'de yaşamış olan Vladimir Volkoff Sovyet dezenformasyon tekniklerini ve metotlarını, en iyi anlatan değilse, en iyi anlatan yazarlardan biri. Volkoff'un İngilizceye *The Set Up* (*Tezgâh*, Fransızca orijinali *Le Montage*) adıyla çevrilen romanında Fransa'daki Sovyet dezenformasyon faaliyetlerinin bir bölümü ve kullanılan metotlar bir Sovyet etki ajanının (influence agent) merkezinde olduğu olaylar üzerinden anlatılıyor (Volkoff, 1985).

Romanda Sovyetler Birliği'nin Fransa'daki dezenformasyon faaliyetlerinden sorumlu olan ve Sovyetler Birliği'nin Paris elçiliğinde diplomat olarak çalışıyor görünen Iakov Moiseich Pitman, Rus asıllı, Beyaz Ordu ile Kızıl Ordu arasındaki iç savaşta Beyaz Ordu saflarında savaşmış Beyaz Ordu'nun yenilgisinden sonra Fransa'ya sığınan, sadık Çar taraftarı ve dindar bir deniz subayı olan Dmitri Aleksandrovich'in Fransa'da yine bir Rus anneden doğan ve Fransızca yanında mükemmel Rusça da konuşan oğlu Aleksandr Dmitrich Psar'ı bir etki ajanı olarak devşirmeye çalışıyor. Bu süreçte Paris'teki tarihî ve turistik mekânlarda yaptıkları uzun bir konuşmada Pitman, Tsar'a etki ajanlığının ve dezenformasyonun ne olduğuyla ilgili bilgileri ve dezenformasyon metotlarını, tekniklerini anlatıyor. Makalenin bu bölümü romandaki bilgilerin toparlanmasına ayrıldı. Romanları akademik çalışmalarda kullanmanın zorluğu yüzünden bu bölümde ilgili kısımları (s. 61-75) Pitman'ın ağzından, yer yer ifade biçimini değiştirerek ve nadiren eklemeler yaparak aktaracağız. Tekrar ve altını çizerek ifade etmek gerekirse, bu bölümdeki fikirlerin ve aynen veya biraz değiştirilerek alınmış ifadelerin tamamı, Volkoff'a ait. Bu yüzden, tüm bölüm bir tür serbest bir alıntı olarak görülebilir.

Sovyet anlayışına göre casusluk faaliyetleri dezenformasyonun parçasıdır. Özellikle düşmanlara karşı bilgi savaşı verildiğinde dezenformasyon casusluk ve karşı-casusluk biçimlerini alır. Casusluk ve karşı-casusluk (espionaj ve karşı-espionaj) aynı şeyin iki safhasıdır. Bu faaliyetlerle düşmanın ne yaptığını anlamaya ve düşmanın bizim ne yaptığımızı bilmesini önlemeye çalışırız. Bu işin basit kısmıdır. Biz düşmana onun gerçekleştirmeye çalışacağı bazı amaçlar telkin ettiğimizde iş ilginçleşir.

Çinli komünist lider Mao Tse-Tung kitlelerin bilinçlerini şekillendirmemiz gerektiğini ve bu şekillendirmeyi başarabildiğimiz derecede bu kitlelerin bizim insafımıza kalacağını söyledi. Düşmanı istediğimiz gibi davranır hâle getirmenin beş yolu vardır. İlki beyaz propagandadır. Bu, iki taraf arasında

oynanan basit bir oyundur ve “biz sizden iyiyiz” sözünü devamlı tekrarlama-ya dayanır. İkincisi siyah propagandadır. Bu, iki değil üç taraf arasındaki bir oyundur. Bu oyunda düşmana üçüncü tarafı rahatsız etmeye niyet eden sahte ifadeler atfedilir. Bu komedi üçüncü tarafın yararı için oynanır. Üçüncüsü zehirlemedir. Bu da iki veya üç kişilik bir oyundur. Hedef düşmanı aldatmaktır. Fakat bu yalan söylemekten daha ince (kurnaz, hilekâr) metotlarla yapılır. Meselâ, size sahte bilgiyi vermem ama sizin sahte bilgiyi benden çalmanızı sağlarım. Dördüncüsü dezenformasyondur. Dezenformasyon bütün bu teknikleri, metotları birlikte anlatmak için kullanılan bir kelime hâline geldi. Dar anlamda, stratejinin taktiğe karşı pozisyonu neyse, dezenformasyonun zehirlemeye karşı pozisyonu odur. Beşincisi etkidir. Önceki dördü bunun yanında çocuk oyuncağıdır. Karl Marx “Devrimler bilinçsiz kitlelere önderlik eden bilinçli azınlıkların sürpriz atakları tarafından başlatılabilir” demişti. Kendi zamanı için haklıydı. Fakat sosyoloji o günden bu güne büyük ilerlemeler kaydetti. Şimdi, biliyoruz ki, devrim yalnızca objektif sosyo-ekonomik şartlar tarafından değil, fakat aynı zamanda, bütün aksi kanıtlara rağmen o şartların var olduğuna şartlandırılmış bir kamuoyu tarafından tetiklenebilir.

Karl Marx’a göre, devrim daha önceki bir gelişme tarafından belirlenmiş belli bir tarihsel anla bağlantılıydı. Eski bir düzenin yerine planı projesi hazır bir yeni düzen koyacaktı. Mecburen şiddet içeren bir olay olacak, tarihte bir dönüm noktası teşkil edecekti. Bu görüşler 20’nci yüzyılın gerçekleriyle uyumsuz. Hâlihazırda devrimi, “tarihî an”ı, Pavlov’un ziliyle tetikleriz. Yeni düzeni eş zamanlı olarak eski düzen karşılığında, eski düzen yıkıldığında sunmak gerektiğini, çünkü önceden sunulmasının onu derhal hedef hâline getireceğini keşfettik.

Devamlı olarak Sovyetler Birliği’nin bir cennet olduğunu söyleyen yabancı komünist partiler –bizim onlara verdiğimiz isimle korporasyonlar- bizim için çok rahatsız edici. Herkesin işaret ettiği ve düşmanlarımızın işaret etmekte geri kalmadığı üzere, Sovyetler Birliği bir cennet değil. Biz onun bir gün cennet olacağını biliyoruz. Bu bir inanç meselesi. Fakat halk çoğunluğundan, bir kumar olduğunu bildiği bir toplum ideali için kendisini feda etmesi istenemez. Yapmamız gereken şey onun yerini alacak kesin bir şey vaat etmeksizin eski düzenin altını oymaktır. Eski düzen kendisini muhafaza etme gücünü tamamen kaybettiği zaman yeni düzen teklif (takdim) edilebilir. Dahası, hiç bir şey önce propaganda yapılmasından ve sonra bir isyanın tetiklenmesinden daha eski moda (modası geçmiş) değildir. Bunu Karl Marx’ın hayal dahi edemeyeceği bir teknolojik araçla yapmaktayız. Kitle medyası.

Sovyetler Birliği özellikle öbür ülkelerde etki ajanı denen kimseleri kullanmaktadır. Bunların bir kısmı para için bir kısmı ise Sovyetler Birliği'ne ve Marksizme bağlılık ve inançlarından dolayı bunu yapmaktadır Etki ajanlarının çalışma biçimleri *Etki Ajanının El Kitabı* adlı bir kitapta toparlanmıştır. Bu kitapta ifade edildiğine göre, yapılması gereken şeyler üç biçimde icra edilir. Ama hepsinin ortak noktası hiçbir şeyin doğrudan yapılmasıdır. Etki ajanın kullandığı kimselere bağladığı bir ip (yular) vardır ve bu ip çok uzun olabilir. Sovyetler Birliği'nin dezenformasyon doktrini üç ayaktan, üç imajdan oluşur: Manivela, Üçgen ve Tel.

İlki olan manivelada, kuvveti uygulama ucu dayanak noktasına ne kadar uzak olursa aynı güçle kaldırılabileceğiniz ağırlık da o kadar artar. Manivelayı oluşturan şeyin mesafenin kendisi olduğu bilinmeli ve onu azaltmaya çalışılmamalı, aksine devamlı artırmaya çalışılmalıdır. Bundan çıkacak bir sonuç, etki alanında, asla bizzat hareket etmemek, fakat daima bir aracıyla veya daha tercihe şayan olarak bir araçlar zinciriyle hareket etmektir. Buna tarihî bir örnek verilebilir. Makedonyalı Philip Atina'yı almak istiyordu. Beyaz propagandayı kullanarak, "Ey Atinalılar, benim tarafımdan yönetilerseniz daha mutlu olacaksınız" mı dedi? Hayır. Eubulus'un⁵ pasifistleri arasına sızdı ve Atina olgun bir meyve gibi avucuna düştü. Bu parti Philip'in manivelasıydı.

Zamanla pasifistlerin kullanılması klasik bir taktik hâline geldi. Bir ülke teslim alınmak istendiği zaman önce o ülkede bir barış partisi kurdurulur ve popüler hâle getirilir. Sonra, pek az akıllı başında insan savaş isteyeceği için, kendi kendinin itibarını yerle bir edecek bir savaş partisi kurdurulur. Fransa'da İkinci Dünya Savaşı öncesinde vuku bulan yoğun barış propagandası, kendi ülkesinde güçlü ordu kültürünü teşvik eden Hitler'in bir etki operasyonuydu. Sonuçta, 1939'da Fransa çöktü. Şimdi benzer bir operasyon yine Fransa'da Sovyetler Birliği tarafından yapılıyor. Fransa'da kolları arasında ağlayan bir çocuk tutan bir kadın fotoğrafı ve onun altında "Barış için mücadele edelim!" yazan bir poster kullanılıyor. Sovyetler Birliği'nde aynı sloganla elinde silah tutan bir Kızıl Ordu askerinin fotoğrafının yer aldığı bir fotoğraf kullanılıyor.

Bu operasyondaki manivela postere bakan ve sloganı tekrarlayan kimsedir; meselâ barışın erdemine inanan ve barış istiyorum diyen herkesin samimiyetle barış talep ettiğine inanan iyi niyetli bir gazeteci. Yeterince güçlü, yüksek sesle bağırırsan, bir şey söylemek fakat onun tersini yapmak çok kolaydır. Kamuoyu dikkatle hazırlandıysa fark edilecek olan şey söylenen şeydir, yapılan şeyin farkına varılmayacaktır. Kitle medyasının ideal manivela

5 Antik Atina'da finans işleriyle de uğraşan aynı adlı bir siyasetçi tarafından başı çekilen pasifist bir grup.

olmasının ve yakında öbür kitle medya organlarının da ideal manivela olacak olmasının sebebi budur. Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra bilgiyi belli bir istikamete yöneltmeye gerek kalmaz, bilginin yankılanmasına izin vermek yeter. Diyelim ki, belli bir insan topluluğunu terörize etmeye karar verdik. Bir bireysel terör eyleminin gerçekleştirilmesine izin veririz. Muhafazakârlar hemen atlayıp bu eylemi kınarlar, onlar terör eylemini daha fazla kınadıkça terör eylemine daha fazla önem verir. Sonunda muhafazakâr medya bizim için çalışır duruma gelir. Tarafli haber metoduyla toplum yönlendirilir. Bunu yapmak için itibarı yüksek gazetelere sızılır. Etkili şekilde bunun yapılması yarattığımız haberi çoğaltır ve sonsuz defa tekrarlanmasını sağlar.

Etki Ajanının El Kitabı'na göre tarafli haberi oluşturmanın (yani dezenformasyonun) on metodu vardır: 1) Hakikatin tahkik edilemez biçimde tersine çevrilmesi, 2) Hakikat ile yalanın birbirine karıştırılması, 3) Hakikatin çarpıtılması, 4) Muhtevanın değiştirilmesi, 5) Çeşitli seçili hakikatlerle bulanıklaştırma, 6) Abartılmış yorumlama, 7) Tasvir, 8) Genelleme, 9) Eşitsiz parçalar, 10) Eşit parçalar.

Bu metotların ne olduğunu ve nasıl kullanılacağını görmek için yaşanmış bir olayı esas alalım: “İvanov karısını Petrov’un yatağında buldu.”⁶

İlk metot hakikatin tamamen ters yüz edilmesidir. Olayın hiç şahidi yok. Halk gerçekte ne olduğunu bilmiyor; bilmesine ve olanı biteni öğrenmesine de imkân yok. Bu durumda “Petrov karısını İvanov’un yatağında buldu” denir. Hakikati tahkik edilemeyecek şekilde tersine çevirme dediğimiz şey budur. İnsanlar söylenene inanır, inanmak zorunda kalır.

İkinci metot: Olayın bazı şahitleri var. O zaman İvanov ile karısının iyi geçinmediğini yazarsın ve geçen Cumartesi İvanov’un karısını Petrov ile yakaladığını itiraf edersin. Geçen hafta İvanova’nın kocasını Petrova ile yakalayanın İvanova olduğunu eklersin. Hakikat-yalan karışımı denen şey budur. Hakikatin ve yalanın oranları ne yapılmak istendiğine bağlı olarak değişebilir. Hile-yanıltma işini yapanlar düşmanı dize getirmek isterlerse %80 kadar çok hakikati %20 kadar az yalan ile karıştırırlar. Çünkü onlar için belli bir yalanın hakikat sayılması önemlidir. Yalan-yanlış bilgi yayanlar (disinformers) ve etki ajanları (influence agents) miktara yatırım yapar ve istediğini elde eder.⁷

6 Rus dilinde erkek isimlerinin sonuna konulan bir ekle kadın isimleri oluşabilmekte; Türkçedeki Nadir ve Nadire gibi. Romanda konu edilen olayda İvanov’un karısı İvanova ve Petrov’un karısı Petrova’dır. Okuyucunun bu isimlere dikkat etmesinde fayda var.

7 Volkoff bu terimi kullanmamış ama biz %80 doğru ile %20 yalanın karıştırılarak kullanılmasına yalanın doğrunun itibarından yararlandırılması metodu diyebiliriz. Tersine de, yani doğrunun yalanın itibarsızlığından etkilenmesinin sağlanması da, düşünülebilir elbette. Aynı örnekten hareketle, %80 yalan ile %20 hakikat karıştırılırsa bu sefer yalanın itibarsızlığının hakikate bulaşması sağlanmış olur. Böylece kitlelerden hakikatin saklanması veya kitlelerce hakikatin reddedilmesi temin edilebilir.

Üçüncü metot: Vatandaş İvanova'nın geçen Cumartesi Petrov'larda bulunduğunu kabul edersin, fakat beraber yatıp yatmadıkları sorusunu ciddiye almayı reddedersin. Odadaki mobilyanın bununla alâkası olmadığını söylersin. İvanova muhtemelen bir sandalyede oturmaktaydı, fakat İvanov talihsiz karısına iftira atmaktadır. İvanova odada ne yapıyordu? Sabi çocuklarını da alarak Petrov'lara sığınmanın vazifesi olduğunu düşünmüş olabilir. İvanova'nın yavrularını zalim İvanov'un merhametine bırakmasını bekleyemeyiz. İvanova ile Petrov buluştuğu zaman Petrov'un karısı Petrova'nın orada bulunmadığına dair bir delil yok. Muhtemelen oradaydı, çünkü olay Petrovların İvanovlarla paylaştığı apartmanda vuku buldu. Bu, gerçeği çarpıtma metodudur.

Dördüncü metot muhtevanın değiştirilmesidir. Şöyle anlatırsın: İvanov'un karısını Petrov'un yatağında bulduğu doğrudur, fakat herkes bilmektedir ki Petrov azılı bir zamparadır. On dört defa bu tür olaylar yaratmıştır. O gün Petrov, İvanova ile koridorda karşılaştı, üstüne atlayıp onu kendisinin (Petrov'un) odasına sürükledi. Neredeyse ona tecavüz etmek üzereydi. Neyse ki, tam o sırada işten eve dönen İvanov (çalıştığı fabrikada 2 saat 25 dakikada 3 bin vida sıkacağı için geçenlerde bir kere daha ödül kazanmıştı) kapıyı kırarak içeri girdi ve iffetli karısını ölümden beter bir akıbetten kurtardı. Bu çizgide gidersen ve her yere İvanova'nın kocası İvanov tarafından eleştirilmesini hiç kapsamayan bu tür bilgileri yayarsın.

Beşinci metot bulanıklaştırmadır. Gerçek olayı bol miktarda başka ilgili ilgisiz bilgi içinde boğarsın. Dersin ki, Petrov çok çalışan bir işçidir, iyi mızıkacılar ve aynı zamanda halter şampiyonudur. Nizhni-Novgord'da doğmuştur. Savaş sırasında aşçı olarak görev yapmıştır. Annesine 60. yaş gününde bir kanarya hediye etmiştir. İvanova dâhil çok sayıda metresi vardır. Sarımsaklı sosisi sever. Sırt üstü çok iyi yüzer. İyi yemek yapar.

Bulandırmanın tersi olan bir metot daha vardır: Seçili gerçekler. Yaşanan olaydan rapor edeceğin doğru fakat eksik detayları seçersin. Meselâ, İvanov'un Petrov'un odasına kapıyı çalmadan girdiğini, İvanova'nın, sinirli olduğu için İvanov'un bu hareketinden ürktüğünü, Petrov'un İvanov'un kaba ve kötü tavrı tarafından şok edilmiş görüldüğünü söylersin. Veya eski düzenin bir kalıntısı olan ahlâkî çöküş üzerine biraz konuştuğundan sonra İvanov'ların eve gittiğini söylersin.

Altıncı metot abartılı yorumlamadır (exaggerated commmentary). Tarihî gerçekteki hiç bir şeyi değiştirmezsin, fakat ondan örneğin hızla ortadan kalkmakta olan fakat aşıklar ve kocalar arasındaki karşılaşmaların Beş Yıllık Plan'da öngörülenden daha fazla gerçekleştiği komünal apartmanlara yönelik bir eleştiri çıkartırsın. Sonra aşık kumruların kalplerinin sahibiyle cilveleşe-

bileceği bir küçük daireye sahip olabileceği modern bir şehri anlatırsın ve İvanovları bekleyen gıpta edilecek tarihin sevimli bir resmini tasvir edersin.

Yedinci metot altıncı metodun bir başka biçimidir: Örnek (illüstrasyon). Bunda özelden genele gitmekten ziyade genelden özele gidilir. Aynı temayı geliştirebilirsin: Sovyet rejiminin hayırhah kabiliyeti sayesinde inşa edilen yeni şehirlerdeki çiftlerin mutluluğu. Fakat şunun gibi bazı nidalarla sözlerini bitirirsin: İvanov'un karısını komşusunun yatağında bulması gibi müessif hadiselerin vuku bulduğu eski komünal apartmanlara bakıldığında, yeni şehirler ne muazzam bir gelişme!

Sekizinci metot genelleştirmedir. Meselâ, Petrov'un suç ortaklığından bahsetmemek için İvanaov'un davranışlarından, kadınların nankörlüğü, sadakatsizliği ve ahlâksızlığıyla ilgili sonuçlar çıkartırsın. Yahut bunun tersini yaparak, aşağılık tecavüzcü Kazanova Petrov'u azarlarsın ve utanç verici şekilde istismar edilmiş bir cinsiyetin talihsiz temsilcisini, yani İvanova'yı, suçsuz çıkartabilirsin.

Dokuzuncu metot eşit parçalardır. Okurlarına seslenip bu olay hakkında yorum yapmalarını istersin. İvanova'yı kınayan yüzlerce mektup almış olsan bile, bu mektupların yalnızca bir tanesini yayınlarsın. İvanova'yı destekleyen toplam on mektup aldıysan bile bu mektupların hepsini yayınlarsın.

Onuncu metot eşit parçalar metodudur. Parlak bir üniversite profesörüne veya kabiliyetli ve tanınmış bir polemikçiye aşıkları savunan elli satırlık bir yazı sipariş edersin. Bir ahmağa da yine elli satırlık aşıkları kınayan bir yazı ısmarlasın. İki metni de yayınlarsın. Her ikisine de aynı ölçüde yer ayırman senin tarafsız olduğun kanaatini oluşturur, destekler, pekiştirir.

Dezenformasyon faaliyetlerinde üç model olduğu söylenmiş ve bunlardan biri olan Manivela hakkında bilgi verilmişti. Bu modellerin ikincisi Üçgen'dir. Üçgen de temel ilkenin uygulanmasına dayanır: Hiç bir şeyi doğrudan yapma, daima aracı veya araçlar kullan. Düşmanla asla kendi sahandan veya onu sahasında dövüşme, başka bir yerde, söz gelimi başka bir ülkede, başka bir sosyal muhtevada, çatışmanın vuku bulduğundan farklı bir entelektüel alanda dövüş. Bu bakış üç katılımcı varsayar: Biz, düşman ve yansıtıcı-aracı tabaka (foil), yani bizim manevralarımız nakleden bir unsur. Varsayalım ki büyük bir imparatorluğa saldırmak istiyoruz. Ona doğrudan saldırmayız. Onu müttefikleri, müşterileri ve onun dünya gücünün dayandığı herkes arasında-nazarında itibarsızlaştırırız. Varsayalım ki belli bir ülkeyle ilgili planlarımız var. O ülkeye karşı büyük dostluk gösterisi yaparız ve içinden kendi kendisine çökecek kadar altını oyarız.

Bu altını oyma işini de belli metotlarla yaparız. Her şeyden önce üzerinde çalışılan toplum hakkında tam (mükemmel) bilgiye sahip olmak gerekir. Bizim keşfettiğimiz ve düşmanlarımızın bizden sonra keşfedeceği metotların onlara hiçbir faydası olmayacaktır. Kapitalistler yabancı bir ortamda suda balık gibi olmak için çok tembel. Hedef aldığımız toplumu onun mensuplarından daha iyi bilmemiz gerekir. Bunu yapmanın “ele geçirme”⁸ (entryism-sızma, nüfuz) olarak gruplandırılabilir teknikleri vardır. Diyelim ki bir ülke üstündeki tesirimizi genişletmeye karar verdik. Üçgen o ülkenin otoriteleri, halkı ve bizden oluşacaktır. Halkı düşman olarak değil fakat yansıtıcı tabaka (foil) olarak görmeliyiz. Üç hedefimiz olacaktır: Birincisi, geleneksel referansları -halkı bizim eylemlerimizden koruyabilecek grupları- parçalamak. İkincisi, düşmanımız otoriteleri, yansıtıcı tabakanın eylemleri ile itibarsızlaştırmak. Üçüncüsü, halkın kendisini nötralize etmek. Harekâtımızın bu üç safhasının her biri için uygulanacak özel prosedürler vardır.

Geleneksel grupları parçalamak için ilk olarak onları başkalarının gözünde olduğu kadar kendi nazarlarında da suçlu olarak resmetmeye çalışırız. Halkın geri kalanını ve bu grupların en zayıf üyelerinin kendilerini geçmişte yanlış davranmış olduklarına ve hâlâ yanlış davrandıklarına inandırırız. Sonra, çelişkiyi görmezden gelerek, bu grupların işe yaramaz, asalak olduklarını ve gerçek olmaktan çok illüzyon olduklarını gösteririz. Bu şekilde ebeveynler ile çocuklar, işverenler ile çalışanlar, liderler ile liderlik edilenler arasında büyük bir hendek kazarız. Ajanlarımızın üç sloganı olur İyi güven” (good faith), iyi hukuk (good law), iyi his (good sense). Ajanlarımız bu güçlü konumdan otoritelere, hayalî problemlere ilâveten, hedef toplumda mevcut tüm problemleri, hastalıkları da onlara bağlayarak saldıracaklardır. Bu durumda gerçekten otoriteriyen bir toplum bize şehitler temin edecek ve bizi dünya kamuoyunu geçirmeye muktedir kılacak zorla bastırma yolunu başvuracaktır. Liberal bir toplum ise, cezalandırılmadan ona saldırmanın mümkün olduğunu göstermiş olarak -ki bu iyi anlaşıldığında terörizmin gerçek hedefidir- daha da çabuk teslim olacaktır. Böylece harekâtımızın üçüncü safhasına varırız. Ondan önce biraz planlanmış propaganda yaparız. Düşmanı bizim kullanmayı tasarladığımız metotları kullanmakla suçlarız. Bu bizi meşru müdafaa pozisyonunda gösterir.

Modern devrimler, geçmişteki devrimlerden farklı olarak, bir azınlığa karşı değil çoğunluklara karşı yapılıdır. Çoğunluğu, onu genel olarak paralize olma durumuna getirdiğimiz zaman, avcumuza almış olacağız. Bu çeşitli yol-

8 Roger Scruton “entryism”i şöyle açıklamakta: bunu yapan kişinin amaçlarını teşvik etmek için çalışmayan politik organizasyonlara gizlice girme ve onları kendi amaçlarına yönleltmeye çalışma taktiği. Geleneksel olarak bu taktik komünist amaçları veya bir devrimi teşvik etmek için kullanılan bir taktik olarak görülmüştür ama şimdi her tür yıkma, devirme, ifsat etme faaliyeti için kullanılmaktadır, *Dictionary of Political Thought*, London: Palgrave Macmillan, 2007 (third edition), s. 215.

larla yapılabilir. Bazen çoğunluğu dev bir spor kulübüne çevirmek mümkündür. İnsanlara komut verirsiniz: Sol bacağı kaldır, kaldırıyorlar; sağ bacağı kaldır, kaldırıyorlar; iki bacağı da kaldır, kaldırıyorlar ve sırt üstü yere düşerler. Öbür taraftan, bazen toplumların milyonlarca bireye bölünmesi gerekir. Bu durumda her vatandaş kendisini tek başına ona sunulan Gorgon'un⁹ maskesine karşı duruyor bulur, savunmasız hissederek ve teslim olmaya hazır olarak. Bu panik, düşmanın üstünlüğü mitini propaganda ederek, biraz terörizmle, yılanın kurbağayı büyülemesi gibi büyüleme tarafından yaratılabilir. Bazen kehanetlerle, vizyonlarla ve çeşitli Rasputinleştirmelerle¹⁰ sahte bir tabiat üstü aparat ekleyebiliriz. Her hâlükârda kitleleri “mobilize etmek” ten bahsedildiği zaman gerçekte tek hedef vardır: Onları immobilize etmek. Bunlar başarılıca, yani ara tabaka (foil) sersemletilince, düşman olgun bir meyve gibi avucumuza düşer.

Üçüncü teknik Tel'dir. Tel imajı, teli kırmak için her iki tarafından bükme gerekmesinden gelir. Etki ajanı propagandistin tersidir veya tam propagandisttir. Saf propaganda yapan, asla lehte değil daima aleyhte propaganda yapan, zayıflatmaktan, yumuşatmaktan, gevşetmekten, çözmekten, bozmaktan başka amacı olmayan kimsedir. 2500 sene önce yaşayan ve zamanının Clausewitz'i olan¹¹ Çinli düşünür Su Tzu bunu gördü. Düşmandan önce birliklerin tertiplenmesinden bahsetti. Bunu şu şekilde mükemmelen ifade etti. Nihaî hile net biçimde tanımlanabilecek bir biçim sunmamaktır. Böylece en keskin zekâli casusların ne yapacağını hakkında bilgi toplamasından kaçarsın ve en kavrayışlı akla sahip kimselerin size karşı bir plan yapmasına izin vermezsin. Meselâ, Sovyet etki ajanı asla bir komünist olarak görünmeyecektir. Sistematik biçimde mevcut sistemle yollarını kesiştirecektir; bazen sağda bazen solda durarak. Yapması gereken budur ve bu sayede tam bir meşruiyetten (cezalandırılmamaktan) yararlanacaktır. Hiçbir Batı kanunu kişinin içinde yaşadığı toplumun altını oymasını yasaklamamaktadır. Etki ajanı sadece kırmızı ve siyahı, yani bir makasın iki kanadını oynayacaktır.

Soğuk Savaş Sonrası Dezenformasyon

Daha önce siyasal sistemlerin hepsinde devlet merkezli veya devlete eklemli dezenformasyon faaliyetlerinin olabileceğini ifade etmiştik. Bu açıdan, oto-

9 Gorgon: Yunan mitolojisinde keskin dişli, saç yerine başlarında canlı yılanlar olan, her bakanın taş kesildiği kadınlar.

10 Rasputin: Rus tarihinde herkesi etkileyen konuşmalarıyla Çar'ın sarayı dâhil her yere girebilen ve herkese nüfuz edebilen tarihî bir figür.

11 Carl von Clausewitz: 1 Haziran 1780 tarihinde Prusya'da, Magdeburg yakınlarındaki Burg'da bir asilzade olarak doğan ve 1832'de yayınlanan *Savaş Üzerine* adlı eseri askerî strateji konusunda en itibarlı klasiklerden biri hâline gelmiş olan Alman strateji ustası.

riter ve totaliter devletlerin demokratik devletlere nispetle çok daha ilerde olduğunu, yani dezenformasyonu kıyaslanamayacak kadar çok ve sistematik biçimde kullandığını belirtmiştik. Sovyet dezenformasyon teknikleriyle ilgili olarak Vladimir Volkoff'tan aktarılanlar Sovyetlerin dezenformasyon alanında her devleti aştığını ve belki rakiplerinin hayal dahi edemeyeceği seviyelere ulaştığını gösteriyor.

Sovyetlerin bunu yapmasında etkili olan çeşitli faktörler var. Sosyalizmin toplumların tabiat kanunlarına benzer gelişme kanunlarının keşfinin zorunlu bir sonucu olduğu inancı sanırım en başta gelen faktördür. Hiç şüphe yok ki bu inanç sosyalizme bağlanmayı ve sosyalizmi ülkelere ve dünyaya egemen kılma mücadelesi uğruna büyük fedakârlıklara katlanmayı teşvik etmiş hatta bir tür kutsal bir göreve dönüştürmüştür. İkinci faktör olarak, ilkiyle bağlantılı şekilde, sosyalizmin küresel bir ideoloji olma iddiası ve çoğu zaman öyle kabul edilmesi gelmektedir. Bu küresellik iddiası, ona bağlananların sosyalizm uğruna içinde yaşadıkları toplumlarda bulunan mahallî ve kültürel aidiyetleri ve alışkanlıkları reddetmesinin ve küresel sosyalist harekete bağlanmasının psikolojik maliyetini azaltmış ve yolunu açmıştır. Son olarak, sosyalizmin küresel bir mücadele olarak zafere giden, yani rakiplerine, düşmanlarına karşı zafer kazanması kaçınılmaz, yani müstakbel muazaffer bir ideoloji olduğu dogması da sosyalist inanca bir oportünizm eklemiş ve sosyalist olmayı ve sosyalist hareketlere katılmayı kolaylaştırmıştır (Yayla, 2011). Bu sayede belki de insanlar Sovyet etki ajanı olmayı klasik anlamda bir ajanlık olarak görmemiş, insanlığı mutlak iyiliği davasına yapılan bir hizmet olarak yorumlamıştır.

Bu ve benzeri etkenler sayesinde Sovyetler Birliği, dünya sosyalist-komünist hareketinin sahibi, patronu, beyni, merkezi olarak, her ülkede bilerek veya bilmeyerek ona stratejisini uygulamada yardım edecek bireyler ve gruplar bulmada fazla sıkıntı çekmemiştir. Dünyanın her yerindeki sosyalist hareketler de dezenformasyon tekniklerinde uzmanlaşmıştır, çünkü bu teknikler sosyalizmin bir alt kültürü hâline gelmiştir. Sovyetler Birliği bu sayede gizli dezenformasyon faaliyetlerine ilaveten açık ve legal cephe örgütleri (front örgütler) de kurmuş-kurdurmuş ve onları hasımlarıyla, yani Batı ile mücadelede hizmetine koşturmuştur. Pek çok ülkedeki ayaklarıyla dünya barış hareketi bunun en tipik örneklerindedir. Bu sayede Sovyetler Birliği düşmanı Batı bloku ülkelerinden farklı olarak bu ülkelerle ülke içinden de mücadele etme imkânlarına sahip olmuştur.

Sovyetler Birliği çöküp dağılınca, en sofistike biçimde dezenformasyon faaliyetleri yürüten Sovyet etki ve propaganda ağlarındaki insanlar da bir boşluğa düşmüş olmalı. Bu insanlar Soğuk Savaş'tan sonra ne yapmış

olabilirler? Artık bir büyük patron ve uluslararası sosyalist hareket olmadığına göre işi tamamen bıraktılar mı? Yoksa alıştıkları ve içselleştirdikleri teknikleri, metotları daha küçük çaplı siyasî, ekonomik hedefler veya tamamen şahsî amaçlar için mi kullanmaya başladılar? Bu soruların cevabını hiç bir zaman tam olarak bilemeyeceğiz. Ancak, bir noktayı gözden kaçırmamak lâzım. Biraz yukarda söylendiği gibi, dezenformasyon teknikleri Sovyetler tarafından geliştirilmiş ve kullanılmış olmakla beraber genel olarak sosyalist düşünce ve hareketler içinde bir alt kültür hâline gelmişti. Bu yüzden küresel bir hareket olmasa bile çeşitli coğrafyalardaki sosyalist akımların ve hareketlerin dezenformasyon tekniklerini kullanmaya devam ettikleri ve kendi yapılanmaları içinde adı konmuş veya konmamış bir dezenformasyon yapmayı öğrenme-öğretöme pratiğiyle ona süreklilik kazandırmış oldukları düşünülebilir.

Mamafih, dezenformasyonu sadece sosyalizme ve tarihe karışmış veya hâlâ ayakta olan sosyalist ülkelere bağlamak hata olur. Devletlerin mayasında bu var. Batı bloku, özellikle ABD, dezenformasyon ve onunla bağlantılı belli faaliyetleri müttefiki olan ülkelerde bile sürdürmekten çekinmiyor. Kanaatim odur ki, hem demokratik devletler hem de sayılarının gittikçe azaldığı söylenen demokratik olmayan devletler dezenformasyon faaliyetlerine devam ediyorlar. Ama Soğuk Savaş dönemindekine nispetle daha küçük çaplı olarak. Yani demokratik olan ve olmayan devletler arasında dezenformasyona icabında işe yarar bir araç olarak başvurma açısından bir fark yok. Ancak, yazıda tekrar tekrar belirtildiği üzere, Sovyetler Birliği tecrübesinin ve sosyalist blokun parçası olmuş, sayıları gittikçe azalan bireyler ile süreklilik kazanmış gruplar ve ülkeler muhtemelen dezenformasyon metotlarını daha çok ve daha başarılı şekilde kullanıyorlar.

Demokrasilerde Dezenformasyon

Vladimir Volkoff'un işaret ettiği gibi demokratik ülkeler dezenformasyon faaliyetlerine diğer ülkelere daha açık. İfade ve basın hürriyeti, akademik özgürlük, sanatçılara ve edebiyatçılara tanınan geniş serbestlik alanı, toplumsal çoğulluk, hoşgörü bunu kolaylaştırıyor. Yine Volkoff'un dediği üzere, demokratik-liberal toplumlar altlarını oyan faaliyetlerin farkına ya hiç varamıyor, ya çok geç varıyor ya da varsa bile etkili karşı tedbir alma yolları bulamıyor. En iyi bildiğim ülke Türkiye olduğu için Türkiye'de dezenformasyon faaliyeti sayılabilecek bir kaç örneğe işaret ederek makaleyi bitirmek istiyorum.

Türkiye'de Rusya ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından finanse edilen yaygın organları var. Bunlar Türkiye'de demokrasi olmadığı, basın özgürlüğünün

çığnendiği, insan haklarının ihlâl edildiği yolunda sistematik propaganda sayılabilecek yayınlar yapıyorlar. Gel gör ki adı geçen ülkelerin demokrasi ve insan hakları sicili Türkiye'ninkinden çok daha kötü. Kendi topraklarında demokrasiyi ve insan haklarını önemsemediklerine göre bu finansör ülkeler gerçekten Türkiye'de demokrasinin gelişmesini ve insan haklarına daha fazla saygı gösterilmesini istiyor olabilir mi? Bu akla yatkın görünmüyor. O zaman neden çok az gerçeğe çok fazla yalana dayanan bu yayınları yapan yayın organlarını finanse ediyorlar? Bu makale ışığında bu soruya verilebilecek cevap belli: Bir tür dezenformasyon faaliyeti yürütüyorlar: İstedikleri Türkiye'de daha fazla demokrasi ve daha korunaklı insan hakları değil. Türkiye'nin parçası olma iddiasını sürdürdüğü Batı dünyası ile arasındaki mesafeyi açmak, Türkiye'yi Batı dünyası nezdinde itibar kaybına uğratmak ve olabilirse müttefikleriyle ilişkilerini bozmak.

Demokrasiler bu tür sorunlarla nasıl baş edebilir? Yabancı sermayeli yayın organlarının ülkede faaliyet yürütmesine nereye kadar müsaade edilebilir? Başka ülkelere bakarak kopya çekmek mümkün. Bu yolda ABD öncülük etti. Amerika Çinli beş medya kuruluşuna devlet medyası oldukları gerekçesiyle Amerika'da ofis açabilmek ve eleman çalıştırabilmek için federal devletten izin alma şartı getirdi. Bu bir yol olabilir. Bir diğer yol elbette mütekabiliyettir. Söz konusu ülkeler Türkiye sermayesiyle kendi ülkelerinde benzer yayın organlarının kurulmasına ve çalışmasına izin verdikleri sürece burada aynı hakka sahip olma şartına bağlanabilirler.

Yine Türkiye'den bir örnek. İsrail tarafından finanse edildiği devlet kayıtlarına girdiği söylenen bir başka yayın organı adeta sadece dezenformasyon yapan başka da hiçbir şey yapmayan bir çete olarak işliyor. Bu yayın organını toplumdaki itibarını sarsmak istediği kimselere çeşitli yollarla saldırıyor. Kullandığı taktiklerden biri bu kişileri dönme veya Yahudi ilan etmek. Böylece iki taş vurulmuş oluyor. İlk olarak, söz konusu kişinin itibarı, toplumdaki atmosferden dolayı, yara alıyor. İkinci olarak, belli çevreler ve örgütler tarafından bu yayınlara dayanarak Türkiye'nin anti-semitik olduğu yolunda dünyaya mesajlar veriliyor.

Bunu tersi de var. Türkiye'de biri İsrail devletinin icraatlarını veya Soros gibi Yahudi asıllı bir zenginin ülkeleri içinden istikrarsızlaştırma faaliyetlerini eleştirirse etki ajanları tarafından hemen anti-semitik olarak damgalanıp itibar kaybına maruz bırakılmak istenebiliyor. Buradaki kurnazlık da İsrail devleti ile Yahudiliği özdeşleştirmek ve İsrail devletine yöneltilen eleştirileri bir halkın karalanması gibi sunmak.

Bu yazıda dikkat çekmek istediğim yakın tarihli başka bir dezenformasyon örneği var. Türkiye’de Nisan 2020’de infaz sisteminde değişiklik yapan bir kanun çıkartılarak 90 bin civarında mahkûm salıverildi veya ev hapsine gönderildi. Koronavirüs salgını ve hapishanelerdeki aşırı doluluk bunu gündeme getirmeye sebep olan başlıca faktörlerdi. Bu değişiklikle ilgili tartışmalar sırasında sık sık şu sözü işittik, okuduk: “Katiller, gaspçılar, hırsızlar serbest bırakılıyor, gazeteciler hapiste kalıyor”. Bu söz, aslında, onu üretenler değil ama tekrarlayanlar ne kadar farkındaydı bilmem, tipik bir dezenformasyon tekniğinin kullanılmasına sahne olmaktaydı.

Türkiye’nin ifade ve basın özgürlüğü karnesinin olması gerektiği kadar iyi olduğunu iddia etmeyeceğim. Başka birçok alanda olduğu gibi bu alanda da eksiklikler ve yanlışlıklar var. Bunun niye böyle olduğu ayrı bir tartışma konusu. Ancak, “hapiste bırakılan gazeteciler” meselesine daha yakından bakmak lâzım. Akıl ve mantık bu konuda bize şunları söyler: Hapisteki gazeteciler üç grup teşkil edebilir. İlk grupta gerçekten gazetecilik faaliyetlerinden –meselâ haber yapmaktan, siyasetçileri ve bürokratları eleştirmekten- dolayı hapiste olan gazeteciler bulunabilir. Üçüncü grup gazetecilik faaliyetleriyle uzaktan yakından alâkası olmayan –örneğin cinayet, yaralama, gasp, dolandırma, bombalama, terör eylemlerine destek sağlama, teröristlere yataklık yapma gibi- suçlardan mahkum olduğu için cezalandırılan gazetecilerden oluşabilir. İkinci grupta ise gazetecilik faaliyeti olup olmadığı duruma bağlı olarak tartışılacak suçlardan içeri girenler yer alabilir; hakaret, özel hayatın mahremiyetini ihlâl, gizli devlet bilgilerini ele geçirme ve yayınlama, şiddeti ve suçu övme gibi. Bu ayırım, mesleği gazetecilik olan bazılarının (tasnifimizdeki üçüncü grupta yer alanların) hapiste olmalarının sebebinin gazetecilik faaliyetleri değil dünyanın her yerinde suç kabul edilecek ve cezalandırılacak olan eylemler olduğunu gösterir. Fiiliyattaki durum da böyle. Bu şartlar altında söz konusu gazetecilerin hapiste olması bir adaletsizlik değil, tam da tersine adaletin bir gereği. Bundan dolayı tüm hapisteki gazeteciler hakkında topluca konuşmak yanlış.

Bu ayırımı yapmadan “gazeteciler içerde” dersiniz, bazı suçluların cezalandırılmasını, adaletin yerini bulmasını istemiyor, gazetecilere suç işlemler bile mutlak masumiyet ve masuniyet atfediyorsunuz demektir. Dahası, karşılaştırılan iki grubun ilkinden meslekleriyle değil suçlarıyla bahsedersen ikinci gruptan sadece başka bazı mesleklere göre daha korunaklı olan mesleklerinden bahsederseniz tipik bir dezenformasyon yapmış olursunuz. Bu suçların iticiliğinden suçlu gazetecilere masumiyet karinesi ütemeye kalkışmış olma durumuna düşersiniz. Oysa sayılan suçları işleyenler arasında insan hayatıyla ilgili kutsal bir görevi ifa eden doktorların veya gençlerin

hayata hazırlanması gibi yararlı bir işi yapan öğretim üyelerinin bulunması da mümkündür. Meslekler masum ve masun olmaya ve cezalandırılmaktan muaf tutulmaya yetiyorsa birileri de bu kimselerin suç işlemiş olsalar bile masum sayılmaları gerektiğini ileri sürebilir.

Son olarak işaret etmek isterim ki, 7 Şubat 2012'deki MİT operasyonu ile seçimle gelen meşru hükümete karşı yeni bir bürokratik vesayet kurma amaçlı eylemler yapmaya başlayan FETÖ, diğer özelliklerine ilaveten, bir yönüyle bir dezenformasyon örgütü. Devlet içine gömülmüş, bir istihbarat örgütü olarak da işleyen yapısıyla FETÖ'nün sadece darbeci ekip olarak değil bir dezenformasyon şebekesi olarak da analiz edilmesi gerekir. Öyle sanıyorum ki FETÖ eşine az rastlanır dezenformasyon teknikleriyle medyayı büyük ölçüde kontrol altına almıştı. Ona karşı olduğunu sanan yayın organlarını ve gazetecileri bile yanıltma ve kullanma gücüne ve becerisine sahipti. Hükümete karşı medya operasyonlarını bizzat sahip olduğu yayın organlarıyla değil daha ziyade içlerine yerleştirdiği etki ajanlarıyla diğer medya organları üzerinden yapmaktaydı. FETÖ'cü olduğunun anlaşmamasını istemediği önemli kamusal mevkilerdeki elemanları hakkında yayın organlarıyla aleyhte yayın yaparak onların kendiyile bir alâkası olmadığı izlenimini yaratmaya çalışmaktaydı... Bu konu hâlâ daha sistematik ve ayrıntılı biçimde araştırılmayı bekliyor.¹²

Sonuç: Dezenformasyonla Birlikte Yaşamak

Soğuk Savaş'ın bitmesi hayatımıza dezenformasyon ağlarının dağılması gibi bir iyilik getirdi. Bu, dezenformasyon faaliyetlerinin azalması anlamına geliyor ama tamamen bittiği veya bitebileceği manasını taşıyor. Sovyetlerin çökmesi ve komünist blokun dağılması Batı ülkelerinde işleyen dezenformasyon yapılanmalarını bozdu. Ancak, sosyalist muhitlerde bir alt kültür hâline gelmiş ve kendi kendini yeniden üretme ve sürdürme dinamizmi kazanmış olan dezenformasyon mantığı ve akışı daha küçük çapta da olsa yaşamaya ve etkili olmaya devam ediyor. Batılı devletler de, ABD başta olmak üzere, dezenformasyon faaliyetlerine girişebiliyor. Dezenformasyon tamamıyla ölmedi, küçülerek ve daralarak da olsa yaşıyor. Üstelik internetin doğması ve sosyal medyanın gelişmesi dezenformasyona yeni alanlar açtı ve herkesin kolayca ulaşabileceği, kullanabileceği araçlar kazandırdı.

Türkiye'de de her meşrepten ve siyasi çizgiden yayın organları -gazeteler, dergiler, televizyonlar, internet haber siteleri vb.- kendi çaplarında dezenformasyon faaliyetleri yürütmeye çalışıyor. İtibarsızlaştırmak istenen kimsele-

¹² FETÖ'nün ne olup ne olmadığı, temel özellikleri ve nasıl faaliyet gösterdiği hakkında şu çalışmaya bakılabilir: Atilla Yayla, *Şanlı Direniş: 15 Temmuz*, Ankara: Liberte Yayınevi, 2016.

rin özellikle çirkin, itici fotoğraflarını yayınlamak, sözlerini bağlamlarından çıkartıp başka anlamlarda kullanmak, doğrunun itibarından yalanı ve yalanın itibarsızlığından doğruyu yararlandırmak, düpedüz yalan haber yapmak sık sık başvurulmuş dezenformasyon taktikleri. Yani hiçbir kesim dezenformasyondan tamamen uzak değil. Ancak, sol-sosyalist gelenekten gelenler, makalede işaret edilen sebepler ve faktörler yüzünden, bu işte çok daha usta ve başarılı.

Bu durumda ne yapacağız? Devlet bir taraftan kendisi bir dezenformasyon kaynağı olabilir ama diğer taraftan da dezenformasyonla mücadele etmekte demokratik devlete de görev düşüyor. En doğrusu bu mücadelenin yargı sistemi aracılığıyla verilmesi. Hukuk mevzuatı dezenformasyon faaliyetlerine karşı sivil vatandaşları etkili şekilde korumalı. Sivil toplum mensubu gönüllüler de masum ve zayıf vatandaşların sistematik dezenformasyon faaliyetleri yüzünden uğradığı mağduriyetlerin giderilmesi için mücadele edecek sivil toplum yapılanmaları gerçekleştirmeli. Yargı bürokrasisi içinde bu konuda uzmanlaşmış savcı ve yargıçların bulunması bu mücadeleye çok katkı sağlar. Ancak, bu mücadele sayılan şeylerin hepsinin ardında toplum desteği olmadan başarılamaz. Uzun vadede en önemlisi, yani dezenformasyonla mücadelenin en etkin araçları ifade özgürlüğü, toplumsal çeşitlilik, medyanın çoğulluğu ve toplumun uyanıklığıdır.

Bereket versin, içinde yaşadığımız çağda hiç bir güç, örneğin Sovyetler Birliği'nin geçmişte kurduğu kadar büyük ve etkin bir dezenformasyon ağı ve hâkimiyeti kuramaz. Doğru bilgi, haber sonsuz kadar saklanamaz, gizlenemez, çarpıtılamaz. Yalan sonsuza kadar doğru diye pazarlanamaz, gizlenemez. Bu yüzden, sıkıntı verici durumlar yaşasalar ve ağır aksak mukabele etseler de, 20. yüzyıl siyasî tarihinin kanıtladığı üzere, demokrasilerin kendilerine yönelik dışardan gelen dezenformasyon faaliyetleriyle de ülkeleri içindeki sistematik dezenformasyon faaliyetleriyle de baş edebilecek veya en azından hayatların onun tarafından tamamen tahrip edilmesini önleyebilecek dayanıklılığa ve reflekse sahip olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Arnhart, L. (2008). *Siyasi Düşünce Tarihi*. Liberte Yayınları: Ankara.
- Hayek, F. A. (2007). "Bilginin Toplumda Kullanımı". Turan Yay (Çev.). *Liberal Düşünce*, 12(45), ss. 153-164.
- Kolakowski, L. (1999). "Totaliterizm ve Yalan". Aydın Yalçın (Çev.), Atilla Yayla (Ed.) *Sosyal ve Siyasal Teori* (2. Baskı) içinde (ss. 401-411). Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Scruton, R. (2007). *Dictionary of Political Thought* (Third Edition). Palgrave Macmillan: Londra.
- Mayor, T. (2013). "Avcı Toplayıcılar: Orijinal Liberteryenler". Atilla Yayla (Çev.). *Liberal Düşünce*, 18(71), ss. 227-246.

- Volkoff, V. (1985). *The Set Up*. Alan Sheridan (Çev.). Arbor House: New York.
- Yayla, A. (2011). "Marksizm Niçin Hala Popüler?". *Liberal Düşünce*, 16(61-62), ss. 7-22.
- Yayla, A. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ankara: Adres Yayınları.
- Yayla, A. (2014). *Liberal Bakışlar* (3. Baskı). Profil Yayınları: İstanbul.
- Yayla, A. (2016). *Siyaset Bilimi* (3. Baskı). Liberte Yayınevi: Ankara.
- Yayla, A. (2016). *Şanlı Direniş: 15 Temmuz*. Liberte Yayınevi: Ankara.

Hukukun Üstünlüğü mü, Merkez Bankalarının Üstünlüğü mü?*

The Rule of Law or the Rule of Central Bankers?

Lawrence H. White

Çeviren Metin Toprak**

İktisatçılar, ekonomik kalkınmayı isteyen ülkelerin hukukun üstünlüğü ilkesini benimsemesi gerektiğini önerirler. Kendi tavsiyemizi dinleyerek parasal ve finansal sistemimize uygulamayı öneriyorum. Hukukun üstünlüğü ilkesi son iki yıl veya bu civardaki bir süre içinde bulunduğumuz olağan üstü durumu çözümlenmede bize yararlı bir rehberlik edebilir ve bundan da önemlisi gelecekte yaşanacak krizlerden kaçınmamıza imkân verebilir.

Bu kriz sırasında Merkez Bankası ve Hazine yetkilileri maalesef hukukun üstünlüğünü uygulama dışındaki olası her türlü çareyi dikkate almıştır.

Eğer benim abarttığımı düşünüyorsanız, Ben Bernanke'den bir alıntı yapayım. Bernanke krizin başlarında diğer Fed ve Hazine yetkilileriyle yaptığı bir strateji toplantısında şunları açıklıyordu (Baker 2008): "hiçbir siperde ateist olmadığı gibi finansal krizlerde de ideolog yoktur". Bakan Hank Paulson'a bağlı olarak çalışan kurtarma paketi yönetiminin başındaki Neel Kashkari, bir muhabirin kendisine Kongrenin sağladığı (esasen kullanma kuralları da koymadığı) 700 milyar doları Hazinesinin nasıl harcayacağını sorusuna herhangi bir kuralın olmadığı yanıtını verdi. Alıntı bir gazeteden: " 'Biz her şeye bakıyoruz,' diyordu. 'Neyin finansal sisteme en çok yarar sağlayacağını anlamaya çalışıyoruz' " (Ellis2008).

*"The Rule of Law or the Rule of Central Bankers?", *Cato Journal*, Vol. 30, No. 3 (Fall 2010). Lawrence H. White George Mason Üniversitesinde Mercatus İktisat Profesörüdür.

**Prof. Dr. | İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi | metin.toprak@istanbul.edu.tr
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss.147-158.

Eğer Bernanke ve Kashkari'nin mesajlarını açarsak, söyledikleri şudur: "Biz yetkililer olarak pragmatik olma zamanı olduğunu ilan edersek, bu takdirde istediğimiz her şeyi yapabileceğiz. Bir kez acil diye ilan ettiğimiz bir durumda bizi sınırlayacak uzun ömürlü ilkeler ya da anayasal veya yasal sınırlamalar yoktur. Daha derin bir krizden kaçınmaya yönelik ümidimiz, bize herhangi bir zamanda yardımcı gibi görünen her şeyi yapma yetkisi veriyor.

Bu tür düşüncelerin, ekonominin sağlıklı olmasından sorumlu olanlardan gelmesi şaşırtıcı değildir. Yani, bu atama kararını veren bir hükümet için, bu kararı kabul eden biri için ve nihayet geriye kalan bizlerin ciddiye alması bakımından gülünçtür. Bu tip adamların çok az şey yapıyor görünmekten kaçınması anlaşılabilir bir şeydir. Eğer Ben Bernanke ilkelere bağlı kalacak olsaydı, Başkan Obama tarafından Fed başkanı olarak tekrar atanmayacaktı (Daha esnek birisi bu postu kapabilecektir). Şaşırtıcı ve hayal kırıklığına yol açan şey ise serbest piyasa ve anayasal olarak sınırlı hükümet lehine kaç yorcununun bu duyguları dillendirerek destek verdiğiidir.

Hukukun Üstünlüğü

Federal Reserve politika tartışmalarında hukukun üstünlüğüne referans verilmesi nadirdir. Hukuk içtihadında ve siyaset felsefesinde hukukun üstünlüğünün çeşitli boyutları vardır. Özünde, yönetim yetkisini elinde bulunduran insanların keyfi veya ihtiyari yönetimine karşılık klasik liberal ilke olan ihtiyari olmayan yönetim vardır. Kestirme olarak, ya hukukun üstünlüğü ya da yetkili olanların üstünlüğü sözkonusudur. Hukukun üstün olduğu durumda, devlet kurumları hâlihazırda yazılı kuralları sadakatle uygulamaktan başka bir şey yapmazlar. Yetkili olanların üstün olduğu durumda, icra yetkisini elinde tutanlar yapabildikleri sürece önemli yeni birçok kararname çıkarma yetkisine sahiptir.

Friedrich Hayek klasik eseri *Kölelik Yolu*'nda "keyfine göre yönetim yapan hükümetin olduğu ülke" ile "Hukukun Üstünlüğü olarak bilinen büyük ilkenin" gözlendiği serbest bir ülkeyi karşılaştırır. "Bütün teknik ayrıntılardan uzak olarak" diye devam eder ve "bunun anlamı hükümetin bütün icraatleri önceden ilan edilen sabit kurallarla sınırlandırılmıştır. Bu kurallar sayesinde yönetimin zorlayıcı gücüyle bunu veri durumlarda nasıl kullanacağını kestirmek ve bu bilgiye dayanarak bireysel durumlar için plan yapmak mümkündür (Hayek, [1944] 2007: 112).

Yasaların yönetimdeki insanlar tarafından uygulanması gerektiği elbette doğrudur. Bir futbol maçında hakemlerin insan olacağını da biliyoruz (gerçi

robot hakemler daha soğukkanlı olurdu ya). Fakat bu hakemler ya maçın başında bilinen spor kurallarını tarafsız olarak uygulayan insanlar olabilir yani hukukun üstünlüğüne uyarlar ya da kuralları bir takımın lehine ötekinin aleyhine keyfi uygulama yapan insanlar olabilir veya (hatta daha kötüsü) maçın ortasında geliştirilen hikâyeden kurallarla bir takımın ihlallerini cezalandırabilirler.

Hukukun üstünlüğü kavramının derin tarihsel kökleri vardır. Hayek, başka bir yerde (1969: 118) David Hume'ın –iki yüzyıl önce yazılmış- *İngiltere'nin Tarihinden* sınırlandırılmamış devlet yetkililerinin sınırlandırılmamış takdirinin yerine hukukun üstünlüğünün kurulmasının değeri üzerine alıntı yapar. Hume, kısa dönemde günün şartlarına göre alınması gereken özel tedbirlerden vazgeçmenin her zaman uygun olmadığını kabul eder. Hume, “kanuna sıkı bağlılık düsturundan bazı sakıncaların doğacağını” yazar fakat uzun dönemde tarihin verdiği dersin hukukun üstünlüğüne bağlı olmayla daha iyi durumda olacağımızı gösterdiğini teyit eder. Hume'a göre, “Şu anlaşılmıştır ki... avantajları bu sakıncalara ağır basmaktadır”, bu yüzden bu ilkeyi geliştiren atalarımıza selam durmalıyız.

Hukukun üstünlüğü ve insanın üstünlüğü arasındaki karşılaştırmanın izi bazen hala Platon'un Kanunlar başlıklı diyaloguna kadar götürülmektedir. Bu çalışmada (§ 715d), Atinalı Garip, hukukun “yöneticiler üzerinde despot olduğu ve yöneticilerin hukukun kölesi olduğu bir yerde” bir şehrin güvenliğinin ve tanrıların diğer yararlarının keyfini çıkaracağını ilan eder.” Diğer bir deyişle, devlet görevlileri toplumun efendileri olmak yerine hizmetkârları olmalıdır.

Hukukun üstünlüğü hayati derecede önemlidir, çünkü bir toplumun özgürlük, adalet ve gelişen ekonomik düzeni birleştirmesine izin verir (bkz. Barnett 1998). Yasal kurallar bilindiğinde ve hükümet eylemleri öngörülebilir olduğunda, özgür insanlar güvenle hayatlarını ve işlerini planlayabilirler ve piyasa ekonomisi yoluyla birbirleriyle planlarını koordine edebilirler. Vatanşlar, kendi mülklerinin kamulaştırılması veya yaptıkları sözleşmelerin iptali gibi keyfi eylemlerin olacağından endişe etmezler. Girişimciler, daha düşük değerli girdi bileşimini daha yüksek değerli ürünler haline dönüştürmeyi başardıklarında, bunun ödülünü alacaklarını bilirler. Eğer başarısız olurlarsa da, başarısız olacaklar ve zarara katlanacaklardır.

Merkez Bankalarının Üstünlüğü

Tüm bu anlatılanların finansal krizlerden kaçınma ve çözüme ile nasıl bir alâkası var? Açıkçası, hukukun üstünlüğü mevcut parasal ve finansal sistemlerde hâkim durumda değildir. Hayek'in sözcükleriyle ifade edersek “bütün

eylemlerinde .... sabit ve daha önce ilan edilmiş kurallara bağlı” hükümetlere sahip değiliz. Finansal piyasalardaki katılımcılar merkez bankasının dudaklarından dökülen her sözcüğü ciddiye alarak, merkez bankasının gelecekte nasıl bir politika izleyeceğini tahmin etmeye çalışması da sözkonusu değil.

Merkez bankacıları bugün ekonominin parasal ve finansal kurumları üzerinde tam inisiyatif sahibidir. Genel olarak insanın keyfi yönetimine karşı çıkararak hukukun üstünlüğünü savunanların, özellikle merkez bankacıların üstünlüğüne karşı çıkması gerekir. Bugünün merkez bankacıları “hukukun köleleri” değildirlere; bugünkü merkez bankacılar, merkez bankasını yaratan ve güçlendiren yasal düzenlemeye dayanarak para politikası ve düzenleyici kural koyma ile geniş bir inisiyatif kullanmaktadırlar.

Para politikasında ve finansal düzenleyici politikadaki inisiyatif bize daha iyi sonuçlar vermiyor. Bugün yaygın olarak kabul edilmektedir ki, enflasyon merkez bankalarının ihtiyari politikalarıyla yanlışlıkla hızlandırılmaktadır. Burada “ihtiyar” daha önceden tespit edilmiş sabit politika kuralına bağlılığın olmaması anlamına gelmektedir (Kydland and Precsot, 1977). Yine yaygın olarak kabul edilmesi gereken diğer bir husus, ihtiyari merkez bankası politikasının, 2001 yılından beri görüldüğü gibi aktif fiyat balonuna yol açmasıdır. Federal Reserve’in konut balonunu şişirdiğini ve çöküşe yol açtığını belirtmem gerek yok. Fakat Alan Greenspan’in faiz oranlarını, Fed fon getirilerinin iki buçuk yıl negatif olmasına yol açacak kadar düşük tuttuğunu (nominal oran eksi güncel enflasyon oranı), kitaplardaki herhangi bir kuralı inançla uygulamadan ziyade inisiyatif kullandığını not etmek istiyorum.

Merkez bankacılar şişirmeyi (enflasyona yol açmayı) sevdikleri gibi enflasyon savaşçısıymışçasına finansal piyasaların istikrarlandırıcıları olarak poz vermeyi de severler. Gerçekten, onlar balonun çöküşü son derece takdir moda kabarcık çöküşü sonrasındaki istikrarsızlığa oldukça yüksek inisiyatif kullanan bir tarzda cevap verdiler. Mevcut krizi aşabilmek için, merkez bankacılar kendilerini bankacılık sistemine rezerv şırınga etme, nihai ödünç mercii olarak likidite sıkışıklığı yaşayan ticari bankalara kısa vadeli ödünç verme gibi hâlihazırda rahatsızlığa yol açan ihtiyari ortodoks kriz politikalarıyla kendilerini sınırlamadılar. Merkez bankacılar ve Hazine bakanları ortodoks politika uygulamadılar ve inkâr edilemez şekilde keyfi davrandılar. Bazı firmalara ihsan dağıtırken, bazılarına da yük yüklediler. Bernanke’nin Fed’i (ve normalde Fed’i şahsileştirmemek gerektiği halde, burada hukukun üstünlüğünden ziyade yönetimdeki kişinin üstünlüğünü örnekliyoruz) keyfiliğiyle hukukun üstünlüğünü aşağıdaki eylemleriyle çiğnedi:

1. Fed banka dışı finansal kuruluşlara ödünç vermek ve onların likiditesini kaybetmiş veya zehirli aktiflerini almak için hatta Fed'in aktif portföyünün çoğunu bu yöne tahsis etmek için yeni "kolaylıklar" geliştirdi.
2. Fed özel bir kolaylık daha geliştirdi ("Maiden Şeridi¹ Ltd" olarak adlandırılan) ve bu yolla yatırım firması Bear Stearns'ün bonolarını satınalanları korumak için satınalmayı özendirmeyi istedi. Aynı şeyi, yatırım firması Lehman Brothers için yapmadı. Fed başka kolaylıklar da geliştirdi (Maiden Şeridi II, Maiden Şeridi III) ve tek bir müflis sigorta firmasının (AIG) kötü aktiflerini satın aldı.
3. Fed müflis yatırım firması Merill Lynch'i Bank of America'nın (BOA) boğazına soktu. Fed Merill Lynch'in likit hale getirilmesinden önce hemen satın alınmasına karar verdi. Bank of America'nın genel müdürü Ken Lewis başta BOA'nın satınalıcı olmasını kabul etti, sonar fikrini değiştirdi, çünkü şirketin durum analizi, Merill Lynch'in aktiflerinin önceden şüphelenildiğinden daha toksik olduğu ortaya çıkmıştı. Dahası, bırakın BOA'nın, potansiyel alıcı olarak bu durumda her hakka sahip olarak vazgeçmesini, Paulson ve Bernanke söylenenlere göre "Lewis'e baskı yaparak, kendi hissedarlarına karşı yasal yedieminlik yükümlülüğünü ihlal etmesini istemişlerdir. Oysa Ken Lewis, satınalmayı doğru bilgiye dayalı olarak onaylamak zorunda olan kişidir". Hiçbir yasal yetkiye dayanmadan, Fed ve Hazine, eğer Lewis konuşmayı ifşa ederse ve satınalmayı yapmazsa BOA'nın yönetim kurulunu ve yönetimini görevden alma ile tehdit etmişlerdir (Kuttner 2009).

Hayek'in ([1944] 2007:115) *Kölelik Yolu*'nda uyardığı gibi "bir icrai kuruma (veya düzenleyiciye) bilinen taraflara menfaat sağlama ve yükümlülük yükleme yetkisi verme bir taraf tutma tarifi vermedir:

"Hükümet politikasının belirli kişiler üzerindeki kesin etkileri bilindiğinde ki burada hükümetin bu belirli etkileri doğrudan hedeflediği kabul edildiğinde, bunların tarafsız olduğu artık kabul edilemez. Hükümet politikası, zorunlu olarak tarafları alır, yükümlülüğünü insanlara uygular ve insanların kendi amaçları doğrultusunda ilerlemelerine yardımcı olmak yerine, onlara amaçlar seçer."

Tartışmamızı, Paulson-Geithner Hazinesini kapsayacak şekilde genişletirsek, bu yapının dokuz büyük bankayı yeni tercihli hisse senedi basarak Hazineye satmaya keyfi olarak zorladığını söyleyebiliriz. Bazı bankalar bu anlaşmayı yapmayı istediler, bazılarıysa istemedi. Bu bankalardan üçü henüz yeni dönüşmüş yatırım firmasıydı, bunlara ticari banka statüsü öngörülemeyecek hızda verildi, tam da şırınganın yapıldığı sırada. Bu uygulama daha sonar küçük bankalar için de genişletildi.

---

1 Manhattan'da New York Federal Reserve'in yanbaşındaki cadde ismi.

Fed'in tüm eylemlerinin Federal Reserve Yasasına göre teknik olarak yasal olup olmadığı ciddi bir sorudur. Federal Reserve'in yasal yetkisi oldukça geniştir, fakat bu bile Fed'in kriz esnasında geleneksel olmayan bütün eylemlerinin kapsayacak kadar geniş olmayabilir. Şimdi Amerikan Ekonomik Araştırma Enstitüsü mensubu olan New York Federal Reserve'in eski avukatı Walker Todd gibi uzmanlar bu konudaki şüphelerini dillendirmektedirler. Todd (2008) açık bir şekilde "Fed'in son ödünç vermelerinin çok azı statüsündeki yetkiye dayanır ve hukukun üstünlüğünü dert edinen birisi için zorba hükümet potansiyeli olarak da görülebilir". 2008 baharından beri, Federal Reserve Yasasının² 13(3) kısmındaki olağanüstü koşullar altında yetkili olduğunu medya açıklamalarıyla ileri sürmektedir. Bu bölümün bugünkü dili Fed'in Guvernörler Kuruluna "olağan olmayan ve acil durumlarda" yetki vermektedir, "iskonto ... kâğıt para, ödeme emirleri, tahvil" basımı ve bunun geçerliliği "yukarıda söylendiği gibi bu tür dönemlerde kurulun belirleyebilmesi" durumunda oylama ile mümkündür, bunu bireyler veya firmalardan hangileri tercih ederse edinebilirler, sadece ticari bankalar değil. Fed 13(3)'ü kayıtsız şartsız yetki olarak yorumluyor. Fed'in "iskonto, kâğıt para, ödeme emirleri, tahvil" olmayan aktiflerin satın alma yetkisi için veya bunları yapmak için özel kolaylıklar geliştiren yetkisinin varlığı için satır aralarını ve sayfayı bütün olarak okumak gerekiyor. Fed'in son 18 aydır "kendisine verilmeyen yetkiyle işlem yaptığını" (Bergman, tarihsiz) dobra dobra ifade eden İktisatçı Edward Kane'e katılmamak mümkün değil.

Statüsündeki yetkisi ne olursa olsun, Fed hukukun üstünlüğünü, 13(3)'ü mütemadiyen kullanarak ihlal etmiştir. Acil eylem gerekçesiyle, Fed esasında maliye politikası operasyonlarıyla belirli firmaları, vergi ödeyenlerin maliyetini artırma pahasına desteklemiştir. Todd'un kaydettiği gibi "Bu bütün bir Federal Reserve Yasasına kendi yorumunu vuruyor. İstisnai kural -acil durum gücü- şimdi bir şeyler yapmanın sıradan yolu haline geldi ve Fed için kredi genişletmede miktarsal hâkim yönetime dönüştü" (Bergman, tarihsiz).

Eğer statü hukuku merkez bankasına, uygulamada herhangi bir kısıtlama olmaksızın sınırsız geniş bir eylem yetkisi verirse, bu durumda bizim hukukun üstünlüğüne sahip olmadığımızı, merkez bankacıların üstünlüğünün sözkonusu olduğunu söyleyebiliriz Hayek ([1944] 2007: 119) *Kölelik Yolu*'nda aradaki farkı şöyle açıklamıştır:

"Birisinin tam yasal yetkiye sahip olarak eylemde bulunması ve kanunun mu kendisine keyfi davranma yetkisini verdiğinin cevabını ya da kanunun kendisinin nasıl davranacağını tam olarak tanımladığının cevabını vermiyorsa...

2 Yasa metni için, bkz. www.federalreserve.gov/aboutthefed/section13.htm. Fed'in yetkili otorite olarak Maiden Şeridi Ltd'yi oluşturması için bkz. Fed'in "Rezerv Dengelerini Etkileyen Faktörler" in dipnotu, (www.federalreserve.gov/releases/h41/current). 1991 değişikliği üzerine bkz. Todd (1993).

Eğer kanun böyle bir kurul veya yetkinin istediğini yapmasını öngörüyorsa, bu kurul veya yetkinin yaptığı her şey yasaldir, -fakat bunun eylemleri kesinlikle Hukukun Üstünlüğüne uygun değildir. Hükümete sınırsız güçler vererek, en keyfi yönetim yasal kılınabilir; ve bu yolla bir demokrasi hayal edilebilecek en eksiksiz despotizmi kurabilir.”

Bir Finansal Krizde Hukukun Üstünlüğünü İzlemek

Alternatif nedir? Büyük finansal firmaların iflası durumunda, hukukun üstünlüğü parasal ve düzenleyici otoritelere ne söylüyor? Söylediği ilk şey: ihtiyari bir tolerans göstermeyin, başarısız bir firmanın kurtulacağını düşündürerek, zehirli aktiflerin kendilerini toksinlerinden arındırarak bir zombi kurumun tekrar hayata döneceği boş bir ümidine yöneltmeyin. Vergi ödeyenlerin parasına keyfi olarak müflis firmaları kurtarmayın. Bunun yerine, iflası çözün. Eğer hiç kimse bir destek olmadan müflis firmayı almak istemezse, iflas kanununu uygulayın. Eğer finansal kurumlara uygulanan özel bir iflas kanunu varsa, onu uygulayın. ABD’de 1991 tarihli FDIC İyileştirme Yasası, FDIC’nin (Federal Mevduat Sigorta Kurumu) iflasın eşiğindeki bankaları hızla ve vergi ödeyenlere en düşük maliyetle çözüme kavuşturacağını öngörür. Yetkililer bu yasal zorunluluğunu görmezden geliyorlar. (Bunun yerine, Hazine tercihli hisseleri satınalmaya zorlandığında batık bankalara “sermaye şırıngası” yapıyor.)

“Önceden paketlenmiş iflas “ yasası çıkarılarak banka dışı finansal kuruluşların başarısızlıklarını hızla çözüme kavuşturma iyi bir fikir olabilir, ama böyle bir kanunun yokluğunda, kitaplardaki kanunları uygulayın.

İflasta hukukun üstünlüğü sadece hissedarların kaybettiklerini kabul etmeleri anlamına gelmiyor, aynı zamanda kredi veren kuruluşlarla ve diğer karşılıklı iş yapılan kuruluşların da zararın kendilerinin olduğunu kabulleri anlamına gelir. Alacaklılar, ihtiyari yetkililerin kayıpları vergi ödeyenlerin fonlarıyla karşılamaları olmaksızın, kalan aktifleri bölüşürler.

Lehman Brothers’ın tasfiyesine karar verilmesi finansal piyasalar bakımından büyük bir şok olmuştur, çünkü daha önce Bear Stearns kurtarılmıştı ve bu da yine kurtarıma beklentisine yol açmıştı. Alternatif neydi? Kayıpları Lehman’ın paydaşlarına bırakmanın alternatifi, kayıpları vergi ödeyenlere yüklemektir. Bunun anlamı ya (a) büyük kazançlar uğruna büyük riskleri maksatlı olarak alanlara yüklemek, veya (b) devletleştirme. O anın sıcağından ziyade uzun dönem perspektifinden bakıldığında, her ikisi de iflas noktasına gelmiş başlıca finansal kuruluşların tasfiyesinden daha kötüdür. Her ikisi de hukukun üstünlüğüyle tutarlı değildir, çünkü ikisinin de tutarlı olarak uygulanması mümkün değildir. Bir ülkedeki her batık firmanın kurtarılamaz ve

yaşam desteği sürekli sağlanamaz, çünkü Hazine’de bu kadar para yoktur. Her firma devletleştirilemez, aksi halde ekonomi işlevini yitirir.

İflas noktasındaki firmaları piyasadan çıkmaya zorlayacak tutarlı politikaların uygulanması, Lehman’ın çöküşünden sonraki belirsizlik türünü ortadan kaldıracak ve finansal piyasalara daha büyük bir berraklık getirecektir. Tutarlılık olan nokta, Bear Stearns’teki hukukun üstünlüğünün çiğnenmesindeki gibi, yetkililerin çirkin Lehman iflası ile bundan daha çirkin olan devletleştirme veya açık uçlu kurtarmalar arasında tercihle yüzyüze kalmalarıdır.

Firma kurtarmaları ve diğer kayırma olasılıkları, hukukun üstünlüğünü çiğneyerek, istismar riskine yol açar. Sadece hissedarların zararları yüklenmesine müsaade edip, ödünç verenleri ve diğer paydaşları, Bear Stearns vakasında olduğu gibi vergi ödeyenlerin pahasına korumayı zor yoldan öğrendik. Bu da istismar riskini kontrolde yeterli olmamaktadır. Bear Stearns kurtarıldıktan sonra, Lehman Brothers borç düzeyini artırarak kaldıracağını yükseltmiş ve riskli ipotekli aktiflerini artırmıştır. Eğer ödünç verenler ve diğer paydaşlar, hükümetin korumasına güveneceklerini bilirlerse, bol miktarda ve ucuza borç vermeye istekli olacak ve Lehman gibi bir borçlu firmaya riskli aktiflerden oluşan yüksek kaldıraçlı portföy tutmaya sevk edecektir. Bir aracılıkta, hissedarların bakış açısından büyük ölçüde ödünç alınan fonlara dayalı “yukarı yönlü kaldıraçtan” daha yüksek sermaye kazancı stratejisi, ödünç verenler çok düşük risk primleriyle fon arz ettiklerinde mümkün olacaktır. Vergi ödeyenlerin bakış açısından firma aşırı riskli aktiflerden oluşan aşırı yüksek kaldıraçlı portföy tutar. Bu aşırı yüksek kaldıraçlı olguların örnekleri Fannie Mae ve Freddie Mac’tir, fakat Lehman ve Bear Stearns gibi yatırım firmaları da bunu sergiledi. Şimdi zor durumda olan vergi mükellefleri açısından bakıldığında, firma aşırı riskli varlıkları tutarak aşırı kaldıraçlı portföy tercihi yapar. Bu aşırı yüksek kaldıraç olgusunun en çarpıcı örnekleri Fannie Mae ve Freddie Mac’tir, fakat Lehman ve Bear Stearns gibi yatırım firmaları da bu tutumu sergiledi.

Eğer herkes hukukun üstünlüğüne uyulacağını bilirse, öyle ki kimse kurtarılmayı beklemeyecek, vergi yükümlülerine maliyet yüklenmesi sözkonusu olmayacak ve tedbirsizlik ortadan kalkacaktır. Bu, hiçbir finansal kuruluşun basiretsiz davranmayacağı anlamına gelmez, ancak tedbirsizlik salgını üreten yanlış teşviklerin olmayacağı anlamına gelir. Eğer, “hiç kimsenin “iflas edemeyecek kadar çok büyük” olmadığı ya da başarısızlığa uğramasının kaçınılmaz olduğu bilirse, ödünç verenler, kendilerini koruma inancıyla finansal kuruluşlara kaldıraçlarını ucuz yoldan yükseltmelerine müsaade etmeyeceklerdir. Bir hedge fonunun, yatırım bankasının veya bir diğer finansal kuruluşun iflas potansiyeli, bu yüzden bu kuruluşlar veya yatırımlar üzerinde yeni yasal

kısıtlamalar için bir gerekçe olmaz. Bu yasal kısıtlamalar, firma büyüklüğü, uygulanan sermaye rasyoları veya yönetici tazminat tavanı üzerindeki keyfi sınırlamalar şeklinde olabilmektedir. Örtülü veya açık yanlış teşvik garantileri olmaksızın, bunların hissedarları ve bunlara ödünç verenler ne kadar sermayenin yeterli olduğunu bilebilirler ve tespit edebilirler.

İflas etmiş firmaların uygun şekilde tasfiyesi, David Hume'ın sözleriyle "bazı rahatsızlıkların artacağı" inkâr edilemez. Fakat avantajlar bu rahatsızlıkları fazlasıyla dengeleyecektir. Başarısız firmaların fişini çekme gibi iyi bir neden piyasa ekonomisinin mantığıyla da tutarlıdır. Piyasa ekonomisinde firmalar başarılı olduklarında kazanmak için devam ettikleri gibi başarısız olduklarında da kaybetmeyi bilmeliler. Kamulaştırma ve kurtarılması bir piyasa ekonomisinin mantığı ile tutarsız olduğunu iyi nedenler için, politikaların başarısız edilir. Devletleştirme ve kurtarmalar başarısız politikalar, bunun haklı nedeni de piyasa ekonomisinin mantığıyla tutarlı olmayışlarıdır.

Hukukun Üstünlüğü ile Tutarlı Bir Merkez Bankası Olabilir mi?

Evet, eğer merkez bankası takas, tasfiye ve üye bankaların likidite ve ödeme gücü gibi bilinen kurallara ilişkin olarak bankaları bankacıların banka olarak hizmet ve üye bankaların ödeme gücü ve likidite ile ilgili bilinen kuralları bankaların bankası olarak uygulayacak şekilde yararlı hizmetlerle sınırlı kalırsa olabilir. Böyle bir merkez bankası özel sektöre ait olabilir, çünkü bu işlevler başlangıçta tarihi bankacılık sistemlerinde özel takasodası birliklerince, bankaların üye oldukları ve öz-yönetime dayalı kulüplerce yerine getiriliyordu (Timberlake 1984). Hatta takas odası birlikleri karşılıklı-desteğe dayalı "nihai ödünç" şeklinde üye bankalar arasında bir sistem kurduklarında da keyfi yönetim sorunu ortaya çıkmıyordu, çünkü yasa yapıcı faniler değildiler. Vergi yükümlülükleri de yolunacak kaz değildi.

Takasodası birlikleri para basmayı tekellerine almıyor, makroekonomik amaçlar için bir para politikası da takip etmiyorlardı. (Bir altın veya gümüş standardı, para politikasına ihtiyaç duymadan para miktarını kontrol ediyordu.) Henüz kimse bu son iki fonksiyonu yerine getirecek bir plan tasarlamadığı için, bugün bildiğimiz devlet merkez bankaları hukukun üstünlüğüyle bağdaşır hale gelmiş değildi.

Birçok iktisatçı, yasamanın dikte ettiği para politikası karşısında merkez bankalarının "bağımsızlığından" yanadır. Kongrenin arkaplanda ihtiyari para politikasını yönlendirmesi gerçekte cazip bir olasılık değildir. Fakat bunlar sadece iki seçenek değildir. Parasal kurumlardaki hukukun üstünlüğü ne yasanın takdirine ne de merkez bankalarının takdirine bırakılarak sağlanabilir.

2001-07 yılında Federal Rezerv politikasının bağımsızlığı, yukarıda da ifade edildiği gibi, istikrarı sağlamadı ve ipotek hacmini ve konut fiyatlarını sürdürülemez düzeylere yükseltti. İstikrarın anahtarı bağımsızlık değildir, ancak merkez bankasının para ve kredi genişletmesinin kısıtlanmasıdır. Çünkü, merkez bankacıların karşı karşıya kaldıkları teşvikler, öz sınırlama getirmediği için dışsal sınırlama gereklidir.

İhtiyari Merkez Bankacılığına Alternatifler

Varsayalım ki, kâğıt parayı veri olarak alıyoruz. Milton Friedman, para büyümesinde ihtiyari olmayan bir işlem dizisi ile para politikasında merkez bankasının takdir yetkisinin yerini alacak “miktar kuralı” reformunu önerdi (örneğin, her yıl M2’nin yüzde 4 büyümesi gibi bir parasal taban genişlemesi). Friedman zaman zaman önerisini, merkez bankası para politikası kurulunu ikame edecek bir robot şeklinde tanımladı. Bir diğer miktar kuralı tipi, Hayek’in 1931’deki önerisidir, buna göre, doğrudan nominal ulusal geliri (GSYH) hedeflemelidir.

Friedman, tavsiyesinin 20 yıldan fazla bir süre görmezden geldiğini görünce, 1980’lerin başında Fed’in böyle bir öneriyi uygulamayacağını, çünkü kendi ellerini bağlayacak bir özendiricinin olmadığını farkına vardı. Merkez bankaları, Friedman’ın ve diğer bulguların aksine, samimi olarak, erdemli ihtiyari politikalarıyla net yararlar elde etmeyi başaracaklarına inanırlar. Aynı nedenden ötürü, Friedman, merkez bankalarının kendi takdir yetkilerini yeniden tesis etmede mazeret olsun diye “otomatik” para politikası uyguladıkları konusunda uyarıda bulundu. Bu problemi ortadan kaldırmak için, hepsinin eve gönderilmesi gerekir. 1984 yılında Friedman Fed yükümlülüklerinin (kâğıt dolar) dondurularak, Federal Açık Piyasa Komitesinin lağvedilmesini, nakit tutma talebindeki büyümeyi karşılamak için ticari bankaların banka parası basmalarına izin verilmesini önerdi (Friedman 1982, 1984). Kâğıt paranın dondurulması para politikasındaki takdiri ortadan kaldırmanın bir yoludur, öyle ki bunu izleme ve uygulama nispeten daha kolaydır.

Friedrich Hayek 1976 yılında “paranın milli olmaktan çıkarılarak özelleştirilmesi” çağrısında bulundu. Hayek, arkasında desteği olmayan veya kâğıt paranın, mevduatın rakip özel ihraççılar tarafından temin edilmesini tasavvur ediyordu. Para basımı meselesini özel sektöre bırakınca, en azından sözleşme hukukunun uygulandığı ülkelerde, para artık devletin egemenlik eylemi olmaktan çıkar, çünkü, devletin egemenlik alanında kalan para için parayı ihraç edenin hukukun üstünlüğüne uyması bakımından endişe taşıyoruz.

Eğer, kâğıt paranın ötesinde düşünmeye istekliyse, Adam Smith'ten Ludwig von Mises'e klasik liberallerin savunduğu altın veya gümüş standardına dayanan serbest bankacılık sistemi hakkında çok şey söylenebilir. Serbest bankacılık bize merkez bankacılığı üzerinde nihai kısıtlama uygulama imkânı verir, yani bir merkez bankası olmadan bunu yapabilme imkânı. Özetle, rekabetçi bir bankacılık sisteminde banknot ve mevduat için altın veya gümüş karşılık olarak ödenebilir, bu da para hacmi ve yaratılan kredi hacmi üzerinde sıkı bir sınırlama oluşturur. Bu sistem, yasama ile değil de özel sözleşme ve rekabet yoluyla para ihraç edenlere bir kural empoze eder. Bir altın veya gümüş standardı, kendi sınırlılıklarını gevşeten bir devlet merkez bankası olmaması durumunda, aktif fiyatlarını şişiren bir yol izlemeyi isteyen bankacılık sistemini durduracaktır.³

Bir ulusal merkez bankası olmadan yaşamak, merkez bankası olmayan Panama (resmi dolarizasyon var), Hong Kong ve Estonya (ikisinde de para kurulu var) gibi bölgelerde “radikal” değildir. Küçük açık bir ekonomi için, dolarizasyon veya para kurulu aracılığıyla kendisini dışarıdaki bir parasal standarda bağlayan bir ekonomi, altın standardına benzer bir disiplin sağlar. Bu düzenlemeler, eğer “Ortodoks” iseler hukukun üstünlüğüyle bağdaşırlar. “Ortodoks” burada takdir yetkisinden bağımsız olma anlamına gelir. Bugün, bu düzenlemelerin başlıca eksikliği, parası standart olarak kabul edilen dışarıdaki merkez bankasının iyi tutumuna dayanmayı gerektirmesidir.

Hayek, merkez bankacılığına karşı serbest bankacılığın yararları konusunda 1976'dan önce her zaman çok net değildi.⁴

1945 yılında Kölelik Yolu'nu tanıtan bir konferans turu sırasında, bir radyo programında iki akademisyenle tartışma yaptı. Hayek (1994: 116) Federal Rezerv Sisteminin oluşturulmasının “köleliğe giden yol”da bir adım olmadığını söyledi ve ekledi: “Parasal sistemin merkezi kontrol altında olması gereği, benim fikrime göre, herhangi bir mantıklı kişi tarafından hiçbir zaman reddedilmemiştir.” Hayek ikinci iddiasında kesinlikle yanlıştı, eğer biz Adam Smith ve kendi hocası Ludwig von Mises'i mantıklı kişiler olarak sayıyorsak. Son iki yıldaki Federal Reserve'in eylemler dizisi, Hayek'in birinci iddiasında da hatalı olduğu konusunda bizi duraksatmalıdır (Fed'in son zamanlarda “en büyük bankaların birim yöneticileri, alsatçıları, anlaşma yapanları ve diğer çalışanlarına yönelik olarak, bu kesimlerin faaliyetlerinin tazmin edilmesine yönelik düzenleyici inceleme açıklaması yapması) (Labaton 2009).⁵ Federal

3 Serbest bankacılık konusundaki ayrıntılar için bkz. Selgin (1996) ve White (1999).

4 Hayek'in üstadı Ludwig von Mises, aksine, oldukça netti (bkz. von Mises 1980).

5 Fed'in banka tazminine akıllıca müdahale edebileceğine yönelik görüşünün eleştirisi için bkz. Epstein (2009).

Rezerv Sistemi belki de bankacılık ve finans ile ilgili her zamankinden daha fazla müdahaleci denetimleri geliştirirken, şimdi bizi özgürlükten uzaklaştırmakta ve köleliğe giden yola yöneltmektedir.

Kaynakça

- Baker, P. (2008) "A Professor and a Banker Bury Old Dogma on Markets." *New York Times* (20 September).
- Barnett, R. (1998) *The Structure of Liberty: Justice and the Rule of Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Bergman, B. (n.d.) "How the Federal Reserve Contributes to Crises: Interview with Ed Kane, Martin Mayer, and Walker Todd." Available at www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=15094.
- Ellis, D. (2008) "Kashkari: Bank Bailout Just Beginning." CNN Money.com (7 November). Available at http://money.cnn.com/2008/11/07/news/companies/kashkari_tarp/index.htm?postversion=2008110715.
- Epstein, R. (2009) "Executive Compensation Follies." *Forbes.com* (27 October). Available at www.forbes.com/2009/10/26/bernanke-feinberg-compensation-opinions-columnists-richard-a-epstein.html.
- Friedman, M. (1982) "Monetary Policy: Theory and Practice." *Journal of Money, Credit, and Banking* 14 (February): 98–118.
- _____ (1984) "Monetary Policy for the 1980s." In J. H. Moore (ed.) *To Promote Prosperity*, 23–60. Stanford, Calif.: Hoover Institution.
- Hayek, F. A. ([1944] 2007) *The Road to Serfdom*. The Definitive Edition. Vol. 2 of The Collected Works of F. A. Hayek. Edited by B. Caldwell. Chicago: University of Chicago Press.
- _____ (1969) *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. New York: Simon and Schuster.
- _____ (1994) *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*. Edited by S. Kresge and L. Wenar. Chicago: University of Chicago Press.
- Kuttner, R. (2009) "Betting the Fed." *The American Prospect* (1 June). Available at www.prospect.org/cs/articles?article=betting_the_fed.
- Kydland, F. E., and Prescott, E. C. (1977) "Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans." *Journal of Political Economy* 85 (June): 473–91.
- Labaton, S. (2009) "Fed Plans to Vet Banker Pay to Discourage Risky Practices." *New York Times* (22 October).
- Selgin, G. A. (1996) *Bank Deregulation and Monetary Reform*. London: Routledge.
- Timberlake, R. H. Jr. (1984) "The Central Banking Roles of Clearinghouse Associations." *Journal of Money, Credit, and Banking* 16 (February): 1–15.
- Todd, W. F. (1993) "FDICIA's Emergency Liquidity Provisions." *Federal Reserve Bank of Cleveland Economic Review* (Fall): 16–23.
- _____ (2008) "The Tyranny of the Fed." *American Institute for Economic Research Commentaries* (3 April). Available at www.aier.org/research/commentaries/167-the-tyranny-of-the-fed.
- von Mises, L. (1980) *The Theory of Money and Credit*. Indianapolis: Liberty Press.
- White, L. H. (1999) *The Theory of Monetary Institutions*. Oxford: Blackwell.

Bireysel Özgürlük ve “Beşeri Bilimler”

Individual Liberty and “The Humanities”*

George B. de Huszar

Çeviren Müşerref Merve Şahin**

Özgürlükçü konum, ekonomi ve siyaset bilimi disiplinlerinde güçlü bir destek bulur, ancak özgürlükçü ilim, sanat, edebiyat ve felsefe alemlerini ihmal etmiştir. Beşeri bilimler ve disiplinleri üzerinde daha fazla çalışma kişisel özgürlük için meseleyi tamamlayacaktır. Eliseo Vivas da 5 Aralık 1965'te Chicago Tribune Dergisi'nde yazdığında aynı şeyi söylüyordu: “Von Mises, Hayek ve Milton Friedman'dan birinci sınıf politik ve ekonomik düşünce elde ettik, ama başka alanlarda bir şey elde etmedik. Ortaya çıkacak büyük bir felsefi (ilahiyatçılar için de aynı şekilde) zihin olmamıştır –.... Gözden kaçırdığımız büyük değerlerden ikisi insan varlığının trajik ve destansı boyutlarıdır.

Toplumumuzda onlara artık yer yok - ama bunlar temel bileşenler... Eski anlamda gizem ve kutsalılık hale geldi.

Felsefi ve edebi eserler bir yandan özgürlük ve bireyselliğe insancıl bir destek sağlarken, diğer yandan beşeri bilimlerdeki öğretmen ve öğrencileri onlarla ilgilenmeye teşvik edecekti.

Çağdaş sosyo-ekonomik-politik argümanlara ağıttan çok az atıfta bulunan dolaylı, ekonomik olmayan ve politik olmayan bir yaklaşım, özgürlüğe ve bireyselliğe bağlılık gibi bu temel değerleri öğretmenin en iyi yolu olabilir. Beşeri bilimler, başka açılardan özgürlükçü konumu benimsemek

*George B. de Huszar, Amerika Birleşik Devletleri, Latin Amerika, Avrupa ve Asya'da basılan pek çok kitabın yazarı ve editörüdür. , 1 Aralık 1967, Foundation for Economic Education, <https://fee.org/articles/individual-liberty-and-the-humanities/>

**Felsefe Bölümü Öğrencisi | Ankara Hacı Bayram Veli Üni. | muserref.sahin@hbv.edu.tr
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss. 159-163.

için isteksiz olan birçok öğretmen ve öğrenciler tarafından kabul edilebilir. Özgürlük ve bireyciliği açıkça savunup sosyalizm ve komünizmi açıkça eleştirmek yerine beşeri bilimler üzerinden bir yaklaşım fikir alanında bir etki yaratacaktır.

F. A. Hayek'in *Kölelik Yolu*'nda belirttiği gibi (s.13) temel bireycilik on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardan daha eskiye dayanır ve geniş felsefi ve edebi temelleri vardır. Özgürlük ve bireysellik olgusunu beşeri çalışmalar açısından ortaya çıkarmak, bu geniş felsefi ve edebi temelleri öğretmenlere ve öğrencilere gösterecektir.

Yüzeydeki Belirtiler

Siyaset, sosyal organizmanın dış derisini oluşturur; bu nedenle, genellikle siyasi tezahürleri sık, fakat semptomlar şeklindedir. Hastalığı anlamak için daha derin bir kavrayışı gerektirir. Özgürlüğün ve bireyselliğin temel sorunlarını kavrayabilmek için, yüzeyin altına inmek ve felsefi ve kültürel konuları analiz etmek gerekir. Felsefe, edebiyat ve sanata yönelik gelenek dışı algılar, uçuk, hayal ürünü uçuşlar olarak göz ardı edilmemelidir. Tam tersine, bunlar, Cervantes, Kierkegaard ve Dostoyevski'nin yaptığı gibi özgürlüğün ve bireyselliğin doğasına dair daha derin içgörüler sunan keşifleri mümkün kılar. Herhangi biri kolektivizmin temel psikolojik nedenlerini ve sonuçlarını Nietzsche'den daha etkili bir şekilde araştırmış medeniyetin ve ilerlemenin değerini ve sınırlılığını Rimbaud ve Gauguin'den daha zekice sorgulamış, yahut komünizmi Heine'den daha net bir şekilde görmüş müdür?

"Tüm Canavarların En Soğukkanlısı"

Jakob Burckhardt, Nietzsche'nin kitaplarının "dünyadaki bağımsızlığı" artırdığını ifade etmiştir. Stefan Zweig, "özgürlüğün Nietzsche'nin nihai ağırlığı" olduğunu düşünmüş ve Nietzsche hakkındaki bölümlerinden birini "Özgürlük Öğretmeni" olarak nitelendirmiştir. Nietzsche'nin kendisi de devletin canavarların en soğukkanlısı olduğunu söylemiştir. O, sosyalizmin "en acımasız ve en beyinsiz tiranlık" olduğunu belirtmiş, sonrasında on dokuzuncu yüzyılda aşağıdaki kehaneti beyan etmiştir:

"... Sosyalizm bütünüyle umutsuz derecede acı bir meseledir ve günümüz sosyalizminin zehirli ve çaresiz yüzleri arasındaki uyuşmazlığı –ve onların tarzının bize açık etmediği ne sefil ve anlamsız duyguları— ve umut ve arzularının çocuksu kuzulara benzeyen mutluluğunu gözlemlemekten daha eğlenceli hiçbir şey yoktur. Bununla birlikte, Avrupa'nın birçok yerinde, onlar yüzünden şiddetli, yumruk yumruğa mücadeleler ve istilalar olabilir:

Önümüzdeki yüzyılın birden fazla noktada sarsılacak olması muhtemeldir ve Almanya’da bile savunucular ve yandaşlar bulan Paris Komünü, olacıklarına kıyasla hafif bir hazımsızlık yaşayacak gibi görünüyor.»

Heine de aynı şekilde kehanet türünde ifadelerde bulundu. 1842’de şöyle yazdı: “Geleceğin, Rus derisi kan, küfür ve bol kamçılı dayak gibi bir kokusu var. Torunlarımıza kalın derilerle dünyaya gelmelerini tavsiye ederim.” İtirafı’nda Heine şöyle dedi: “Üstesinden gelemediğim belli bir dünyevi endişe tarafından ezildim, çünkü ateizmin, ayan beyan, gizli kapaklı olmayan komünistik bir komünizmle az çok gizli bir anlaşmaya girdiğini gördüm.”

İhtiyaç duyulan şey, birçok sosyal bilimcinin ilgisinin büyük ölçüde dışında kalan malzemeyi açmak, yeni sorular ortaya çıkarmak ve yeni yöntemler önermektir. Bugün meseleler devam ederken, özgürlük ve bireysellik analizine derinden bağlı olan pek çok kişi, ne yazık ki, beşeri bilimlerin onların endişeleriyle olan alakasını anlamakta güçlük çekmektedir. Bunlara yeni “silah” ve yeni “mühimmat” sağlanmalıdır.

Bir Kültür Tekeli

“Liberaller” sadece halkın refahı için değil, aynı zamanda kültür için de gerekli olan bir konudur. *University Observer* Editörü (Kış, 1947, s. 29) “Siyasi bir gerinin entelektüel ya da sanatsal çalışmaları saygı gerektiren vizyon sahibi bir adam olduğunu öğrendiklerinde liberaller her zaman rahatsızlık duyar... Liberal öğretiyeye göre, insanın siyasi ilerlemesini destekleyenler de en yetenekliler olurken, ilerleme düşmanlarının söyleyecek çok az şeyi olmasıdır; hakları gereği, onlar yaratıcı olmamalıdır.” Böylece «liberaller» «gerici» düşünürleri kötüler, ya da beşeri bilimlerin büyük simalarının kendilerinden olduğunu iddia ederler veya onları gayrimeşru bir şekilde kullanırlar. Ama beşeri bilimlerin önde gelen birçok büyük siması, gerektiği gibi ait olduğu yerle – samimi bir özgürlük ve bireysellik endişesi- özdeşleştirilmelidir. Kierkegaard’ın kaderi bir örnektir. *From Hegel to Nietzsche* adlı eserinde Karl Löwith, yanlış bir şekilde, “Marx’ın, burjuva-kapitalist, Kierkegaard ise burjuva-Hıristiyan dünyayı yok ettiğini” belirtmektedir. Tillich’in de örneklediği gibi, yakın dönem Alman düşüncesinde “varoluşçuluk” haline gelen şey esas olarak, bir sosyalizm biçimidir. Sartre’ın örnek verdiği gibi yakın dönem Fransız düşüncesinde “varoluşçuluk” haline gelen şey ise büyük ölçüde Marksizmdir. Son zamanlarda New York’ta “Marksist Varoluşçuluk” başlıklı bir ders sunulmuştur.

Herkesin birbirinin kucağına oturması, kimsenin sandalyeye oturmaması sık sık görülür. Daha önce de söylendiği gibi; insanın aklı bedeninden daha

sinsidir. “Diyalog” takıntısı özel görüşlerin geliştirilmesini zorlaştırır. Ancak, sadece özel görüşlere sahip kişiler kolektivizmin daha derin yönlerine ve onun en bariz ve açık tezahürlerine karşı dayanıklı olabilir. Kitle örgütleri bizi kolektif eylemde birleştirmek için sloganlar ve klişelerle her köşeden bombardımana tutuyor. Alışkın olduğumuz düşünce formlarına ve entelektüel dünyadaki heves ve modanın yaygınlığına yenik düşüyoruz. Tüm bunlar kişiyi kendi görüşüne, eleştirel zihniyetine, bireyselliğine ve insanın içe dönüklüğüne olan bağlılığından caydırır. Buna karşılık, kişisel ve özel olan her şey - edebi içgörü, sanatsal zevk, dini adanmışlık - büyük ölçüde bulaşıcı değildir; insanları ayırır, herkesin kendi eşsizliğinin ve kendisini farklı kılan şeyin daha fazla farkına varmasını sağlar ve böylece felsefi ve sosyal anlamda kolektivizmin ilerleyişini engeller. Bu tür savunmalar olmadan, kolektivizme karşı her kişi savunmasızdır.

Bireyin Önceliği

Beşeri bilimler yaklaşımının temel bir tezi, bireyin sadece olağan ve bariz anlamda önceliği değil, aynı zamanda eşsizliği arttıkça daha değerli olduğudur. Bu yeterince yapılmamış olsa da, insancıl çalışmalarla en etkili şekilde gösterilebilir. Richard M. Weaver, vasatın dışılığın -insandaki en iyi şey- günümüz hümanistleri tarafından bastırılması gerçeğini göz önünde bulundurarak, beşeri bilimlerin akibeti hakkında karamsarlık belirtti. (“The Humanities in a Century of the Common Man,” *New Individualist Review*, III, 1964).

Herhangi bir ciddi tartışma için kabul edilmesi şart olan insanın doğasındaki kötücül ve şeytani güçler de en iyi beşeri bilimler aracılığıyla gösterilebilir. Comte, St. Simon, Marx, Darwin, Freud, Dewey'nin rağbet gören çerçevesinde ve davranış bilimlerinde faaliyet gösterenler, bireycilik ve kolektivizm arasındaki mücadelede yer alan temel sorunları sonsuza dek anlayamayacaktır. Felsefelerinde olmayan ama yeryüzünde var olan pek çok şeyi idrak edemeyeceklerdir. Ama belki de bu rağbet gören çerçeveyi eleştirerek çok fazla zaman harcamak bir hatadır. Bu güçlükler alanının üstesinden gelmek ve meseleleri daha yüksek bir düzlemde insancıl olarak tartışmak daha önemlidir.

Büyük ölçüde materyalist olan bilimciliğe direnmek ve insanın “ruhsal” bir varlık, iyi ya da kötü, ya da her ikisine muktedir olduğunu ve dünyada kayalar ve diğer şeylerin olduğu anlamda var olmadığını göstermek gerekir. Yine bu, “felsefenin” anlamını ortaya çıkaracak şekilde, beşeri bilimler yoluyla en etkili biçimde yapılabilir.

Felsefenin çocukları büyüdü ve kendi evlerini kurdu. Felsefe parçalandı; genellikle matematik veya dil bilimine indirgenmiş olan mantık, genellikle

fiziğe indirgenmiş metafizik, genellikle antropolojiye indirgenen etik, genellikle psikolojiye indirgenen estetik olarak ayrıldı. Bir zamanlar felsefe olarak kabul edilen birçok şey bugün bilim imparatorluğunun bir parçasıdır. Materyalizme karşı mücadele, en iyi “manevi” amaçların değerini mümkün olduğunca yeniden tasdik ederek üstlenilebilir; bilim emperyalizminin arkasına gizlenmiş “felsefenin” asıl anlamını kurtarmamız gerekir.

Böylece, aşağıdakileri gerçekleştirmek için beşeri bilimlere ve onların disiplinlerine bakabiliriz: (1) dolaylı bir yaklaşım kullanarak özgürlük ve bireysellik fikrinin teşvik edilmesi; (2) felsefe, edebiyat ve sanatın prestiji ile özgürlükçü konumun pekiştirilmesi; (3) birçoğunun aksi takdirde özgürlükçü bakış açısına ilgi duymayacağı, bu tür konularla ilgilenen bireylere ulaşılması.

Medeniyetin İşaretleri

Medeniyetimiz, bireysel bilgi birikiminin bir sonucu olsa da, tüm bu bilginin herhangi bir beyindeki açık ya da bilinçli birleşimi ile değil, anlamadan kullandığımız sembollerin, alışkanlıklar ve kurumların, araçların ve kavramların tezahürü ile oluşur. Toplumdaki insan sürekli, kendisinin ya da başka birinin tamamen sahip olmadığı bir bilgi kütlesinden faydalanabilir. İnsanın elde ettiği en büyük şeylerin çoğu bilinçli olarak yönlendirilmiş düşüncenin sonucu değildir; yine birçok bireyin kasıtlı olarak koordine edilmiş bir çabasının ürünü hiç değildir. Onlar ancak bireyin asla tam olarak anlayamayacağı bir rol oynadığı sürecin ürünüdür. Onlar, herhangi bir bireyden daha büyüktür, çünkü tek bir aklın üstesinden gelebileceğinden daha kapsamlı bir bilginin birleşiminden kaynaklanır.

F. A. Hayek, *Bilimin Karşı Devrimi*

Sosyalizmin Akılsızlığına Dair En İyi Kitaplar*

Best Books on the Folly of Socialism

Dr. Williamson M. Evers**

Çeviren Ünsal Çetin**

“Resmen başlayalı yetmiş beş yıldan daha az bir süre geçtikten sonra, kapitalizm ve sosyalizm arasındaki çekişme bitti: kapitalizm kazandı”.

Robert L. Heilbroner, “The Triumph of Capitalism”, (The New Yorker, 16 Ocak 1989).

Takdim

Profesör Heilbroner’in sosyalizmin ölümünü ilanı büyük ölçüde abartılıydı. Sosyalizm, belki de yeryüzündeki diğer her politik ideolojiden çok daha fazla kez, kendi küllerinden yeniden doğdu. Günümüzde, Sovyet lider Mihail Gorbaçov planlı bir ekonomi idealini toprağa gömmeye yardım eden reformları uygulamaya koyduktan 30 yıldan fazla bir süre sonra, sosyalist doktrinler bir kez daha rağbet kazanıyor, özellikle de genç insanlar arasında.

Sosyalizm hakkında çok şey yazıldı, fakat çok az da okundu (bir başka ifadeyle, çok az *ciddi* eser yazıldı). Independent Enstitüsü Kıdemli Araştırmacısı Dr. Williamson M. Evers tarafından derlenen, bu tavsiye edilen kitaplar açıklanmalı listesi, sosyalizme dair şimdiye kadar yazılan en vukuf sahibi eleştirilerin bir kısmını öne çıkarmak suretiyle, bu açığı kapatmaya çalışır. Bu kitapların dört-beş tanesini bile dikkatle okuyan birisinin sosyalizm hakkında,

*Independent Enstitüsü tarafından 18.02.2020 tarihinde yayınlanmıştır.
<https://www.independent.org/issues/article.asp?id=13056>

**Kıdemli Araştırmacı, Independent Enstitüsü.

**unsalcetin@liberal.org.tr
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 98, Bahar 2020, ss.165-183.

sosyalistlerin kahir ekseriyetinin sahip olduğundan çok daha güçlü bir kavrayış kazanacağını dile getirmek abartı değildir.

Dr. Evers bu derleme hakkında “Karşımızda duran sosyalizm hakkında okunabileceklerin en iyi listesi budur” demektedir.

Independent Enstitüsü Başkanı David J. Theroux aynı fikirdedir. “Bu tenkidî bibliyografya derin bir şekilde ihtiyaç duyulan dengeyi sağlayabilir. Gerçeklere sadık kalarak, bu kitapların yazarları okuyucularına sosyalizm hakkında besledikleri her şüpheliğin haklı olduğunu gösterir. Onların açıkladığı gibi, sosyalizmin sorunu onun pratik başarısızlığının çok daha ötesine ulaşacak kadar kapsamlıdır. Sosyalizmin teorik temeli ahlaken çarpıktır ve sosyalizm kaçınılmaz surette muazzam adaletsizliklere ve istismara giden yolu döşer”.

Sosyalizme Dair Eleştirel Bir Bibliyografya

Şayet bu listeden tek bir kitabı okuyacak olursanız, Francis Spufford’un *Kızıl Bereket’ini (Red Plenty)* tercih ediniz. Eğer sadece ikisini okuyacaksanız, ikinci tercihiniz Ludwig von Mises’in *Sosyalizm: İktisadi ve Sosyolojik Bir Tahlil’inden (Socialism: An Economic and Sociological Analysis)* yana olmalıdır.

1. *Yabancılaşma ve Sovyet Ekonomisi: Sosyalist Dönemin Çöküşü, (Alienation and the Soviet Economy: The Collapse of the Socialist Era)*, Paul Craig Roberts, Aaron B. Wildavsky’nin Önsöz’üyle. Independent Institute, 1990.

Paul Craig Roberts, Marx’ın yabancılaşma teorisi hakkında değerli bir açıklama sunar. Roberts daha sonra, Marx tarafından tasvir edilen sosyalist ütopyayı aslına sadık kalarak fiiliyata geçirme amaçlı başarısız bir girişim olarak, (1918–1922) Sovyet “savaş komünizmini” tartışır. Roberts ayrıca 1922 sonrası Sovyet ekonomisinin, son derece kötü olmasına karşın, gerçekte nasıl çalıştığına dair bir izahat sunar.

2. *Modern Sosyalizmde Anti-Semitik Gelenek, (The Anti-Semitic Tradition in Modern Socialism)*, Edmund Silberner. Kudüs’te 1953 yılında Hebrew Üniversitesi’nde Verilen Açılış Dersi.

Bu eser, İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer uluslardaki sosyalist teori ve sosyalist politik akımlarda yer bulan anti-Semitizmi inceler. Sosyalist teorisyenlerin çoğu sosyalizmi Yahudiler ile özdeşleştirmiştir. Kitap diğer teorisyenlerle birlikte, Charles Fourier, Ferdinand Lasalle, Karl Marx, Friedrich Engels ve Jean Jaurès’i tartışır.

3. “Ahlaksızlık ve Uygulanamazlık Arasında: Piyasa Sosyalistinin Çıkmazı”, (“Between Immorality and Unfeasibility: The Market Socialist Predicament”), David Ramsay Steele, *Critical Review*, (cilt. 10, no. 3) 1996. Yazarın

Faşizmin Gizemi (The Mystery of Fascism) isimli kitabında yeniden yayınlanmıştır, St. Augustine's Press, 2019.

“Piyasa sosyalizmi”, biraz ayakta kalacak olsa dahi, müdafilerinin ütopyik rüyalarına sadık kalamaz.

4. *Komünizmin Kara Kitabı: Suç, Terör, Tahakküm, (The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression)*, Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, ve Jean-Louis Margolin. Jonathan Murphy tarafından Fransızcadan İngilizceye çevrildi, Mark Kramer tarafından edite edildi. Harvard University Press, 1999.

Komünizmin tahakküm ve soykırım envanterini belgeleyen, uluslararası bir “çok satan” kitap.

5. *Sosyalizme Karşı Gerekçe, (The Case Against Socialism)*, Rand Paul (Kelley Ashby Paul ile birlikte). Broadside Books, 2019.

Rand Paul şöyle yazar: “Modern politik tarihin en büyük ironilerinden birisi, sosyalistlerin dünyanın her yerinde otoriter rejimleri devirmek üzere yükselişe geçmiş olmalarına karşın, (hür demokrasileri tesis etme yeminlerine rağmen) nihayetinde otoriter rejimlerin yerine, kendilerine ait otoriter rejimleri kurmuş olmalarıdır”.

6. *Kolektivist Ekonomik Planlama, (Collectivist Economic Planning)*, F. A. Hayek tarafından edite edildi. Routledge & Kegan Paul, 2015. PDF'i indiriniz.

Bu kitap Nobel İktisat Ödüllü F. A. Hayek'in Önsöz'ü ve Sonsöz'ü ile birlikte, Ludwig von Mises'in “Sosyalist Dünyada Ekonomik Hesaplama”, (“Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”) makalesini içerir. Ayrıca, N. G. Pierson, George Halm ve Enrico Barone tarafından kaleme alınan bağlantılı makaleleri ihtiva eder.

7. *Marksizmin Münekkitleri, (Critics of Marxism)*, David Gordon. Transaction Publishers for the Social Philosophy & Policy Center, 1986.

Kaynakça niteliğinde değerli bir eser. Kısa bir analiz ile birlikte, Eugen von Böhm-Bawerk, Ludwig von Mises, Karl R. Popper, Isaiah Berlin, H. B. Acton, John Plamenatz, Eric Voegelin, Leszek Kolakowski ve J. L. Talmon'un Marksizm eleştirilerini içerir.

8. *Kültür Devrimi: Bir Halkın Tarihi, 1962-1976, (The Cultural Revolution: A People's History, 1962-1976)*, Frank D. Dikötter, Bloomsbury Press, 2016.

Frank D. Dikötter Çin Komünist Partisi'nin eskiden gizli olan belgelerini derler ve onları okuyucularına Kültürel Devrimin açık bir tarihsel tasviri içinde sunar.

9. *Gün Ortasında Karanlık*, (*Darkness at Noon*), Arthur Koestler, Philip Boehm tarafından yazılan 2016'da bulunan Macarca orijinal elyazmasından İngilizceye çevrilmiştir. Vintage, 2019.

Sovyetlerin 1930'larda siyasi muhalifleri tasfiye mahkemeleri hakkında bir romandır. Romanda eski bir Bolşevik mahkûm işlemediği suçları Komünist Parti'yi memnun etmek için itiraf eder.

10. "Horvat, Hayek'e Cevap Verdi mi? Yugoslavya Öz-Yönetiminin Krizi", ("Did Horvat Answer Hayek? The Crisis of Yugoslav Self-Management"), David Prychitko. Foundation for Economic Education, 1991.

Ekonomist David Prychitko şöyle yazar: "Şüphesiz ki, [komünist] Yugoslavya realitesi, [en akla yakın şekliyle ekonomist Branko Horvat tarafından ifade edilen] öz-yönetim sosyalizmi teorik planına göre işlemekte ağır bir şekilde başarısızlığa uğradı... Horvat, Hayek'e cevap vermemişti. Eleştirilere, yaşayan erkek ve kadınların eylemleri ile gerçekleştirilmek için hiçbir potansiyel taşımayan soyut bir model içeren, kötü bir teoriyle karşılık vermişti".

11. *Sosyalist Dünyada Ekonomik Hesaplama*, (*Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*), Ludwig von Mises. Ludwig von Mises Institute, 2008.

Mises'in sosyalizm altında ekonomik hesaplamanın imkânsız olduğu şeklindeki (ilk olarak 1920'de yayınlanan) orijinal argümanını anlatır. Murray N. Rothbard bu eser hakkında şöyle yazar: "Bu çalışma göstermiştir ki, sosyalist planlama kurulu üretim araçları için hakiki bir fiyat sisteminden mahrum kalacağı için, planlamacılar bu kaynakların (üretim araçlarının) maliyet, kârlılık ve verimliliğini rasyonel bir şekilde hesaplamaktan aciz olacaktır. Ve bu yüzden de, modern kompleks bir ekonomide kaynakları rasyonel şekilde tahsis etme yetenekleri olmayacaktır".

12. *Sosyalist Toplumda Ekonomik Hesaplama*, (*Economic Calculation in the Socialist Society*), Trygve J. B. Hoff. Liberty Fund, 1981.

Ekonomist Murray N. Rothbard 1988'de bu çalışmanın "sosyalist hesaplama tartışması hakkındaki en iyi ve en kapsamlı eser" olduğunu yazdı.

13. *Sosyalizmin Sonu*, (*The End of Socialism*), James R. Otteson. Cambridge University Press, 2014.

Otteson, G. A. Cohen'in Sosyalizm, Neden Olmasın ki? (*Why Not Socialism?*) kitabını eleştirmek için Adam Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* (*Theory of Moral Sentiments* - 1759) kitabından faydalanır. Smith bizi, insanoğullarını bir satranç tahtası üzerinde sıralamak ve hareket ettirmek isteyen "sistemin adamı" hakkında uyarır. Sosyalist merkezi planlamacılar insanoğullarına

nesneymişler gibi muamele eder ve insanların, satranç taşlarından farklı olarak, kendi hayatları, amaçları ve projeleri için ahlaki bir hakka sahip olduklarını umursamaz.

14. “Sosyalizmin Sonu ve Hesaplama Tartışmasını Yeniden Ele Almak”, (“The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited”), Murray N. Rothbard. *The Review of Austrian Economics*, cilt. 5, no. 2, 1991.

Ekonomist Murray Rothbard’ın, Mises’in sosyalizm altında ekonomik hesaplamanın imkânsızlığı tezine Lange–Lerner tarafından verilen cevabı tepeden tırnağa ve etkili şekilde yıktığı makalesidir.

15. *Büyük Terör: Bir Yeniden Değerlendirme, 40. Yıl Anma Baskısı*, (*The Great Terror: A Reassessment, 40th Anniversary Edition*), Robert Conquest. Oxford University Press, 2008.

Stalin’in yoldaşı komünistleri katlederek tasfiye edişini ve toplumun geri kalanının büyük ölçüde biçilmesini anlatır.

16. *Gulag Takımadaları*, (*The Gulag Archipelago*), Alexander I. Solzhenitsyn, Jordan B. Peterson’ın Önsöz’üyle. Vintage Publishers, 2019.

Sovyetler Birliğinin zorunlu emek kamplarının klâsik bir anlatımıdır.

17. *Keder Hasadı: Sovyet Kolektivizasyonu ve Terör Kaynaklı Kıtık*, (*The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine*), Robert Conquest. Oxford University Press, 1986.

Stalin’in Ukrayna’daki bilinçli bir şekilde topluma yayılan kıtlık politikasını anlatır.

18. “Sovyet Planlamasının Çalışma Şekli”, (“How Soviet Planning Works”), G. Warren Nutter. *New Individualist Review*, cilt. 4, no. 1 (Yaz 1965), ss. 20–25.

Reel sosyalist ülkelerde, merkezi planlama diye adlandırılan şey çaresiz surette düzensizdir ve kargaşa içindedir. Warren Nutter şöyle yazar: “Sovyet planlamasını sözü geçen emir, amaçlar ve devamlılık sahibi bir süreç olarak resmetmek dahi mümkün müdür? Bence değildir... Sovyet ekonomisinde, parlak bilgin liderlerin bir denklemler sistemi sürüsünü çözdükleri ve bu matematik çözümlerin bir şeyi ya da diğerini optimize ettiği emirleri vermek üzere duraksayacakları kurmay karargâhları yoktur”.

19. “Sovyetler Birliğinde İdeoloji ve Bilim: Yakın Tarihteki Gelişmeler”, (“Ideology and Science in the Soviet Union: Recent Developments”), Gustav A. Wetter. *Daedalus*, (cilt. 89, no. 3) Yaz 1960, ss. 581–603. Richard Pipes tarafından edite edilen *Rus Entelijansiyası* (*The Russian Intelligentsia*) kitabında yeniden yayınlandı, Columbia University Press, 1961.

Wetter, Batı'nın Sovyetler Birliği'ndeki felsefi gelişmeleri inceleyen en başarılı bilim insanıydı. Bu eserde, Wetter Sovyet Rejiminin ve Komünist Parti'nin kendi ideolojik taleplerini bilim insanlarına nasıl dayattığını ve bilim insanlarının buna karşı nasıl direndiğini detaylı olarak anlatır. Bilimin ideoloji tarafından bu tahrifatı, Komünist Parti'nin "Lysenkoizm" olarak adlandırılan bilim dışı doktrini dayattığı bir alan olan genetik sahasında bilhassa tahripkârdı.

20. *Çağımızın İllüzyonu: Felsefi Bir İman Olarak Marksizm-Leninizm, (The Illusion of the Epoch: Marxism-Leninism as a Philosophical Creed)*, H. B. Acton. Liberty Fund, 2003.

Marksizm'in (diyalektik materyalizmin) ve Marxçı politik teori ve etiğin felsefi temeline dair detaylı fakat kolay anlaşılır, eleştirel bir sunumdur.

21. "Enformasyon ve Verimlilik: Başka Bir Bakış Açısı", ("Information and Efficiency: Another Viewpoint", Harold Demsetz. *The Journal of Law and Economics* (cilt. 12, no. 1), Nisan 1969, ss. 1-21.

D. W. MacKenzie bu makale hakkında şunu yazmıştır: "Ekonomistler Kenneth Arrow ve Harold Demsetz epeyce dikkati hak eden... bir tartışma yaptılar. Arrow iddia etti ki, serbest-girişim ekonomileri araştırma ve icada risk nedeniyle yetersiz yatırım yapar. Arrow ayrıca bir 'ideal sosyalist ekonominin' araştırma ve yeniliğe dair bilgiyi/enformasyonu ücretsiz arz edeceğini, böylelikle bu tarz enformasyonun kullanımı ile üretimi için ödüllendirmeyi bir birinden ayıracağını da ileri sürdü. Demsetz ise, genel olarak 'piyasa başarısızlığı' yazınına ve Arrow'un enformasyon üstüne argümanlarına dair yıkıcı bir tenkit kaleme aldı... Piyasa aksaklıklarına devlet müdahalesi ihtiyacı için kanıt olarak işaret etmenin 'Nirvana Safsatasına' kapılmak olduğunu ifade etti. Bu safsatada, sözüm ona kusurlu reel piyasalar en cüzi kusurdan bile mahrum hayali hükümet kurumları ile karşılaştırılır".

22. *Karl Marx ve Marksist Sistemin Bitişi, (Karl Marx and the Close of His System)*, Eugen von Böhm-Bawerk, Alice M. Macdonald tarafından çevrilmiştir. T. Fisher Unwin, 1898.

Entelektüel tarihçisi David Hart bu kitap hakkında şunu yazmıştır: "Avusturyalı ekonomist Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914), *Das Kapital*'in üçüncü cildinin Marx'ın ölümünün ardından 1894'te yayınlanmasından kısa bir süre sonra, Marx'ın ekonomik teorisine dair tahrip edici bir eleştiri yazdı. [Böhm-Bawerk] Marx'ın üç cilt boyunca nasıl kendisiyle çeliştiğini dikkatle ve metodolojik olarak göstererek işe başlar. Ayrıca, Marx'ın (bir şeyi üretmek için harcanan emek miktarına dayalı olan) değer teorisi hakkındaki görüşlerinin nasıl hatalı olduğunu... (Üreticiler arasındaki rekabet, hammadde ve

emek arz ve talebindeki değişiklikler gibi) ekonomik sürecin malların fiyatını etki altına alan mühim veçhelerini nasıl göz ardı ettiğini, kısa bir süre önce geliştirilmiş Avusturyalı yaklaşıma ilaveten piyasa sisteminin fiiliyatta nasıl çalıştığını gösteren empirik çalışmaları da nasıl ihmal ettiğini... ve aynı miktar emek süresinin üretim yapısı boyunca harcandığı yere bağlı olarak nasıl farklı şekilde ödüllendirilmek zorunda olduğunu gösterir". Ekonomist Murray N. Rothbard ise şöyle yazar: "Böhm-Bawerk, Marx'ın [*Das Kapital*'in üçüncü cildinde] emek değer teorisinden zımnen vazgeçtiğini, sabırla, adım adım gösterir. Aşıkâr şekilde, [Marx] kârların piyasa genelinde eşitlenme eğiliminde olduğunu ve bu yüzden de emek değer teorisinin yenik düştüğünü kabul etmek zorunda kalmıştı".

23. "Sosyalizm Altında Basın Hürriyeti", ("Liberty of the Press under Socialism"), Williamson M. Evers. *Social Philosophy & Policy* (cilt. 2, no. 6), Bahar 1989, 211-34. Ellen Frankel Paul tarafından edite edilen *Socialism* kitabında yeniden yayınlandı. Basil Blackwell for the Social Philosophy and Policy Center, Bowling Green State University, 1989.

Sosyalist teorisyenler reel sosyalizm altında basın hürriyetini koruma hakkında bol keseden atıp tutarlar. Fakat özel mülkiyet hakları olmadığında bu özgürlük hayatta kalmadı ve kalamayacaktır da.

24. "Mülkiyetsiz Piyasalar: Görkemli Bir İllüzyon", ("Markets Without Property: A Grand Illusion"), G. Warren Nutter. Nutter'in *Politik Ekonomi ve Hürriyet: Bir Makaleler Derlemesi (Political Economy and Freedom: A Collection of Essays)* isimli kitabında yeniden yayınlandı, Liberty Fund, 1983; ve ayrıca Eirik G. Furubotn ve Svetozar Pejovich tarafından edite edilen *Mülkiyet Haklarının İktisadı (The Economics of Property Rights)* isimli çalışmada yer aldı, Ballinger, 1974.

Oskar Lange'in, Ludwig von Mises tarafından dile getirilen bir problem olarak, sosyalizmin ekonomik hesaplama sorununu çözmek amacıyla, simüle edilmiş piyasaları kullanma önerisi hakkında bir tenkit. Warren Nutter şöyle yazar: "[Lange'in] teorik aracının ne kadar boş olduğunu görebiliriz. Bölünebilir ve başkalarına aktarılabilir mülkiyet haklarını içermeyen piyasalar katıksız illüzyondur. Piyasalara dağınık güç ve sorumluluk olmadan, gerçek veya taklit, herhangi bir rekabetçi davranış olamaz. Şayet bütün mülkiyet gerçekten kolektivize edilirse ve bütün fiyatlamalar gerçekten merkezileştirecek olursa, bir mekanizmanın rekabetçi özel girişim işlevini herhangi ciddi bir bakımdan yeniden üretebilmesi için hiç alan kalmaz".

25. "Marxism", David Prychitko. *The Concise Encyclopedia of Economics*. Liberty Fund, 2010.

David Prychitko klâsik Marksizm'in başlıca sütunlarını (emek değer teorisini, yabancılaşıma ve fakirleşme teorilerini) eleştirerek özetler. Hayek ve Mises'in, sosyalist planlamanın tutarsızlığı ve işlevsizliğine dair eleştirilerinin önemine işaret eder.

26. "Marksist Rüyalar ve Sovyet Gerçekleri", ("Marxist Dreams and Soviet Realities"), Ralph Raico. *Büyük Savaşlar ve Büyük Liderler: Liberteryen Bir Reddiye (Great Wars and Great Leaders: A Libertarian Rebuttal)* isimli kitapta yeniden yayınlandı. Ludwig von Mises Institute, 2010.

Raico yazar ki: "Şayet Stalinizm gibi bir şey vuku bulmamış olsaydı, bu mucizeye yakın bir şey olurdu. Marx ve Engels'in yalnızca 'burjuva' özgürlüğü ve 'burjuva' adaleti olarak hakir gördüğü şeyi tahkir ederek, Lenin basın özgürlüğünü imha etti, polis gücüne karşı bütün korumaları yıktı, hükümet yönetiminde güçler ayrılığı ve dengeleme ve denetlemeye dair her imayı reddetti. Nitekim, Marx ve Bolşevik takipçilerine göre, bütün bunlar zamanı geçmiş ve geleceğin sosyalist toplumu için hiçbir önem taşımayan 'burjuva ideolojisi'nden daha fazlası değildi. Güçler ayrılığı ya da adem-i merkezileşmeye dair bir iz, 'birleşik üreticilerin' merkezi otoritesine karşı dengeleyici bir gücün en ufak bir iması, sosyal yaşamın bütününün tek elden planlanışı vizyonuna doğrudan karşıt görülmüştü".

27. *Komünizmin Ahlaki Çöküşü: Bir Uyarı Öyküsü Olarak Polonya, (The Moral Collapse of Communism: Poland as a Cautionary Tale)*, John Clark ve Aaron B. Wildavsky. Institute for Contemporary Studies, 1991.

Reel sosyalist bir toplum olarak Polonya'nın detaylı bir vaka analizidir. Toplumun her seviyesindeki insanlar mal ve hizmetleri temin etmek için bağlantılara ve tanıdıklara dayanmak zorundaydı. Bu tür bağlantıların iyi niyetli kullanımı kolaylıkla yozlaşmış kullanımlara ve ahlaki çürümeye dönüştü. Ülkenin ekonomik düzensizliği ve kıtlıklar egemen elitin ayrıcalıklarının temelini oluşturdu. Yazarlar ifade ederler ki: "İşte o komünist Polonya'da... devlet kitleleri baskı altına aldı, egemen sınıfın ideolojik hegemonyasını dayattı ve talihli birkaç kişinin politik gücü ve ekonomik refahını korumaktan başka bir amacı olmadığı görülen politikaları izledi".

28. *Çıplak Yeryüzü, (Naked Earth)*, Eileen Chang, New York Review of Books, 2015.

Perry Link bu kitap hakkında şunu yazmıştır: "Çıplak Yeryüzü'nde, Chang [1949'dan 1953'e dek süren] bir komünist toprak reformu kampanyası esnasındaki lisan dayatmasının, bir (Çin) köyü üstüne dev bir kek kalıbı gibi nasıl çöktüğünü gösterir. George Orwell gibi, Chang da otoriteryen bir politik sistemin insanlara günlük yaşamlarında ne yapacağı hakkında doğrudan bir

algılamaya yönelik altıncı hisse sahip görünmektedir. Büyük bir politik sisteme ait kirli maziye geride bırakır ve bunun yerine insanların hayatlarına odaklanır. Sistemin onları zorladığı şeye intibak sağladıkça, insanların nasıl davrandıklarına ve nasıl yere yıkıldıklarına yoğunlaşır”.

29. *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, (Nineteen Eighty-Four)*, George Orwell, Julian Symonds'ın bir Takdim'iyle birlikte, Everyman's Library, 1993.

Orwell, komünist Rusya'nın özelliklerini –oligarşik kolektivizm olarak adlandırdığı– çok daha kâbus dolu bir istikamette büyük ölçüde genişleten, distopik bir geleceği resmeder. *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* daimi savaş, propaganda, ifade kontrolleri, kişi kültleri ve devlet gözetimi gibi konuların izini sürer. David Ramsay Steele'nin yazdığı gibi: “Orwell'in, [Raymond] Williams, [Isaac] Deutscher ve E. P. Thompson gibi en şiddetli sosyalist eleştirmenleri genellikle sosyalizm hakkında muazzam miktarda bir laf kalabalığı üreten insanlardı. Bu isimler, sosyalizmin hiçbir zaman demokratik olamayacağına işaret eden argümanlarla hiç hesaplaşmaksızın, sosyalizmin ifade tarzının/ lüğatinin demokratik olması gerektiğine inandılar”.

30. *Nomenklatura: Sovyet Egemen Sınıfı, (Nomenklatura: The Soviet Ruling Class)*, Michael Voslensky. Doubleday, 1984.

Sovyetler Birliği'nin reel sosyalizmindeki egemen sınıfın sosyolojisini anlatır.

31. *Entelektüellerin Afyonu, (Opium of the Intellectuals)*, Raymond Aron. Routledge, 2001.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemin en önemli Fransız klâsik liberali olan Raymond Aron, Fransız entelektüellerinin yaşamını ve bu yaşamın sonucu olarak yükselen anti–kapitalist olma modasını tasvir eder.

32. *Dâhinin Cesareti: Pasternak Olayı, (Courage of Genius: The Pasternak Affair)*, Robert Conquest. J. B. Lippincott, 1962.

Reel sosyalizm sanat özgürlüğünü nasıl imha etmeye çalışır? Sovyet otoritelerinin *Doktor Jivago* romanını yasaklama çabalarının kronolojik bir anlatımı. Kitap Sovyet bürokratları baskıcı eylemleri esnasındayken döküman-te eder. [**Çevirenin notu:** Boris Leonidoviç Pasternak (1890–1960) Rus şair, oyun yazarı, romancı ve çevirmendir. Çağımızın en büyük şairlerinden sayılmaktadır. 1920'lerde Rus edebiyat çevrelerinde “Şairlerin Şairi” unvanını alan sanatçı, SSCB'nin kültür politikalarını yönetenlerle ters düşmüş ve eserleri 1936'dan itibaren ülkesinde yasaklanmıştır. Nazım Hikmet'in yaşam hikâyesi ile oluşan tezat kanaatimce dramatiktir].

33. *Sosyalist Gelecekte Resimler, (Pictures of the Socialistic Future)*, Eugen Richter, Bryan Caplan'ın Önsöz'üyle. Ludwig von Mises Institute, 2010.

Almanya'nın klâsik liberal politik partisinin 19. Yüzyıl'ın son dönemlerindeki lideri tarafından yazılan distopik romandır. Bryan Caplan'ın yazdığı gibi: "Sosyalistler iktidarı ele geçirmeden on yıllarca önce, Eugen Richter sosyalizmin yıkıcılığını önceden görmüştü. 20. Yüzyıl'ın muazzam trajedisi şudur; dünya totaliter sosyalizmi Richter'in öngörülü romanının yerine acı tecrübelerden öğrenmek zorunda kalmıştı. Pek çok insan Berlin Duvarı çökünceye kadar gerçeği görmekte başarısızlığa uğradı. Ancak o gün geldiğinde, heyhat ki, artık çok geçti".

34. *Stalinizmin Politik Ekonomisi: Sovyet Gizli Arşivlerinden Kanıtlar, (The Political Economy of Stalinism: Evidence from the Soviet Secret Archives)*, Paul R. Gregory. Cambridge University Press, 2003.

Bu analitik çalışma, resmi Sovyet devlet ve Komünist Parti arşivlerinden kanıtlara dayalı olarak, siyaset biliminde "rasyonel tercih" yaklaşımından faydalanmak suretiyle, reel sosyalizmin neden ve nasıl böylesine başarısız olduğunu anlatır. Paul Gregory'nin yazdığı gibi: "[en tepede Politbüro ve hemen altında ona tabi Gosplan gibi] 'diktatörler' ve [üretimi gerçekleştiren ya da bu üretim için sorumlu tutulan] 'vekiller' arasındaki amir-memur probleminin (principal-agent problem) bir çözümü yoktu. Üretici-vekiller keyfi ve yıkıcı emirler altında boğulmuş olduklarını haklı olarak ileri sürüyordu... Öte yandan, diktatörler ise vekillerin fırsatçı olduklarını, vekillerin yalan söylediklerini, aldattıklarını ve işletmelerini kendi çıkarlarına göre yönettiklerine işaret ediyordu. İki taraf da haklıydı".

35. "Ütopyanın Politik İktisadı: Sovyet Rusya'da Komünizm, 1918-1921", ("The Political Economy of Utopia: Communism in Soviet Russia, 1918-21"), Peter J. Boettke. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, cilt. 1, no. 2, (Ocak 1990): 91-138. Boettke'nin *Hesaplama ve Koordinasyon: Sosyalizm ve Sosyalizmden Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi Hakkında Makaleler (Calculation and Coordination: Essays on Socialism and Transitional Political Economy)* kitabında yeniden yayınlandı, Routledge, 2001; Ayrıca yine Boettke'nin *Sovyet Sosyalizminin Politik İktisadı: Şekillendiren Yıllar, 1918-1921 (Political Economy of Soviet Socialism: The Formative Years, 1918-1928)* kitabında da yer aldı, Yuri Maltsev'in bir Önsöz'ü ile, Kluwer Academic, 1990.

Boettke, 1918'den 1921'e Sovyet ekonomisinin, Marx'ın parasız, piyasasız (nonmarket) bir ekonomi vizyonunun Bolşeviklerce uygulamaya alındığı bir teşebbüs olduğunu gösterir. Bu teşebbüs felaket niteliğinde bir başarısızlıktı. Boettke, Sovyet siyaset bilimci Alexander Tsipko'yu iktibas eder. Tsipko

(1988-89'da) demokratik sosyalizmin bütün müdafilerinin cevaplayamadığı o soruyu yükseltir: "Nasıl olur da, her vakada ve istisnasız ve her ülkede piyasa ve mal-para bağlantılarına karşı savaş çabaları her daim otoriteryenizm, bireyin haklarının ve onurunun ihlallerine ve kadri mutlak bir idare ile bürokratik bir cihaza yol açmaktadır?"

36. Politik Partiler: Modern Demokrasinin Oligarşik Eğilimlerine Dair Sosyolojik Bir İnceleme, (*Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*), Robert Michels, Seymour Martin Lipset'in bir Takdim'iyle birlikte. The Free Press, 1966.

Sosyolog Michels "oligarşinin demir kanununu" ileri sürer. Sosyalist partilerin, işçi sendikalarının ve diğer grupların bir elit grup tarafından idare edileceğini ve uygulamada eşitlikçi olamayacağını gösterir. Michels yazar ki: "Seçilenin seçmenler üzerinde, mandaterin mandacılar üzerinde, temsilcinin temsil edilenin üzerindeki hâkimiyetini doğuran şey organizasyondur. Organizasyon diyen kişi, oligarşi der".

37. *Tarihsiciliğin Sefaleti*, (*The Poverty of Historicism*), Karl R. Popper. Harper & Row, 1964.

"Tarihsel Kaderin Önlenemez Kanunlarına faşist ve komünist imana" karşı bir reddiye.

38. *Kızıl Bereket*, (*Red Plenty*), Francis Spufford. Graywolf Press, 2012.

Tarihsel bir romandır. Tom Palmer şöyle yazar: "Spufford... birçok insanın SSCB'nin 'kapitalist batıyı' tüketici malları imalatında geçeceğine inandığı [Nikita Khrushchev yönetimi altındaki] dönemi tasvir eder... Spufford SSCB'de var olan ekonomik sistemin asli işlevini açıklamada hayranlık uyandıran bir iş çıkarır. Bunu, blat'ın (iltimasların karşılıklı değişiminin) ve tolkachi'nin (eksik olan şeyleri arz etmek üzere, dolaylı alış-verişin organize ve karmaşık zincirlerini "çekenlerin" ve "birleştirenlerin") oynadığı role odaklanarak yapar".

39. *Sosyalizmin Başarısızlığı Üzerine Düşünceler*, (*Reflections on the Failure of Socialism*), Max Eastman, Devin-Adair, 1955.

Henry Hazlitt şöyle yazar: "Eastman geçtiğimiz yüzyıl boyunca, sosyalizmin denendiği her ulusta ve her şekliyle başarısızlığa uğradığını anlatır. Politik özgürlüğün rekabetçi bir piyasa ve fiyat sistemine neden bağlı olduğunu açıklar. Onun argümanları kendi kişisel tarihi nedeniyle daha da ikna edicidir. Aşırı bir sol kanat sosyalisti olarak başladı. *The Masses*'in ve daha sonra *The Liberator*'ün editörü olarak şunu ifade etmişti; 'Amerikan tefekkürü

savaş alanında sesimin ve dergimin sahip olduğu bütün tesirle, Bolşeviklere karşı savaştım”.

40. *Marx İçin Ağıt, (Requiem for Marx)*, Yuri N. Maltsev’in editörlüğü ve bir Takdim’iyle. Ludwig von Mises Institute, 1993.

David Gordon’un “Sosyalizm İçin Marksist Gerekçe” (“The Marxist Case for Socialism”); Ralph Raico’nun “Marksist Sınıf Doktrininin Klâsik Liberal Kökenleri” (“Classical Liberal Roots of the Marxist Doctrine of Classes”); ve Murray N. Rothbard’ın “Dinsel Bir Ahiret Bilimci Komünist Olarak: Karl Marx” (“Karl Marx: Communist as Religious Eschatologist”) isimli makalelerini ihtiva eder.

41. *Yeniden Dirilen Marx: Özgürlük, Sömürü ve Adalet Hakkında Analitik Marksistler, (Resurrecting Marx: The Analytical Marxists on Freedom, Exploitation, and Justice)*, David Gordon, Transaction Publishers, 1991.

Felsefeci David Gordon, emek değer teorisini ve Hegel’den gelen “yabancılaşma” kavramını terk etmiş olan, fakat yine de Marx’tan geri kalanın çoğuna tutunmak isteyen (John Roemer, Jon Elster ve G. A. Cohen gibi) “analitik Marksistleri” soruşturur.

42. *Rekabet ve Merkezi Planlama: Sosyalist Hesaplama Tartışmasını Yeniden Ele Almak, (Rivalry and Central Planning: The Socialist Calculation Debate Reconsidered)*, Don Lavoie. Cambridge University Press, 1985.

Mises’in sosyalizm altında iktisadi hesaplamanın imkânsızlığı argümanına dair bu tartışmada, Lavoie neoklâsik iktisadın statik denge modelinden yüzünü çevirir. Bunun yerine, sosyalizmi, girişimciler arasındaki rekabetin desantralize ve verimli ekonomik koordinasyona yol açtığı, dinamik piyasa süreci ile karşılaştırır.

43. *Kölelik Yolu, (The Road to Serfdom)*, F. A. Hayek. University of Chicago Press, 1944. PDF’i indiriniz. Ayrıca bkz., “Kısaltılmış Baskı” (Condensed Version), *Reader’s Digest*, Şubat 1945. Ve “Çizimlerle Kölelik Yolu”, (“*The Road to Serfdom in Cartoons*”) *Look Magazine*, Şubat 1945.

Hayek’in kitabı, şayet sosyalist uygulamalara başlanacak olursa gerçekleşecek olan, hür kurumların kaçınılmaz yozlaşması ve beşeri değerlerin feda edilmesi hakkındadır. Peter Boettke bu kitap hakkında şunları yazmıştır: “Hayek iddia eder ki, [klâsik] liberalizm piyasa rekabeti üzerinde kısıtlamalar talep eden her argüman hakkında “sağlıklı bir şüphe” bildirmişti. Sosyalist teori, rekabetçi sistemi eleştirisiyle birlikte, özel taleplere karşı [klâsik] liberal kısıtlamaları ne yazık ki bir kenara itti. Ve sosyalist planlama bayrağı altında, rekabete karşı hükümetten korunma talep etmek amaçlı bir çıkar grupları seli için kapıyı araladı...”

Hayek, ekonomik özgürlüğün ve politik özgürlüğün birbiriyle bağlantılı olduğu şeklindeki [klâsik] liberal önermenin en insicamlı ifadelerinden birisini sunar... Hayek ileri sürdü ki, ekonomik kontrol yalnızca insan yaşamının geri kalan kısmından ayrılabilir olan bir sektörünü kontrol etmez; ekonomik kontrol bütün amaçlarımız için gerekli araçların kontrolüdür. Ve araçların tek elden kontrolüne sahip olan bir kimse, aynı zamanda hangi amaçlara hizmet edileceğini, hangi değerlerin daha üst ve alt sıraya yerleştirileceğini, – kısacası, insanların neye inanması ve ne için mücadele etmesi gerektiğini de belirlemek zorundadır. Merkezi planlama ekonomik problemin birey yerine toplum tarafından çözüleceği anlamına gelir; fakat bu ayrıca toplumun ya da daha doğrusu onun temsilcilerinin farklı ihtiyaçların nispi önemine karar veren kişiler olmalarını gerektirir”.

44. *Tapınağa Giden Yollar: 1987–1991 Rusya Devriminin Yapımında Gerçek, Hafıza, Fikirler ve İdealler, (Roads to the Temple: Truth, Memory, Ideas, and Ideals in the Making of the Russian Revolution, 1987-1991)*, Leon Aron. Yale University Press, 2012.

Hepimiz Sovyetlerde sosyalizmin çöküşüne ekonomik durgunluğun ya da silahlanma yarışının baskısının sebep olduğunu duymuşuzdur. Bunun yerine, bu kitap sosyalizmin çöküşüne ahlaki bir tiksinden sebep olduğunu iddia eder. Öncelikle, zirvedeki komünist egemen elitin çoğu ve sonra –olayların açığa çıkardığı üzere– toplumun geri kalanı, reel sosyalizmin tabiatında yerleşik ahlaki çürüme ve insan onuruna saldırılar karşısında ahlaki tiksintilerini seslendirdiler. Aron yazar ki, “[Vassily] Grossman’ın ifade ettiği gibi, özgürlüksüzlük, Lenin tarafından başlatılan binanın temelinde, Stalin’in bu temel üstüne diktiği sütunlarda ve Stalin’in haleflerinin binaya yaptığı eklemelerde mündemiç idi. Bu binanın onur kırıcı ağırlığı yalnızca entelijensiyasının –entelektüelin, yazarın, akademisyenin üstüne çökmedi. Grossman’ın *Her Şey Geçip Gider (Forever Flowing)* romanındaki kahraman, özgürlüğün sadece konuşma, basın, din özgürlüğü olmadığı sonucuna varır. Özgürlük, köylünün istediğini ekme hakkıydı veya bir tacirin ayakkabı ve bot yapma, ekme pişirme ve istediği kişiye satma ya da ürettiklerinin hiç birini satmama hakkıydı. Özgürlük, bir sanatçı için ne idiye, bir tornacı veya çelik üreticisi için de oydu: emir aldığı gibi değil, istediğin gibi yaşa ve çalış”.

45. *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu, (Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed)*, James C. Scott. Yale University Press, 1999.

James C. Scott merkezde oturan bürokratların kibrini analiz eder ve okuyucularını teknokratların otoriter zihin yapısı hakkında uyarır.

46. *Sosyalizm: İktisadi ve Sosyolojik Bir Tahlil*, (*Socialism: An Economic and Sociological Analysis*), Ludwig von Mises. Yale University Press, 1951.

Sosyalizmin birçok açıdan etraflıca bir incelenişidir. Mises'in sosyalizm altında ekonomik hesaplamanın imkânsızlığı şeklindeki klâsik argümanını içerir. Henry Hazlitt'in bu kitabın "Sosyalizm hakkında şimdiye kadar kaleme alınan en tahrip edici eleştirisi" olduğunu yazmıştır.

47. *Sosyalizm: Bir Kılavuz ve Okuma Kitabı*, (*Socialism: A Study Guide and Reader*), David M. Hart tarafından edite edildi. Online Library of Liberty, Liberty Fund, 2018.

Frédéric Bastiat, Eugen von Böhm-Bawerk, Eugen Richter, Yves Guyot, Paul Leroy-Beaulieu, Ludwig von Mises, F. A. Hayek, H. B. Acton, Alexander Gray ve diğerleri tarafından yazılan sosyalizm eleştirilerinden seçkileri içerir.

48. *Sosyalizm, Ekonomik Hesaplama ve Girişimcilik*, (*Socialism, Economic Calculation, and Entrepreneurship*), Jesús Huerta de Soto. Edward Elgar ve Institute of Economic Affairs, 2010.

Mises'in sosyalizm altında ekonomik hesaplamanın imkânsızlığı argümanına dair bu tartışmada, de Soto girişimciliğe odaklanır. De Soto işaret eder ki, ekonomideki rollerinden ötürü, sadece girişimciler "farklı hareket istikametlerinin sonucu olarak piyasa fiyatları tarafından tabir edilen ekonomik değeri" tahmin edebilir. Fakat sosyalizm girişimciliğin hür tatbikini, bilhassa üretici varlıklarla ilgili olarak baskı altına alır. Girişimcilikten doğan pratik enformasyon olmaksızın, hiç kimse ekonomik alternatifler arasında rasyonel kararlar alamaz. Kitabın en tüyler ürpertici kısmı Maurice Dobb'un görüşleri hakkındaki dört sayfadır. Dobb ekonomik hesaplamanın sosyalizm altında imkânsızlığına dair iddiasında Mises'in haklı olduğunu kabul eder. Fakat sosyalizmin (ve tüketici tercihinin, meslek seçiminin, piyasaların ve piyasa benzeri kurumların külliye baskı altına alınmasının) verimlilik ve rasyonel karar almadan daha önemli olduğunu dile getirir.

49. *Sosyalizm: Asla Ölmeyen Başarısız Fikir*, (*Socialism: The Failed Idea That Never Dies*), Kristian Niemietz. Institute of Economic Affairs, 2019.

Bütünüyle teknokrat bir elit tarafından beceriksizce yönetilen baskıcı, sınıflara bölünmüş, hiyerarşik toplumlara dönüşmeden önce –hepsi demokratik sosyalizm olarak başlamıştı. Günümüzün demokratik sosyalizm yanlıları "bu defa farklı olacak" dediklerinde, sadece sosyalizmi uygulamaya alan her teşebbüste vaat edilmiş bir şeyi tekrar ediyorlar. Kitabın bölümleri Stalin'in Sovyetler Birliği, Mao'nun Çin'i, Küba, Kuzey Kore, Kızıl Kmerlerin Kamboçyası, Arnavutluk, Doğu Almanya ve Venezuela hakkındadır.

50. *Sosyalizm Batırır: İki Ekonomistin Özgür Olmayan Dünyada Geçen İçki Yolculuğu*, (*Socialism Sucks: Two Economists Drink Their Way Through the Unfree World*), Robert Lawson ve Benjamin Powell. Regnery Publishing, 2019.

P. J. O'Rourke'un kitabı eleştirisinden bir parça: “‘Sosyalizm’ nedir? Ve onun aşırı müptelası olan ülkeler yataktan akşamdan kalma gibi kalkarlar mı? Buna bahse girebilirsiniz. Robert Lawson ve Benjamin Powell size içki mahmurluğunu gideren bir politik iktisat dozu verir”.

51. “*Gevşek Bütçe Disiplini*”, (“*The Soft Budget Constraint*”), János Kornai. *Acta Oeconomica*, cilt. 64 (2014), ss. 25–79.

Gevşek bütçe disiplini bir ekonomik firmanın, harcama ve gelirleri arasındaki “hesapları tutturma” zorunluluğu alışkanlık kazanacak şekilde zamanla gevşediğinde ortaya çıkar. Çünkü aşırı harcama devlet tarafından karşılanır. Firmalar bunu beklemeye başlar çünkü bu uygulama kamu politikası olmuştur. Bu gevşeklik firmaların fiyat sinyallerine tepkiselliğini zayıflatır ve verimsizlikler üretir. Sosyalist ülkeler “piyasa sosyalisti” reformlarına girişince, tipik surette firmaların kârları işçi ve yöneticilerine dağıtmasına izin verirler. Fakat, hepsi de basiretsizliği teşvik eden sübvansiyonlara, kredi değerliliği olmayan firmalara ödünç vermeye ve finansal zararların devlet tarafından emilmesine devam ederler. Bu konu, yazarın kendi ülkesi Macaristan komünist bir idare altındayken dahi, (dikkatle) üzerinde yazdığı, yazarın öncüsü olduğu bir konudur. Bu makalede, Kornai konu hakkındaki yaşam boyu süren araştırmasını özetler.

52. “*Sovyet Rüştetçiliği: Komünist Bir Devletin Rant-Kollama Modeli*”, (“*Soviet Venality: A Rent-Seeking Model of the Communist State*”), Gary M. Anderson ve Peter J. Boettke. *Public Choice*, cilt. 93, no. 1&2, (1997): 37–53. Boettke'nin *Hesaplama ve Koordinasyon: Sosyalizm ve Sosyalizmden Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi Üzerine Makaleler* (*Calculation and Coordination: Essays on Socialism and Transitional Political Economy*) kitabında yeniden yayınlanmıştır, Routledge, 2001.

Anderson ve Boettke 1921 sonrası Sovyet ekonomisini Avrupa'nın (14. Louis yönetimi altındaki Fransa gibi) 16. ve 17. Yüzyıl merkantilist devletlerine benzetir. Komünist egemenler Sovyet yanlılarına tekeller ihsan etti. Egemen elit bunun karşılığında, statü, güç ve ayrıcalık şeklinde ödüller hasat etti. (Klâsik merkantilizm döneminde olmayan) Sovyet merkezi planlamacıları gerçekte geleceği planlayamazdılar ve planlayamadılar da. Onlar tekeller arasındaki sürtünmeyi/sürtüşmeyi hal yoluna koymaya çalıştılar.

53. “*İsveç'ten Amerika'ya Dersler*”, (“*Sweden's Lessons for America*”), Johan Norberg. *Cato Institute Policy Report*, Şubat 11, 2020.

Norberg der ki: “İsveç sosyalist değildir. Eğer [Bernie] Sanders ve [Alexandra] Ocasio-Cortez Amerika’yı gerçekten İsveç’e dönüştürselerdi, bu Amerika neye benzerdi? Bu, Birleşik Devletler için, örneğin daha fazla serbest ticaret ve daha deregüle bir ürün piyasası, Fannie Mae ve Freddie Mac’in kapatılması ve mesleki lisanslama ile asgari ücret yasalarının ilga edilmesi anlamına gelirdi. Birleşik Devletler ayrıca mülkiyet, hediye ve veraset vergilerini ilga etmek zorunda kalırdı. ABD’deki yakın tarihli vergi indirimi sonrası dahi, Amerika kurumlar vergisini biraz daha indirmek zorunda kalırdı. Amerikalılar sosyal güvenlik sistemini, kişilerin belirlenmiş tazminat alacaklarından kişilerin belirlenmiş katkı paylarına geçecek şekilde reform etmek ve özel bireysel emeklilik hesaplarına izin vermek ihtiyacı duyardı. Ayrıca özel okulların, kamu okullarında olduğu gibi, öğrenci başına aynı miktar devlet tarafından fonlamaya sahip olduğu kapsamlı bir okul-kupon sistemini benimseme ihtiyacı duyardı. İsveç sosyalist değildir. Eğer bu sosyalizm ise, beni yoldaş diye çağırın”.

54. *İki Ekonominin Hikayesi: Hong Kong, Küba ve Bu İki Ülkeyi Şekillendiren İki Adam, (A Tale of Two Economies: Hong Kong, Cuba and the Two Men Who Shaped Them)*, Neil Monnery. Gulielmus Occamus & Co. Ltd., 2019.

Hong Kong’un ‘bırakınız-yapsınlar’ politikaları ile Küba’nın sosyalist politikalarının sonuçlarını karşılaştırarak, Monnery bu iki ülkenin ekonomilerinin hikâyesini Hong Kong’un Finans Bakanı John Cowperthwaite ve Che Guevara’nın öyküleri üzerinden anlatır. Neil Monnery şöyle yazar: “Küba net bir amaca sahipti. Guevara’nın zamanından bu güne, şeker üretimine daha az bağımlı, modern bir ekonomi yaratmak istiyordu. Fakat, ekonominin nasıl evrimleşmesi gerektiği hususunda merkezi bir görüşe sahip olmayan Hong Kong, gerçekten kalkınma ve değişimi doğuran ülke olmuştur”.

55. *Zaman Geri Akacak, Revize Baskı, (Time Will Run Back, Revised Edition)*, Henry Hazlitt. Arlington House, 1966.

Komünist bir diktatörün oğlu ve politik mirasçısının bir toplumu nasıl de-sosyalize ettiğini (Ludwig von Mises’in ferasetine dayalı olarak) anlatan bir roman.

56. *“Onlar”*: *Stalin’in Polonyalı Kuklaları, (“Them”*: *Stalin’s Polish Puppets)*, Teresa Torańska, Agnieszka Kolakowska tarafından Lehçeden İngilizceye çevrilmiştir. Harper & Row, 1987.

Ekonomist Frank Knight bir keresinde şöyle yazmıştı; “İktidardaki insanların, iktidarın sahiplik ve kullanımından hoşlanmayan kişiler olması ihtimali, aşırı yufka yürekli bir kişinin bir köle kampında eli kırbaçlı reislik işini kabul etme ihtimali ile aynı seviyededir”. Nobel Ödüllü F. A. Hayek kitabı *Kölelik Yolu*’nda reel sosyalist bir sistemde “en kötülerin zirveye çıkmasının”

neden kaçınılmaz olduğuna dair bir bölüm kaleme almıştı. Solidarite sendikasının dostu olan bir gazeteci tarafından Polonya gizli polislerinin eski başkanı ve Polonya Komünist partisinin eski başkanı gibi insanlarla mülakat yapılan “Onlar” romanı, Knight ve Hayek’in bu ferasetlerine somut anlam kazandırır. John C. Campbell’in yazdığı gibi, “[Birleşik Krallık ve Birleşik Devletlerde yayınlandığı zaman] komünist yönetimi altındaki Polonya’da yayınlanamayan bu kitap, 1944–1956 yılları arasında Polonya’daki Stalinist sistemde öncül roller oynayan beş eski önemli Polonyalı komünist ile 1981–1984’te yapılan mülakatları içerir. Yetenekli bir gazetecinin keskin sorgulaması altında, onların açık sözlü ifade ve anıları hem bu insanların zihniyeti... hem de o dönemin politik konu ve çekişmelerini dikkate değer surette aydınlatıcıdır”. [**Çevirenin notu:** Solidarite (Dayanışma) Sendikası 1980 yılında Polonya, Gdańsk’taki Lenin Tersanesi’nde kurulmuştur. Varşova Paktında kurulan ve devlet tarafından tanınan ilk bağımsız sendika olmuştur. İlk lideri Lech Wałęsa’dır].

57. *Teori ve Tarih: Sosyal ve Ekonomik Evrime Dair Bir Yorum, (Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution)*, Ludwig von Mises. Ludwig von Mises Institute, 2007.

Kitabın bu kaynakçadaki amacımız açısından en önemli kısmı, Marksçı diyalektik materyalizmine dair bir eleştiriyi içeren Bölüm 7’dir. Mises, Marx’ın maddi üretim güçleri, sınıf çatışması ve ideoloji kavramlarını imha eder. Ve şöyle yazar: “[Marx and Engels’in] gördükleri şekliyle, onların karşıtları sadece burjuva ahmakları ve proleteryen hainler olabilirdi... Marx ‘ideoloji’ terimini, gerçeğin burjuvazinin sınıf çıkarlarına hizmet edecek şekilde çarpıtılması anlamına gelmek üzere kullandı... Marx ve onun bütün öğrencileri bütün gayretlerini ideolojinin baştan savma bir kavramını gerekçelendirmek ve örneklendirmek üzerinde yoğunlaştırdı. Herhangi bir zıvalığı kullanmaktan çekinmediler. Bütün felsefi sistemleri, fiziki ve biyolojik sistemleri, bütün edebiyat, müzik ve sanatı ‘ideolojik’ bakış açısından yorumladılar. Ancak, elbette ki, kendi doktrinlerine katışıksız ideolojik karakter atfetmeye yetecek kadar tutarlık sahibi değillerdi”.

58. “Sosyalizmi Kim Tercih Eder? Gönüllü Sosyalizm İçin Sıkı Bir Test Sunan İsrail Kibbutz (Kolektif Tarım) Toplulukları”, (“Who Would Choose Socialism? The Israeli Kibbutzim Provide the Acid Test for Voluntary Socialism”), Robert Nozick. *Reason*, Mayıs 1978. Nozick’in Sokratik Bulmacalar (*Socratic Puzzles*) kitabında yeniden yayınlanmıştır, Harvard University Press, 1999.

Harvard Üniversitesi’nin meşhur felsefe profesörü Robert Nozick ne kadar insanın gönüllü olarak sosyalizm altında yaşamayı tercih edeceğini göstermek için, “hayli elverişli koşullar altındaki” İsrail kolektif tarım toplulukları örneğini kullanır. Bu örnek de açıkça sadece birkaç kişinin bu yönde bir tercih yaptığını gösterir.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan TR DİZİN'de (ULAKBİM) taranan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi, sosyal ve beşeri bilimlerin teorik konularını ve güncel olaylarını liberal ilke ve değerler çerçevesinde ele alan akademik ve yarı akademik çalışmalar yayımlar.

Dergi, kapsam olarak liberalizm ve piyasa ekonomisi ile ilgili tarihi ve güncel meseleleri farklı yöntemlerle, farklı açılardan ele alan çalışmalara öncelik verir.

Liberal Düşünce Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır; yayım dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun dipnotta belirtilmesi şartıyla değerlendirilmeye alınır.

Yayımlandığı tarihten itibaren 25 yıl geçmiş; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, Yayın Kurulu'nun uygun bulması halinde tekrar yayımlanabilir. Ayrıca dergide kitap tanıtımı ve değerlendirmesi de yayımlanır.

Etik Kurallar

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına özen gösterilmesi gerekmektedir; makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir. Tüm yazarların makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayımlanması için gönderildiğinden haberdar olması gerekir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olması gerekir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin *Liberal Düşünce Dergisi*'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/lar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olması, bu onayın makalede belirtilmesi ve belgelendirilmesi gerekir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazıların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal> adresine yüklenmesi gerekmektedir.

Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması

halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde bölüm başlıkları ve kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4000 ile 10.000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, ORCID numarası, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1.000 ile 3.000 kelime arasında olmalıdır. Değerlendirilen kitabın niteliğine göre yayın kurulu 3.000'den fazla kelime içeren bazı inceleme metinlerinin yayımlanmasına izin verilebilir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir, yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yapan yazarın adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir, kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Ayrıca tanıtımı yapan yazarın, kitapla ilgili düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesi gerekir.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi, bir kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Bu süreç giriş, kitabın önemi, özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli alt başlık kullanılmalıdır. Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Giriş ve sonuç dâhil olmak üzere alt başlıklarda rakam kullanılmamalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Metin içi yöntemde parantez içinde kaynak gösterimi yapılır. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 11 punto ve her iki taraftan 1.25 cm içeriden hizalı yazılır.

Atıf Örnekleri

Tek Yazar	(Yayla, 2017: 109).
İki Yazarlı	(Balaam ve Dillman, 2015: 545).
İkiden Fazla Yazar	(Dursun, Tekiner ve Tekin, 2016: 89) veya (Dursun vd., 2016: 89).
Yazar Olarak Bir Kurum	(Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2000: 3).
Editörlü Kitaptan Bölüm (Bölüm Yazarı dikkate alınır)	(Beriş, 2017: 113).
Yazarsız Çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000: 45).
Standartlar	(TS-40561, 1985: 6).
Yazarı Olmayan İnternet Dokümanı	(www.hurfikirler.com., 2017).
Aynı Yazarın Farklı Yıl Birden Çok Çalışması	(Yayla, 2015: 220; 2017: 130).
Aynı Soyadlı İki Yazar	(A. Aslan, 2000: 6; B. Aslan, 2010: 71).
Birden Fazla Kaynaktan Yararlanma	(Aytekin, 2004: 71; Küçük, 2008: 87).
Aynı Yazarın Aynı Yıla Ait Birden fazla Eseri	(Yayla, 2017a: 165) ve (Yayla, 2017b: 140).
Orijinal kaynağa ulaşılamaması durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalıcık'a göre (akt. Hanioglu, 2012: 40). (Metin içinde bahsedilmezse) (İnalıcık'tan akt. Hanioglu, 2006: 40).

Kaynakça

Kaynak bilgileri verilirken yazar(lar)ın önce soyadı sonra adı yer alır. İki yazarlı bir kaynakta yazarlar arasına "ve" bağlacı konur. İkiden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasına noktalı virgül (;) konulup son yazardan önce "ve" bağlacı konulur.

Yazarlar soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadları ve adlarının ilk harfi büyük yazılır.

Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı kaynaklarda, künye bilgilerinin tamamı kaynağın yazım dili ile yazılır, Türkçeleştirme yapılmaz.

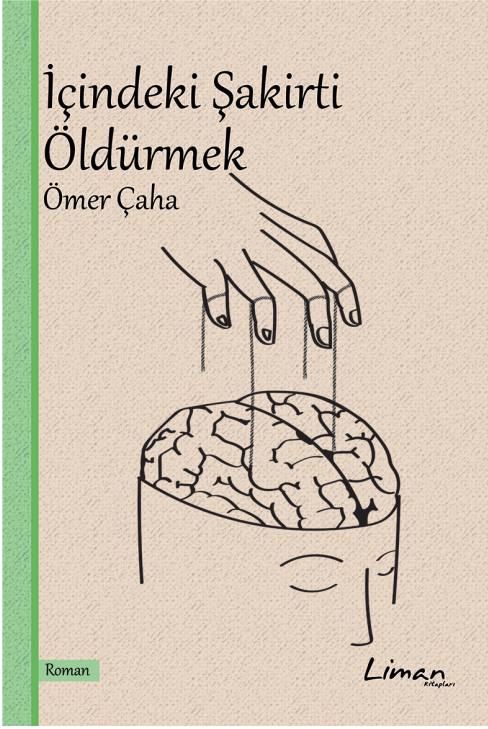
Kaynakça Örnekleri

Tek Yazarlı Kitap	Yayla, Atilla (2017), <i>Liberalizm</i> , Ankara: Liberte Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	Williamson, John ve Mahar, Molly (2012), <i>Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme</i> , Ankara: Liberte Yayınları.

İkiden Fazla Yazarlı Kitap	Stroup, Richard; Gwartney, James D. ve Ferrarini, Tawni (2016), <i>Temel Ekonomi</i> , Ankara: Liberte Yayınları.
Yazar Adı Olarak Kurum	Liberal Düşünce Topluluğu (2014), <i>Türkiye'nin Eğitim Sorunu ve Özgür Toplum için Reform Önerisi: İmkânlar, Zorluklar ve Ara Çözümler</i> , Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Yayın No. 47.
Yazar Adı Yok	International Tourism Report (1997), <i>Travel and Tourism Intelligence</i> , No. 2.
Çeviri	Martin, Gus (2017), <i>Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar</i> , (çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin), Ankara: Adres Yayınları.
Hazırlayan	Yılmaz, Özlem (Haz.) (2018), <i>Hür Fikirler</i> , Ankara: Liberte Yayınları.
Editörlü Kitap	Büyükakıncı, E. (ed.) (2015), <i>Savaş Kuramları: Temel Düşünürler ve Yaklaşımlar</i> , Ankara: Adres Yayınları. Kalkan, Buğra ve Başdemir, Hasan (ed.) (2017), <i>Siyasi İdeolojiler</i> , Ankara: Adres Yayınları. Özkol, A. Orhan; Delici, Metin ve Özhan, Sare (ed.) (2009), <i>ABD Dış Politikası</i> , İstanbul: Küre Yayınları.
Editörlü Kitapta Bölüm	Şahin, Yusuf (2017), "Çevre Sorunları ve Liberalizm", Orçun İmga ve Hakan Olgun (ed.), <i>Yeşil ve Siyaset</i> , Ankara: Liberte Yayınları, ss. 219-236.
Tek Yazarlı Makale	Haklı, Salih Zeki (2016), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Liberal Bir Akademi: Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu", <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , s. 82, Bahar, Ankara, ss. 55-77.
Çok Yazarlı Makale	Yılmaz, Alim ve Yazıcı, Sedat (2017), "Sosyal Bilimler Felsefesinde Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar", <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , s. 88, Güz, Ankara, ss. 57-68.
Yazarsız Süreli	<i>The Economist</i> (2011), "Trade and Wages", s. 341, Londra, ss.74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Yayla, Atilla (2018), "Beşerî İlerlemenin Kaldırıcı: İhtiyaçlar ve Fikirler", <i>Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Sempozyumu</i> , 22 Aralık 2018, Ankara: Liberte Yayınları, ss. 17-30.
Raporlar	Çetin, Ünsal (2017), "Türkiye'nin 2002 Sonrası Büyük Moderasyonu", <i>Liberal Düşünce Topluluğu Raporu</i> , Ankara.
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi (2016), "Türkiye'de Güvenlik Sektörünün Dönüşümü: Polisliğin Yeniden Yapılandırılması", Ankara.
Seminerler	Yayla, Atilla (2017), "Ekim Devriminin 100. yılında Sosyalizm", <i>Liberal Düşünce Topluluğu Semineri</i> , 25 Ekim 2017, Ankara, ss. 33-37.
Standartlar	TS-40561 (1985), Çelik Yapıların Plastik Teoriye Göre Hesap Kuralları, Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2006), <i>Enflasyon Hedeflemesi</i> [Broşür].
Gazete (Yazarlı)	Göka, Erol 2017, "Bilgi", <i>Yeni Şafak</i> , 24 Ağustos 2017, s. 6.
Gazete (Yazarsız)	<i>Yeni Şafak</i> (2012), "Türkiye Dünyanın En Değerli 19. Markası", 03 Temmuz 2012, s. 5.
Gazete (Yazarsız ve Başlıksız)	Sabah (2019), 01 Ocak 2019, s. 3.
Sözlük	<i>Siyasi Düşünce Sözlüğü</i> (2017), "Adalet", Ankara: Adres Yayınları.
Ansiklopedi	Birinci, Ali (1998), "Hürriyet ve İhtilaf Fırkası", <i>İslam Ansiklopedisi</i> , c. 18, Ankara: TDV Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı (2000), <i>57. Piyade Alayının Tarihçesi</i> , Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, Yayın No: 19175.

Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> , Bakara Süresi, Ayet 25 (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Yılmaz, Murat (1991), <i>Ahmet Ağaoğlu'nda Liberalizm ve Milliyetçilik</i> , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964), 3-4.
Kişisel Görüşme (Mülakaat)	Taşkın, Mehmet - Atatürk Mahallesi Muhtarı - (15.01.2017), " Mahallenin Güvenlik Sorunlarının Çözümüne İlişkin Görüşme", Ankara.
İnternet – Yazar Adı Olarak Bir Kurum	TCMB (2012), <i>Finansal İstikrar Raporu</i> , http://www.tcmb.gov.tr/ (E.T.04 Temmuz 2012).
İnternette Yayımlanan Gazete Makalesi	Küçük, Adnan (2018), "Siyasi İttifaklar Zemininde Türkiye İçin Yeni Seçim Sistemi Önerisi", <i>Hürfikirler</i> , 29 Ocak 2018, http://www.hurfikirler.com/siyasi-ittifaklar-zemininde-turkiye-icin-yeni-secim-sistemi-onerisi/ (E.T:31 Ocak 2018).
Elektronik Posta	Anderson, Bryan (2019), (ba@gmail.com), <i>Book Review</i> , Salih Zeki Haklı'ya kişisel e-posta, 6 Kasım 2019 [szhakli@gmail.com].
Film ya da Video	Valdes, David (Yapımcı) (1999), Frank Darabont (Yönetmen), <i>Green Mile</i> [Film], ABD: Warner Bros Pictures.
Televizyon Programı	Özdemir, Cüneyt (Yapımcı) (2012), <i>5N1K</i> [Televizyon Programı], 27 Haziran 2012, İstanbul: CNN TÜRK. Sopel, Jon and Donovan, Tim (Producer) (2012), <i>Political Shows</i> [Television Broadcast], 04 July 2012, London: BBC One.
Ses Kaydı	Selçuk, Mualla (1999), <i>Aziz İstanbul</i> [CD], İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son Darbe: 28 Şubat (2012), 2. Bölüm, 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK, 2012.

İçindeki Şakirti Öldürmek

Ömer Çaha

ISBN: 978-975-2510-27-2

13 X 19 | Sayfa: 400

2. Baskı, Mart 2020

“İnsan, kendinden uzaklaşınca başka türlü bencil olurmuş Mikie. Kendi beninden ayrılan insanın kalıbına başkasının beni yerleşir; hem de binlerce açgözlü muhteris insanın beni.

Hizmet dediğimiz şey, aslında bir adamın bön ve berbat benini, binlerce insanın kalıbına yerleştirme çabasından başka bir şey değilmiş! Akıl, insanın en işe yarar hazinesidir Mikie.

Aklı elinden alınan insan uysal ve itaatkâr köledir. Ama en zararlı ve tehlikeli olanıdır. Efendisi tarafından üzerine salındı mı, acıma ve merhamet nedir bilmez!

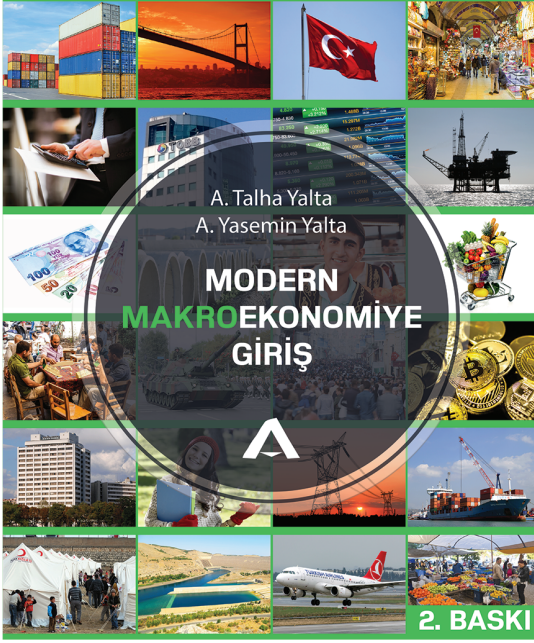
Bunu anlamak için yaşadığım türlü türlü olaylar yetmedi; bir de Temmuz zelzelesine yakalanıp koca bir enkazın üzerime devrilmesi gerekti.

Ah cahil başım ah! Gaflet uykusuna yatan aklım, benliğim, kişiliğim, özüm ah!”

İşte bu satırlarla anlatıyor yazar her şeyi; robotik bir insana, bir canavara, bir mankurta dönüşmüş şakirt Yusuf’un yaşam öyküsünü, son pişmanlığını!...

İçindeki Şakirti Öldürmek, gerçek yaşam öykülerinden hareketle, kendi halindeki bir insanın, bir ölüm makinesine nasıl dönüştüğünün hikâyesini seriyor, gözlerimizin önüne.

Modern Makroekonomiye Giriş

A. Talha Yalta
A. Yasemin Yalta

ISBN: 978-975-2500-64-8
19 X 23 | Sayfa: 568
2. Baskı, Ekim 2019

İktisat Öğrenmenin En Kolay Yolu!

- Türkiye odaklı güncel ve modern içerik
- Örneklerle yalın ve basit konu anlatımı
- Klasik sorular, test soruları, haber analizleri
- Toplam 300'den fazla çözümlü soru
- 100'den fazla açıklamalı şekil ve tablo
- Ekonomi terimlerinin İngilizce karşılıkları

A. Yasemin Yalta, Hacettepe Üniversitesi'nde; A. Talha Yalta, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nde ekonomi profesörüdür. Her iki yazarın mikroekonomi, makroekonomi, finans, uluslararası ekonomi ve ekonometri alanlarında çok sayıda bilimsel çalışması; saygınlık derecesi yüksek yabancı dergilerde basılmış onlarca makalesi ve Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmış olan e-kitap, çeviri ve monografı bulunmaktadır.

Ulus İnşâ Sürecinde Öjenik Siyaset ve İrkçılık

Ertuğrul Eryücel

ISBN: 978-605-9823-53-1

13 X 19 | Sayfa: 304

1. Baskı, Haziran 2020

Francis Galton tarafından sistemleştirilen öjenik düşünce, 19. yüzyılın sonundan itibaren, özellikle de iki dünya savaşı arası dönemde, Avrupa ve Amerika kıtası ülkeleri başta olmak üzere; pek çok dünya ülkesinin nüfusa, aileye, sağlığa, spora ve bedene ilişkin politikalarında uygulama alanı bulmuştur.

Bu kitap, 1883-1946 arası dönemde Batı ülkelerinde ve Türkiye'de uygulanan öjenik politikaları incelemektedir. İncelemeye konu ülkeler ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Sovyet Rusya, İskandinav ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri, Orta ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'dir. Kitap, dünya ülkeleri ve Türkiye'deki öjenik uygulamaları modernite, ulus inşâ süreci, etnik milliyetçilik ve ırkçılık bağlamında karşılaştırmalı olarak tartışmaktadır.

